

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Cseh József

A Magyar Néphadsereg újjászervezése 1956–1968 között

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár **a Doktori Iskola vezetője**

Modernkori Magyarország Doktori Program

Dr. Varga Zsuzsanna DSc, egyetemi tanár **a program vezetője**

A bizottság elnöke: Dr. Varga Zsuzsanna DSc, egyetemi tanár

Felkért bírálók: Dr Szerencsés Károly CSc, habilitált egyetemi docens

Dr. Horváth Miklós DSc, egyetemi tanár

Tagok: Dr Bartha Eszter PhD, habilitált egyetemi docens, a bizottság titkára

Dr. Szabó Miklós MHAS, professor emeritus

Dr. Solymosi József PhD, főlevéltáros, Dr. Gecsényi Lajos CSs, egyetemi tanár
(póttagok)

Témavezető: Dr. Izsák Lajos DSc professor emeritus

Budapest, 2018

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: CSEH JÓZSEF
MTMT-azonosító: 10055651
A doktori értekezés címe és alcíme: A MAGYAR NÉPHADSEREG VÁZKÉPVEZÉSE 1956-1968 KÖZÖTT
DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2018.248
A doktori iskola neve: TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
A doktori iskolán belüli doktori program neve: MODERNKORI MAGYARORSZÁG
A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. IZSAK LÁJOS, D.Sc.
A témavezető munkahelye: EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

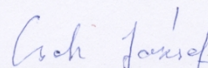
2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenképpen megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: BUDAPEST, 2018. 12. 05

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

I. Bevezetés	4.o.
II. Historiográfia: A Magyar Néphadsereg története 1956-1968.	9.o.
III. Előzmények: a magyar haderő 1945-1956 között	24.o.
III. 1. A hadseregépítés kezdetei és a tömeghadsereg létrehozása: 1945-1953	24.o.
III. 2. A magyar hadiipari termelés néhány jellegzetessége 1947-1953 között	36.o.
III. 3. A hadsereg létszámának csökkentése 1953 után	39.o.
III. 4. A hadsereg és az 1956-os forradalom	45.o.
IV. A Magyar Néphadsereg újjászervezésének és felfegyverzésének fő problémái	49.o.
IV. 1. A Magyar Néphadsereg irányításának főbb jellemzői 1956 után.	49.o.
IV. 2. A „hadügyi forradalom” és Magyarország	54.o.
IV. 3. Változások a Magyar Néphadsereg helyzetében az 1950-es évek közepétől	57.o.
IV. 4. A szovjet csapatok Magyarországon	62.o.
IV. 5. Új szervezet és fegyverzet a Magyar Néphadseregben	65.o.
IV. 5. 1. A szárazföldi csapatok szervezetének megújítása	65.o.
IV. 5. 2. A fontosabb szárazföldi magasabbegységek felépítése és fegyverzete	75.o.
IV. 5. 3. A Honi Légvédelem felépítése és fontosabb fegyverei	85.o.
IV. 5. 4. A fegyverzet forrása: A magyar hadiipar és a KGST hadiipari együttműködés alapvonalai	94.o.
V. A tisztképzés rendszere.	105.o.
V. 1. Az alapfokú tisztképzés	108.o.
V. 1. 1. Az Egyesített Tiszti Iskola 1957-1961 között	108.o.
V. 1. 2. Az Egyesített Tiszti Iskola 1961-1967 között	126.o.
V. 1. 3. A katonai főiskolák létrehozása	140.o.
V. 1. 4. A repülőtiszt-képzés	141.o.
V. 2. A felsőfokú tisztképzés Magyarországon 1956-1968-ban	142.o.
V. 2. 1. A karhatalom megszervezése és a képzés újraindítása a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián	142.o.
V. 2. 2. Az egységes felsőfokú katonai tiszti képzés megszervezésének és konszolidálásának időszaka	144.o.
VI. Hadászat az atomkorszakban és az új háború várható jellege.	155.o.
V. 1. Amerikai katonai doktrínák, szovjet katonai doktrínák.	158.o.
V. 2. A háború menete Európában a szovjetek elképzelése szerint.	162.o.
V. 3. A Magyar Néphadsereget is magába foglaló délnyugati irányban, várható harcok.	166.o.
VII. Összegzés	182.o.
Felhasznált Források és Irodalom	185.o.

I. Bevezetés

Dolgozatom témája a Magyar Néphadsereg történetének 1956-1968 közötti periódusa. A kronológiai határok ilyenén megállapítását több tényező is indokolta. Természetesen elvileg lehetett volna más időpontokat is találni, különösen, ha a szűken vett hadsereg-történetből indulunk ki. Lehet itt említeni 1953-at, amikor véget ért a hadsereg erőltetett számbeli fejlesztése, s az első Nagy Imre kormány előírta a létszám csökkentését, szóba jöhet 1955, amikor hazánk csatlakozott a Varsói Szerződés szervezetéhez, vagy akár 1960/61 is, amikor a forradalom utáni „pangást” követően megindult a hadsereg tényleges fejlesztése. 1956 azonban a 20. századi magyar történelem és azon belül az államszocialista rendszer, de egyúttal a hadsereg történetének is olyan éles cezúrája, hogy használata mindenképpen kézenfekvőnek tűnt. A hadsereg a forradalom és a szovjet invázió nyomán összeomlott, harcképességét elveszítette, vagyis egy „*nulla pont*”-ról kellett megindítani az újjászervezést. Ennek az újjászervezésnek a végpontjául 1968 azért kézenfekvő véleményem szerint, mert ekkor hajtotta végre a Magyar Néphadsereg egyetlen éles harcfeleadatát külföldön, amikor részt vett Csehszlovákia megszállásában, ami egyfajta „*csúcspont*”-nak, sikeres vizsgának tekinthető a haderő szempontjából. Ugyanakkor az itt szerzett tapasztalatokat részletekbe menően feldolgozták a vezérkar illetékesei, és be is építették a mozgósítással, harckészültséggel, stb. kapcsolatos szabályozókba, illetve az 1971-75-ös tervidőszak fejlesztési terveibe is.¹ Magáról a csehszlovákiai megszállásról, annak magyar vonatkozásairól nem esik szó a munkámban, ez sem koncepcionális, sem terjedelmi okokból nem fért bele a dolgozatba. Természetesen a történet lezárásaként is lehetett volna más végpontot meghatározni, például a Honvédelmi Minisztérium és a háttérországvédelem jelentős átszervezését hozó 1972-73-as időszakot, vagy akár az 1962-es évet, amikor a magyar Honi Légvédelem átvette a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz a légierjétől az ország légtérének védelméért való felelősséget, és végrehajtották az első nagyszabású, csapatgyakorlással egybekötött nemzetközi parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatot a MN részvételével hazánkban (Duna-62 gyakorlat). Ennek megfelelően tehát elképzelhetőnek, és nem teljesen megalapozatlannak tűnhet az olyan kritika, miszerint a szűken vett újjászervezés nem tartott 1968-ig, hanem valamikor korábban véget ért. A magam részéről azért mentem el mégis idáig, mert az említett csehszlovákiai „vizsga”

¹ HL MN VIII. 38. fond „Zala” (1968): 1. d./1. őe.

mellett a Magyar Néphadsereg csapatainak szervezete is akkortájt, egész pontosan az 1967-es évben jutott el egyfajta nyugvópontra, amelyről kisebb változásokat leszámítva, az 1980-as évekig nem mozdult el. 1967 elején történt meg ugyanis, hogy az előző évben létrehozott ceglédi 3. hadtest (amely nem összetévesztendő az 1957 elejéig létezett 3. hadtesttel) megkapta alárendeltségébe a MN két alacsonyabb feltöltöttségű hadosztályát, a 4.-et és a 15.-et. Ezzel létrejött a bő másfél évtizedig fennmaradó haderőstruktúra: a szárazföldi haderő négy magas feltöltöttségű hadosztálya a Székesfehérváron működő 5. hadsereg, a két alacsonyabb feltöltöttségű, a ceglédi 3. hadtest alárendeltségében, a honi légvédelmi csapatok pedig egy hadseregbe szervezett két hadosztályból álltak. A választást nagymértékben befolyásolta az is, hogy kulcsfontosságúnak éreztem, hogy a kronológiai határok egybevethetőek legyenek hadseregen kívüli, köztörténeti korszakhatárokkal, ez esetben a forradalom illetve az Új Gazdasági Mechanizmus és a Prágai tavasz leverésének éveivel. A dolgozat egyik alaptétele ugyanis éppen az, hogy a hadsereg története az úgynevezett Kádár-korszakban sem valamiféle „egzotikum” hanem a korszak történetének szerves része. Ezen gondolat keretében emlékeztetnék itt arra, hogy a fegyveres erők, s azon belül a hadsereg a hatalmi gépezet fontos részét alkották a korszakban, ez meglátszott azon a figyelmen is, amit a politikai vezetés irántuk tanúsított. Legalább ilyen fontos, hogy a hadsereg ügyét Moszkva is olyan területnek tartotta, amely nem csupán fontos, de amelybe a maga részéről lényegében közvetlen beleszólást követelt (a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoksága és a tanácsadók helyébe lépő VSZ-megbízottak rendszere mind „beleszólás” fórumai), amit a gyakorlatban is számtalanszor érvényesített. Az sem érdektelen továbbá, hogy az általános hadkötelezettség miatt az 1948-2004 közötti időszakban, így korszakunkban is, igen sok magyar ember (zömmel ugyebár fiatal férfiak, egy igen szenzitív életszakaszban; 18-23 évesen) fordult meg a hadseregben, és szerzett ott alapvető élményeket, szocializációs mintákat stb.

A disszertáció egyes fejezetei tematikus blokkokat képeznek. A Historiográfiai fejezetben igyekeztem áttekinteni a kérdéskör szakirodalmát. Ezzel kapcsolatban azt kell hangsúlyoznom, hogy itt csak a szűken vett katonai jellegű szakirodalmat igyekeztem vizsgálni, az egyéb, például a hidegháborúval, vagy az 1945 utáni magyar köztörténettel foglalkozó munkák ismertetése véleményem szerint meghaladta volna a jelen munka kereteit, s azt nem is éreztem szükségesnek.

Ez után áttekintem az előzményeket, röviden 1945-ig visszamenve, ám hangsúlyosabban az 1948/49 utáni időszakot, mivel az ekkor kialakult rendszer egyes elemei, illetve következményei a későbbiekben is elkísérték a MN-t. Példaként említhető a viszonylag alacsony általános és katonai ismeretekkel rendelkező tisztek tömeges hadseregbe áramlása; ettől nem függetlenül a katonai oktatási intézmények viszonylag alacsony –és később nagy erőfeszítésekkel fejlesztett— oktatási színvonala, a túlzott létszámfejlesztés és ennek hadseregen belüli, és azon kívüli következményei; a viszonylag elavult fegyverzet tömeges beszerzése; a Varsói Szerződés létrehozása; 1956 sokkja; és a sort még hosszan lehetne folytatni. Kérdés, hogy ez az örökség 1956 után mennyire, és milyen formában élt tovább? Bár a fentiek kapcsán az általam a megértés szempontjából fontosnak ítélt köztörténeti, politikai eseményekre több helyen utaltam, azok részletesebb kifejtésére természetesen terjedelmi és tematikai korlátok okán nem vállalkozhattam.

A hadsereg újjászervezéséről és felfegyverzéséről szóló fejezetben, az első alfejezetben a hadsereg irányítását vizsgáltam. Ennél a résznél fontos hangsúlyozni, hogy csak a legfontosabbnak tartott tényeket, összefüggéseket emeltem ki, a hadseregben működő politikai-, és pártszervek, vagy az MSZMP és a hadsereg viszonyának részletesebb vizsgálata ugyanis időben és terjedelemben sem fért bele a dolgozatba. A fő cél itt a hadseregnek a hatalmi rendszer részeként való ábrázolása, a politikai vezetés hadseregképének felvillantása, és a szovjet-magyar viszonyban a hadsereg szerepének, illetve a Varsói Szerződésen belüli szovjet dominanciának hangsúlyozása volt. A következő alfejezetben a hadviselés fejlődésében a második világháború és az 1960-as évek eleje között lejátszódott technikai, módszertani, katonapolitikai változások legfontosabbjait mutattam be, majd ezt követően a változásoknak a MN-hez közvetlenül kapcsolódó részeit. A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok problémáját szükségesnek tűnt érinteni, hisz a későbbiek folyamán többször szó esik róluk, ezért itt foglaltam össze a szerintem legfontosabb információkat.

A hadsereg szervezeti és fegyverzeti problémáinak vizsgálatakor az egyik fő kérdés az volt, hogy mennyire tekinthető a magyar haderő jól felszereltnek az adott korszakban? A szervezeti keretek viszonylag részletesebb ismertetésére azért került sor, mert úgy vélem, bizonyos katonai fogalmak szélesebb ismerete, pontosabb alkalmazása hasznos és kívánatos lehet (század-ezred, hadosztály-hadtest, löveg-üteg stb.). Ugyanakkor a hadseregről alkotott összképnek is fontos eleme, hogy térben el tudjuk helyezni az egyes

hadosztályokat dandárokat. A magyar hadiipar problémaköre pedig egy olyan pont, ami a hadtörténelem és a gazdaságtörténet összefüggései miatt érdekes. Ezen kívül a hadiipar bekapcsolása a dolgozatban azért tűnt logikusnak, hogy lássuk milyen struktúra termelte ki azokat az anyagi eszközöket, amelyeket, illetve az azokkal felszerelt csapatokat fentebb bemutattam.

A tisztképzésről szóló fejezet alapvetően két részre tagozódik. Lényegében két intézménytörténetről van szó, hisz a korban az Egyesített Tiszti Iskola és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tevékenysége az alap-, közép-, és felsőfokú tisztképzés területének zömét lefedte. Bár e területen már jelentős szakirodalmi előzmények vannak, ám vizsgálata nem tűnt elhagyhatónak, hiszen a hadsereg humán-erőforrás helyzete és részben a hadsereg és társadalom viszonya szempontjából is fontosnak látom. A hadseregben ugyanis –különösen egy sorállományra épülő hadseregben– a tisztikar minősége igen nagy mértékben meghatározza az egész szervezet minőségét, hadrafoghatóságát. Más szóval úgy is mondhatnám, hogy véleményem szerint egy hadsereg aligha tud összességében jobb minőségű lenni, mint amilyen minőségű a tisztikara. A kérdés tehát az, milyen volt az a minőségi plafon, amit a MN a korszakban nem tudhatott meghaladni? Ugyanakkor a szakirodalom megléte és a források viszonylag jó kutatási lehetőségei –mivel lényegében néhány behatárolható intézmény anyagairól van szó– viszonylag jó lehetőséget is biztosítottak a kérdés bemutatására. Nem foglalkoztam a tisztképzés néhány marginálisabb aspektusával (például a Szovjetunióban zajló képzésekkel, a tartalékos tisztképzéssel stb.) részben a források hiánya, részben terjedelmi és koncepcionális okok miatt. A szovjet intézményekben folyó oktatás bemutatásához természetesen orosz források vizsgálata is szükséges lett volna a témáról, ám ezek jelenleg nem állnak rendelkezésre. A tartalékos tisztképzés lényegében a sorkatonai képzéshez kapcsolódik. Ennek a témának, vagyis a sorkatonáknak a kiképzésére, a sorállomány helyzetének részletesebb elemzésére a dolgozatban nem vállalkoztam. Ennek forrásai szerteágazóbbak, kevésbé könnyen megfoghatóak ugyanis, mint a tisztképzésé, vagyis mind a dolgozat terjedelmét, mind elkészítésének idejét meglátásom szerint tolerálhatatlanul megnyújtotta volna, ha erről is részletesen írtam volna. Ráadásul mivel a sorállomány folyamatosan cserélődött, sokkal kevésbé volt konstans, és meghatározó tényező, az összkép szempontjából, mint a tisztikar. A tiszthelyettes-képzés kihagyása a dolgozatból ugyanakkor elsősorban annak köszönhető, hogy az itt szükséges nagyon mély forráskutatások végzésére már nem maradt idő,

ugyanakkor határozott véleményem az, hogy a tiszthelyettesi kar korabeli számát és szerepét tekintve mindez az összképet nem deformálja jelentősen.

A hidegháborús hadászati koncepciók és az azokban való magyar részvétel tervei egyrészt számomra a téma egyik leginkább érdekesítő részét képezik, másrészt feltárásuk és bemutatásuk –néhány cikket leszámítva– csak a legutóbbi években kezdődött meg. A téma kutatása véleményem szerint hozzájárulhat ugyanakkor ahhoz, hogy a korszak fölött lebegő „atomháború árnyékát” kissé megvilágítsa. A jelen dolgozat tematikájába pedig a következő logika szerint illeszkedik: Az előzmények rövid feltárása után bemutattam a hadsereg szervezetét és fegyverzetét, irányításának egyes elemeit; majd a haderő gerincének, fő szellemi erőforrásának, a tisztikarnak a felkészítéséről, s annak problémáiról írtam; az utolsó fejezet pedig arról szól, hogy mi volt az a feladat, amit a fentiekben leírt haderőnek végre kellett hajtania legvégső esetben, egy harmadik világháború kitörésekor, ami –ne feledjük– az 1945-1990 utáni évtizedekben Európában élő nemzedékek számára, legyenek bár katonák vagy civilek, reális veszélynek tűnt. Mivel a hadsereg mindenkori fő feladata, az adott korszakban lehetségesnek tartott konfliktusokban való minél eredményesebb szereplés, ezért ezen keresztül jelentős részben megítélhető mindazoknak a gazdasági, társadalmi, és nem utolsósorban egyéni erőfeszítéseknek az értelme/hozadéka, amik a haderő fenntartása érdekében lettek kifejtve (azért nem teljes egészében, mert a hadseregeknek vannak békeidős feladataik is, s ezek fontossága különösen akkor nem lebecsülendő, ha, mint esetünkben is, a nagy háborús konfliktusra végül nem kerül sor). Éppen azért tartom fontosnak, kissé körüljárni a hatvanas évek potenciális világháborújának a jelenleg ismert forrásaink szerint elképzelhető körülményeit/lefolysát, a MN-t érintő, és a szélesebb hadszíntér esetében is, hogy véleményt lehessen alkotni arról, milyen reális eredményekkel kecsegtettek a korszak magyar erőfeszítései?

A dolgozat, „horizontálisan” talán kissé széles területet fog át, ám remélem, hogy részben a fenti logikai levezetéssel, illetve majd a dolgozatban kifejtettekkel együtt sikerül alátámasztanom ezen megközelítés jogosságát.

II. Historiográfia: A Magyar Néphadsereg története 1956-1968.

A MN történetét feldolgozó munkák közül időrendben először Mucs Sándor és Zágoni Ernő munkásságát kell kiemelni. A két szerző számított a rendszerváltást megelőző években a Néphadsereg története rangidős ismerőinek.² Írásaik lényegében minden a témát érintő kötetben szerepeltek.

Munkásságuk legteljesebb összefoglalója a „Zágoni Ernő–Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg története. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1984” című kötet, amely 1984-ben jelent meg a Zrínyi Katonai kiadónál. Bár már korábban is jelent meg a szerzőpárosnak kötete a Néphadseregről, ez az első, amely a 60-as 70-es évekre vonatkozó anyagokat is tartalmaz. Jellemző részlet, hogy a kötet szaklektoraként Oláh István vezérezredes a MN akkori vezérkari főnöke van feltüntetve, ami mutatja, hogy az akkori időkben a fegyveres erők viszonylagos elzártága, titkossága miatt a hadseregről, a hadseregtől függetlenül írni nem igen lehetett. A könyv tagolása, belső arányai igen plasztikusan mutatják a korszak MN-re vonatkozó historiográfiáját. A négy fejezet közül az első, mintegy hetven oldalon a Magyar Néphadsereg megszervezését mutatja be 1944 decemberétől- 1945 májusáig (a helyenként pontatlan fogalomhasználat szintén nem egyedülálló: 1944-45-ben természetesen még szó sem volt Néphadseregről, ezt a megnevezést a magyar hadsereg csak 1951 szeptemberében kapta meg). A következő fejezet „A Magyar Néphadsereg a munkáshatalomért vívott harc időszakában” címet viseli, s az 1945. május-1948 június közötti időszakot dolgozza fel mintegy nyolcvan oldalon. A harmadik fejezet „A Magyar Néphadsereg a proletárdiktatúra kiépítése és megvédése időszakában” címen tárgyalja az 1948-1959 közötti időszakot több mint száz oldal terjedelemben, aminek mintegy kétharmada tárgyalja az 1956-os forradalom előtti időszakot, 12 oldal a forradalom napjait, valamivel több mint húsz pedig a forradalom utáni három évet. Az utolsó fejezet „A Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztésének két évtizede” című, amely témám szempontjából a legfontosabb hetven oldalon foglalkozik az 1959-1980 közötti évekkel. A viszonylag kis terjedelem magától értetődően magyarázható

² A második világháború utáni magyar hadtörténelemmel többen is foglalkoztak a rendszerváltást megelőzően, ám többségük csak az 1948 előtti időszakot vizsgálta, tehát a demokratikus honvédség megalakulását és fejlődését kb. a „fordulat évéig”. Mivel ezek nem tartoznak a témám időhatárai (1956-1968) közé csak itt említek meg néhányat. Például: Kiss András: A Magyar Honvédség újjászervezése; Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig; Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred.

az írás megszületése és a tárgyalt időszak között eltelt csekély idővel és legalább ennyire, a korszakban (a Hidegháborúban) ugyancsak természetes fokozott titoktartási rendszabályokkal. Így viszont természetesen a hadsereg bemutatása csonka kellett, hogy maradjon. Egyáltalán nem esik szó a MN szervezeti felépítéséről (pl.: hány hadosztályból áll, azok hogyan épülnek fel, mekkora a feltöltöttségük, milyen a területi elosztásuk stb.), az esetleges háborús alkalmazás terveiről stb. Mindez természetesen nem a szerzők mulasztása, hanem az adott helyzetből fakadó objektív szükségszerűség, ám az utókor kutatója szempontjából egy olyan strukturális hiányosság, ami ezen és hasonló munkák felhasználhatóságát bizonyos témákra korlátozza. Persze vannak olyan területek is ahol a Mucs–Zágoni páros érdemi információkat közöl(het)t. Ilyenek a hadsereg külső jogi környezetét adó pártkongresszusok és honvédelmi törvények, általában a hadsereg és a pártirányítás elvi és intézményi kérdései, a hadsereg személyi (főleg tiszti állományára) vonatkozó legfontosabb statisztikai adatok, a hadsereg (remélt vagy valós) integrálódása a „szocialista társadalomba”, a minőségi fejlesztés főbb vonalai (persze részletek nélkül), az esetleges harmadik világháború általános képe stb.. Meglehetősen érdekes, hogy a szerzők szükségét érezték egy olyan alfejezet beiktatásának, amely a „Megbonthatatlan egységben fegyverbarátainkkal” címet viseli. Ebben persze nem várható (az előzőek fényében) valamiféle átfogó ismertető a Varsói Szerződésről vagy az abban részt vevő országok hadseregeiről, inkább csak politikai fejtegetéseket, helyenként frázisokat olvashatunk a szervezet fontosságáról (például azt a régi és nem teljesen alaptalan eszmefuttatást ami szerint az adott nemzetközi helyzetben egy kis közép-európai országnak ha semlegesként egyedül próbálja saját védelmét fedezni az lényegesen többre kerül mint ha egy szövetségi rendszer tagjaként teszi ezt), a fejezet jelentősége mégis abban van, hogy jelzi: ez a téma része kell legyen a MN története feldolgozásának.

Utóbbi gondolat jegyében érdemes megemlékezni egy érdekes sorozatról. A „*Fegyverbarátunk...*” sorozat kisméretű papírkötéses ismeretterjesztő kötetei 1983-87 között jelentek meg a Zrínyi Kiadónál és egyenként tárgyalták nem csak a Varsói Szerződés tagállamainak hadseregeit, de a Vietnámi, Koreai, Mongol, Jugoszláv, és a Kubai Fegyveres Erőket is.³ Mindez persze értelmezhető a „kötelező” szocialista

³ A sorozat kötetei: Polónyi Béla: *Fegyverbarátunk a szovjet hadsereg*. Zrínyi. Bp. 1983; Bartyik István (szerk.): *Fegyverbarátunk a Csehszlovák Néphadsereg*. Zrínyi. Bp. 1984.; Bartyik István (szerk.): *Fegyverbarátunk a Román Szocialista Köztársaság Hadserege* Zrínyi. Bp. 1984; Bartyik István (szerk.): *Fegyverbarátunk a Bolgár Néphadsereg* Zrínyi. Bp. 1984; Horváth Elek: *Fegyverbarátunk a Vietnámi*

internacionalizmus részeként is, és természetesen ezen hadseregekről sem tudunk meg többet mint a MN-ről a korabeli munkákban. Ráadásul hangsúlyozni kell, hogy nem tudományos igényű, hanem ismeretterjesztő munkákról van szó. Ugyanakkor egyrészt maga a téma afféle egzotikum a magyar olvasó számára sajnos nem csak a 80-as években, de jórészt még ma is, hisz ma sem érhető el komolyabb, pláne monografikus feldolgozás a VSZ hadseregeiről, másrészt számos érdemi információ ezen kiadványokból is kihámozható (pl.: az átfegyverzések egyes ciklusai, az egyes országok tisztképzési rendszerei közötti különbségek stb.). Az sem mellékes, hogy a legtöbb szövetséges hadsereg (az európai VSZ országok haderői kivéve a Szovjet Hadsereget) bemutatása ugyanarra az ezek szerint kánonná váló sémára épül mint a MN-é⁴. Az adott ország XX. századi antifasiszta múltjára történő visszapillantás után (aminek esetleg része lehet a második világháborús szerepvállalás is) következik az adott hadsereg fejlődése a Hidegháború kibontakozásáig (1945-1948 körül), majd a hidegháborús fejlődés az 1950/60-as évek fordulóján mindenütt lezajló minőségi átfegyverzés/átszervezés időszakáig, illetve ezt követően a 80-as évek elejéig.

Nem lehet természetesen szó nélkül elmenni az 1980-as évek kiemelkedő hadtörténeti összefoglalója a kétkötetes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szerzői gárdája által írt „*Magyarország Hadtörténete I-II. Zrínyi Budapest, 1984.*” mellett. Ebben a MN 1944-1985 közötti történetéről (VI. fejezet) 62 oldalon ír a három szerző: Kis András a hadsereg létrehozásáról 1944-45-ben, Mucs Sándor az 1945-1959-es időszakról, Kovács Jenő pedig az 1959-1985 közötti évekről. A fejezet belső arányaira jellemző, hogy az 1956-os forradalom és az ezt követő időszak tárgyalása 1985-ig 22 oldalt tesz ki. A bibliográfiából kiderül, hogy az 1956 utáni időszakra vonatkozó egyetlen felhasznált könyv a fent ismertetett Mucs-Zágoni féle MN-történet. Maga a fejezet ettől lényegesen nem is tér el sem tényanyagát, sem tagolását tekintve.

Néphadsereg Zrínyi. Bp. 1984; Szakály Gábor: Fegyverbarátunk a Mongol Néphadsereg. Zrínyi. Bp. 1986; Serfőző László: Fegyverbarátunk az NDK nemzeti néphadserege. Zrínyi. Bp. 1986.; Béleczi Ferenc: Fegyverbarátunk a Jugoszláv Néphadsereg. Zrínyi. Bp. 1986.; Serfőző László: Fegyverbarátunk a Kubai Forradalmi Fegyveres Erők. Zrínyi. Bp. 1986.; Serfőző László: Fegyverbarátunk a Koreai Néphadsereg. Zrínyi. Bp. 1986.

⁴ Ez a kronologizálás jelenik meg a korszakban írt egyes csapattörténeteknél is pl.: Mucs Sándor: Flottillások. A Dunai Katonai Flottilla Története 1945-1980. Zrínyi., Budapest, 1981.

Egy más típusú forrás, a visszaemlékezések kategóriája képviselőjeként, az 1980-as években jelent meg a Zrínyi kiadónál az „Élmények és gondolatok” sorozat (nem lehet nem észrevenni, hogy a sorozat címe Zsukov marsall híres visszaemlékezései címének nem túl fantáziadús parafrázisa). Ebben a fegyveres erők, köztük a hadsereg magas rangú tábornokainak (Uszta Gyula, Róka Mihály, Kálazi József, Hodosán Imre stb.)⁵ visszaemlékezései láttak napvilágot. Sajnos a munkák általában erősen átpolitizáltak, illetve ugyanaz a „titoktartási szabály” érvényesül itt is mint a feldolgozásoknál. Bár a sorok között olvasva néhány érdekesebb részlet megragadható, a „memoárok” aligha átütő történeti források. Mindazonáltal nem felesleges megismerkedni velük a korszakot tanulmányozva, hisz a hadsereg hétköznapijairól, az 1950-60-as évek katonatisztjeinek és a 1960-80-as évek katonai vezetőinek életére vonatkozóan sokat megtudhatunk belőlük.

A történeti munkák mellett egy másik forráscsoportot képviselnek azok a szintén a vizsgált időszakban megjelent munkák, amelyek a hadsereggel kapcsolatos valamilyen akkor aktuális témát dolgoztak fel nem a nagyközönség, vagy az utókor tájékoztatásának szándékával, hanem magának a hadseregnek „napi használatra” szánva. Ezek könyvek, cikkek, tudományos munkák, ismertető, szabályzatok és segédletek a maguk korában részben nyíltak, vagyis elvileg a civilek számára is tanulmányozhatók voltak, részben viszont szigorúan belső használatra készültek. A Zrínyi Katonai Kiadó egyes megjelentetett kötetei akár egyfajta átmenetet is képezhettek: nyomtatásban megjelent, nem titkos minőségű könyvek, amelyek azonban jellemzően nem találhatók meg az egyszerű közkönyvtárak polcain, ezek közül álljon itt néhány:⁶

Az egyik fontos „koncepcionális” könyv: *V. D. Szokolovszkij: Hadászat. Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1964.* A kötet, bár Szokolovszkij marsall, mint szerkesztő és a szerzői munkaközösség vezetője neve alatt jegyeztetik, ám rajta kívül méggy tizennégy főtiszt és tábornok vett részt a mű megírásában. A „Hadászat” a maga korában a stratégiai képzés és

⁵ A sorozat néhány kötete: Uszta Gyula: A jót akarni kell! Zrínyi, Bp., 1987.; Róka Mihály: Életemről, hivatásomról. Zrínyi, Bp., 1986. ; Kálazi József: Töretlen úton. Zrínyi, Bp 1989. ; Hodosán Imre: Cselédkönyvtől a tölgyfalombig. Zrínyi, Bp., 1984. ; Szentkirályi Frigyes: Negyven év mundérban. Zrínyi, Bp., 1987.

⁶ Ebből a kategóriából csak felsorolásszerűen még néhány kötet: Találkozóharc: tanulmánygyűjtemény. Válogatta: Nádor Tibor, Szerk.: Kiss Jenő. Zrínyi, Budapest, 1981.; A szakasz és a század harcászata: harci példák a Nagy Honvédő Háborúból/ írták: A. M. Adgamov, E. T. Marczenko stb. ; ford. Nagy László, Kozák Miklós. Zrínyi. Budapest, 1978.; A zászlóalj harcászata: harci példák a Nagy Honvédő Háborúból/ [írta] E. T. Marczenko, A. K. Sovkolovics [stb.] ; ford. Képiró Gábor. Zrínyi. Budapest, 1978.

gondolkodás Bibliájának számított. Afféle „sorvezető” volt lényegében minden szintű katonai elmélet számára, amennyiben kifejtette a korabeli szovjet doktrína katonai és politikai alapjait. Az első fejezetben a szerzők a hadtudomány elméleti alapjait fogalmazzák meg. Ezek alapvetően Clausewitz és részben Lenin vonatkozó munkáin alapultak. Az ezt követő két fejezet történeti jelleggel az „imperialista” és a szovjet hadászati gondolkodás fejlődését, előbbinél annak aktuális helyzetét is ismerteti. A következő fejezetek a korszerű háború jellegéről, a fegyveres erők fejlesztéséről, a hadviselés módjairól, a hátszág háborúra való felkészítéséről és a haderő vezetéséről értekeznek. A munka természetesen magán viseli az átpolitizáltság félreismerhetetlen jegyeit, ám mind a saját korának, mind az utókornak érdemi információkat ad arról, hogyan is képzeltek el a szovjet katonai vezetők a hatvanas évek elején koruk katonai erőviszonyait és egy esetleges újabb (világ)háború főbb vonalait.

A szakmai és a szélesebb, laikus közönségnek érdeklődésére egyaránt számot tarthatott „*Dr. Pataki István és Sterl István: Negyedszázad a szocializmus és a béke szolgálatában. Zrínyi Budapest, 1980.*” című munka. A kötet két részre tagolódik. Elsőként a szerzők négy fejezetben összefoglalják a Varsói Szerződésről és annak előzményeiről fontosnak vélt ismereteket (előzményei, létrejöttének körülményei, felépítése, működése, az egyes államok hadseregei). Ennek keretében valóban részletes információkat kaphatunk magának a VSZ szervezetének a felépítéséről, ám itt sem található semmilyen érdemi részlet a szervezet katonai felépítéséről, az egyes hadseregekről is csak a már megszokott szintű tájékoztatást nyújtja a könyv. A második részben azután a szerzők közreadják a VSZ addigi működésével kapcsolatos dokumentumok egy igen bőséges válogatását (ez a kötetnek nagyjából a felét teszi ki), ami forrásértékűvé teszi a munkát.

A könyvészeti anyaghoz hasonlóan a korszak folyóiratai is meglehetősen kevés anyagot tartalmaznak a témánkról. Természetesen itt is elmondható, hogy a történelmi távlat hiánya, illetve a biztonsági okokból szükséges titokvédelem mindezt érthetővé teszi. Utólag vizsgálva a rendszerváltás előtt a leginkább témába vágó folyóiratban, a Hadtörténelmi Közleményekben még az 1980-as években is csak néhány cikk jelent meg. Az olyan, belső használatú folyóirat, mint a Honvédségi Szemle már szélesebb körű adatszolgáltatást nyújt, bár sokszor elvész az egyes szakágak katonai-szakmai részleteiben (egykor persze ez nem mondott ellen a kiadvány feladatának, csak az utókor kutatója számára ad plusz munkát).

Külön érdemes megemlékezni arról, hogy az egykori ellenségről, a NATO-ról megjelent munkák sokkal „szókimondóbbak”, adatközlőbbek, mint a saját erőkről írottak. A folyóiratcikkek és önálló kötetek között számos ma is jól hasznosítható, amennyiben az ideológiai alapú ellenségképtől jól elválasztható a szakmai elemzés. Itt is igaz azonban, hogy leginkább csak az 1980-as évektől jelenik meg nagyobb számú írás a témáról.

Az egyik figyelemre méltó könyv, „*Tolnay-Szentesi: Az erő mítosza. A NATO 35 éve. Zrínyi Budapest, 1984.*” című kötet. Az Észak-atlanti szövetség létrejöttét, szervezetét/felépítését, politikáját, hadászati elveit, de még az egyes kézfegyvereit is részletesen bemutató könyv tipikusan az időtálló szakmai munkák közé sorolható, igaz a mi szempontunkból sajnálatosan nem az 1960-as, hanem az 1980-as évek kelet-európai NATO-képét mutatja be.

Gutheil Jenő (tudtommal sajnos kiadatlan, de a Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható) értekezése nagyon fontos mind tényanyagát, mind tematikáját tekintve a tisztképzés rendszerével, egyes elemeivel, illetve a korszakra vonatkozó külföldi tisztképzési formákkal kapcsolatban. „*GUTHEIL Jenő, Értekezés: a tisztképzés rendszere és a felsőfokú tisztképzés alapvető kérdései a Magyar Néphadsereg fejlődésének tükrében, (kandidátusi értekezés) h.n.,1966. (HL MN Kgy. A-V/b-6.)*”

A rendszerváltást követő időszakban nem indult meg azonnal a MN történetének feltárása. Ebben a tekintetben csak az 1990-es évtized második fele/vége hozott jelentősebb eredményeket. Az ekkor megjelent munkák jelentős része sajnos még mindig nem elégítette ki a tudományos művekkel szembeni elvárásokat (mindenek előtt a jegyzetelés/hivatkozások használata terén).

Némileg más volt a helyzet az 1956-os irodalommal, hisz ennek 1990 után szinte azonnal a tudományosság legmagasabb szintjén álló példái születtek, itt azonban a hadsereg szerepe maradt jó ideig háttérben. Ezért a saját témám „előzményének” a MN 1956-os szerepének monografikus feltárása szintén az ezredforduló környékén kezdődött meg.

2001-ben jelent meg egy tematikájában is érdekes könyv: „*Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk.: Györkei Jenő-Horváth Miklós, Budapest, H & T Kiadó, 2001.*” A kötet három részből áll. Elsőként a Horváth Miklós és Györkei Jenő által írt bevezető tanulmány ad képet többek között a Magyarországon állomásozó szovjet Különleges Hadtestről és a

Magyar Néphadsereg 1956 őszi helyzetéről. A fenti témákban jó néhány olyan számszerű adatot találunk, amely széles körben ezen kötet révén vált hozzáférhetővé. A szűkebben vett hadtörténelmi témák mellett a Horváth-Györkei szerzőpáros jól áttekinthető képet nyújt a forradalom politikatörténetéről is, főleg a magyar és szovjet pártvezetés tevékenységéről, döntési hátteréről. A kötet két további tanulmánya jelenti azonban az igazi unikumot ugyanis az egyikben A. Kirov orosz hadtörténész tárja fel igen részletesen a szovjet csapatok magyarországi harcait. Ebben Kirov számos olyan forrást használt amelyek azóta ismét titkosítva lettek Oroszországban. A harmadik írás pedig Je. Malasenko tábornok visszaemlékezése, amelyben a „barikád másik oldalán álló” szerző sajátos nézőpontjának megismerésével gazdagodhat a magyar olvasó.

Két évvel később Horváth Miklós önálló monográfiája is megjelent: *„Horváth Miklós: 1956 Hadikronikája. Bp., Akadémiai Kiadó, 2003.”* Ebben a kötetben Horváth Miklós részben a már a „Szovjet katonai intervenció 1956.” című kötetben megjelent témákat fejti ki bővebben, részben viszont új megközelítéseket is elővesz. Itt is szó van mind a MN, mind a Különleges Hadtest forradalom előtti helyzetéről. Részletesen ismerteti a szerző a fegyveres harcokat nemcsak a honvédség és a szovjet csapatok, de a rendőrség, büntetés végrehajtás, határőrség szemszögéből is. Ugyancsak részletes a Forgószél hadművelet leírása részben A. Kirov tanulmánya alapján.

Bár még 1956-nál is korábbi témát dolgoz fel, s így kutatási témám kronológiai határain kívül esik, mégsem lehet szó nélkül elmenni *„Okvát Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Budapest, Aquila, 1999.”* című munkája mellett. Okvát Imre könyve az egyik legelső munka, amely átfogó képet próbál adni az 1945 utáni magyar hadtörténet (amely kifejezés ebben a formában részben ugyancsak ennek a könyvnek köszönheti létjogosultságát) egyik szakaszáról, nevezetesen az 1945-56 közötti évekről. A könyv alapos kutatómunka nyomán ismerteti nemcsak magának a hadseregnek a strukturális és létszámbeli fejlődését, de kitér a hadsereg körül zajló belpolitikai küzdelmekre, a hadiipar kiépítésének folyamataira és nem utolsósorban a külső, hidegháborús környezetre. Mindegyik fenti témában korábban (magyarul) nem ismert adatok sorát tárja az olvasó elé, alapvetően meghatározva máig a témával kapcsolatos tudásunkat.

Immár rátérve a rendszerváltás után keletkezett, s a MN 1956 utáni történetét (vagy azt is) tárgyaló munkákra egyik alapműnek tekinthető „*Csendes László: Hadsereg-történet. Honvédségi Szemle 1998*” című munkája amely a Honvédségi szemle különszámaként jelent meg. A kötet a kilencvenes évek végén jelent meg amikor még a MN '56 utáni történetének alapvonásai rajzolódtak ki csupán. Az időrendben haladó könyv jellegénél fogva nem tartalmaz elemzéseket (nagyobb baj, hogy hivatkozásokat sem), ám adatai miatt mégis fontos alappá vált. A kötet kronologikus rendben, évenként haladva jelzi az adott esztendőnek a hadsereget érintő legfontosabb kérdéseit, így egyfajta kronológiai kézikönyvként használható.

A honvédség megalakulásának 160. évfordulójára a Hadtörténeti Intézetben összeállított tanulmánygyűjtemény kétségtől méltónak bizonyult a jeles alkalomhoz „*Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség. Szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Lugosi József, Dr. Markó György. Zrínyi. Budapest, 2008.*”. A kötet írásai tematikus blokkokba rendezettek. Az első rész történelmi megközelítésben, kronologikus sorrendben mutatja be a magyar fegyveres erők elmúlt bő másfél évszázadát. Ebben a részben található négy fontos tanulmány témánk szempontjából. Horváth Miklós az általa más formákban is publikált 1956-ra vonatkozó kutatásait tárja elénk, Kiss Balázs a Magyar Néphadsereg 1957-1990 közötti történetéről ír, Háber Péter kifejezetten a hadsereg szervezetét és fegyverzetét vizsgálja az 1956-1990 közötti időszakra vonatkozóan. Végül, de nem utolsósorban Pataky Iván 1968-al, a csehszlovákiai bevonulással kapcsolatos kutatásairól is olvashatunk itt. A következő tematikus blokkban („A honvédség speciális területei”) Kiss Jenő tollából olvashatunk egy érdekes tematikus cikket a katonai felső és középszintű vezetésről az 1950-2007 közötti időszakban, Fodor Kálmán pedig a csapatok katasztrófa-elhárító és békebeli építő tevékenységéről ír az 1945-2006 közötti időre vonatkozóan. A harmadik, a honvédség anyagi eszközeiről szóló fejezetben külön tanulmányok szólnak a gyalogsági-, tüzérségi- és páncélozott haditechnikai eszközökről, Lugosi József, Kovács Vilmos és Turcsányi Károly szerzőségével.

Pataky Iván kiváló munkája „*Pataky Iván: A vonakodó szövetséges : a Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. [Budapest], Rastafari BT, 2008.*” témáját tekintve az 1956 utáni magyar hadsereg legnagyobb próbatételével a „Zala-gyakorlat”-tal, vagyis Csehszlovákia katonai megszállásában való magyar részvétellel foglalkozik (és ebben a témában pl. olyan figyelemre méltó felvetést

tesz, miszerint Csehszlovákia megszállását a politikai indokokkal legalább megegyező mértékben katonai szempontok is motiválták szovjet részről). Ez számunkra önmagában is érdekes, ám túlzás nélkül állítható, hogy a kötet ennél jóval többet ad, ez a hidegháborús magyar és magyarországi szovjet katonai erőkről szóló egyik legrészletesebb ismertető. A „gyakorlat” (valójában persze hadművelet) előkészítését és végrehajtását elemezve részletes adatokat látunk a magyar csapatok mellett a hazánkban állomásozó szovjet Déli Hadseregcsoporthoz és eszközeikhez, Pataky bemutatja a katonai tervezés egyes mozzanatait, szól az invázió végrehajtásához az Odesszai Katonai Körzetből hazánkba vezényelt 48. gépkocsizó lövészhadosztályról, ami így egyfajta képet adhat számunkra arról hogyan is tervezett (volna) és hajtott (volna) végre a Szovjet Hadsereg egy nagyszabású hadműveletet Közép-Európában az 1960-as évek végén. Mindezeket túl olyan katonapolitikai kérdések is részben bemutatásra kerülnek, mint a szovjet politikai és katonai vezetés viszonyának egyes elemei a hadművelet kapcsán, vagy a magyar szovjet katonai „elvtársi” viszony (lásd pl. Czinege Lajos Jakubovszkij marsall általi megalázását a „Sumava” gyakorlaton). Emellett megismerkedhetünk a Magyar Néphadsereg olyan problémáival, mint a tartalékosok behívása (és mundérban tartása), a hadműveleti álcázás, vagy a gyenge gépkocsi-ellátottság kérdései. Mindemellett természetesen a szerző a politikai eseményeknek is korrekt elemzését adja.

A hidegháború had- és haditechnika-történetének áttekintését nyújtja *„Horváth Miklós-Kovács Vilmos: Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika történetéből. Zrínyi Budapest, 2016.”* A kötet első részében Horváth Miklós a MN szervezetét, a korabeli magyar és nemzetközi katonapolitika fő vonalait, a MN fejlesztését, a magyar-szovjet katonapolitikai viszonyt, a Varsói Szerződés szervezetét és nem utolsósorban a korabeli dokumentumok által egy atomháború estére Magyarországon prognosztizált pusztítás várható mértékét mutatja be. Kovács Vilmos ezután a magyar haderő korabeli legfontosabb haditechnikai eszközeit ismerteti.

Az egyik legfrissebb összefoglaló munka a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szerzői kollektívája, Horváth Miklós szerkesztésében megjelent kötete a *„Magyarország Hadtörténete IV. 1919-től napjainkig. Zrínyi Kiadó, 2018.”* A könyv 1945-1990 közötti történeti részeit Horváth Miklós, Tulipán Éva, és Solymosi József írták. (Ezen kívül a tematikus részekben fegyverzet-, egyenruha-, kitüntetés és zászlótörténet is olvasható a

korszakra vonatkozóan is Kovács Vilmos, Sós Péter, Baczoni Tamás, Sallay Gergely, és Reider Mónika tollából.) A megjelenésében is reprezentatív munka korszakunkra vonatkozóan is a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazza, például Magyarország és a Varsói Szerződés kapcsolatával, vagy az 1968-as csehszlovákiai bevonulással stb. kapcsolatban.

A magyar katonai oktatással és oktatási intézményekkel kapcsolatban megjelent munkák legkiemelkedőbbjei közé tartoznak M. Szabó Miklós nyá. altábornagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia egykori parancsnoka, majd rektora munkái:

A magyar katonai felsőoktatás története 1947–1955, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004.,

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007.,

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története: 1961–1969, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2008.,

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1970–1979 Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010.,

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1980–1989 Zrínyi Kiadó, Budapest, 2011.

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1990–1996 Zrínyi Kiadó, Budapest, 2012.

A szerző nem kevesebbre vállalkozott, mint a magyar katonai felsőoktatás intézményi történetének bemutatására a második világháborútól napjainkig. Az összesen hat kötetet felölelő terjedelmes mű legelső kötetét leszámítva egyúttal a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia/Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem intézménytörténete is, hisz a hazai viszonyok között a teljes felsőfokú tisztképzés itt összpontosult 1956 után. Az egyes kötetek általában kronologikus rendben tárgyalják az eseményeket, így kézikönyvként is jól használhatók. További előny, hogy a szerző precíz jegyzetelése miatt az egyes hivatkozott levéltári anyagok könnyen visszakereshetők. A kötetek kronologikus intézménytörténet jellegéből adódó némileg száraz voltát jól fűszerezik a szerző saját élményei, megjegyzései. Ennél is fontosabb, hogy M. Szabó Miklós mindegyik kötet elejére írt egy kisebb bevezető tanulmányt a MN adott korszakbeli viszonyairól (illetve egy-egy kronológiai összeállítást a világpolitika legfontosabb eseményeiről). Ez különösen az 1961-1969-es időszakot felölelő kötet esetében igen részletes és komoly forrásértékkel bír a MN történetével kapcsolatban. A „szárazabb” törzsanyag is tartalmaz bizonyos „strukturáltságot”, pl. létszám, átszervezések, az egyes tanévek átlagai stb.

Ugyancsak a katonai oktatás témakörében íródott és ugyancsak alapmunkának tekinthető „*Oroszi Antal: Az Egyesített Tiszti Iskola története 1957-1967: Tanulmány. Budapest ZMNE 2005.*” című munkája. A két kötet időrendben, tanévenként tekinti át az ETI tíz évét. Ugyanakkor az egyes tanéveken belül alfejezetek formájában csoportosítja az egyes jelenségeket (pl.: felvételi vizsgák eredményei, előjárói ellenőrzések, nevelési tervek stb.), illetve kitér az adott évben a MN-ben történt legfontosabb – az ETI működését is befolyásoló – eseményekre. Az ilyen módon meglehetősen jól áttekinthető mű adatai zömét ugyancsak a Hadtörténeti Levéltár anyagaiból meríti. Nem mellékes továbbá, hogy – egyfajta utólagos „évkönyv” szerepet is betöltve – a szerző igyekszik minden egyes évnél pontosan feltüntetni az akkor végzetek nevét.

Szintén M. Szabó Miklós nevéhez fűződik egy érdekes alakulattörténet „*M. Szabó Miklós: Szupertitkos alakulat - Az MN 1480 hadművelési-harcászati rakétadandár története (1963-1991). [Bp.], Zrínyi, 2010.*” A kötet érdekessége, hogy egy valóban évtizedekig titok övezte, ráadásul egymagában potenciálisan⁷ a MN tűz- és pusztító erejének nagyobb részét kitevő egységről szól. M. Szabó Miklós könyve kronologikus rendben haladva mutatja be az alakulat „korszakait”, a tőle megszokott gazdag adatolással és bő és pontos jegyzeteléssel.

Ugyancsak M. Szabó Miklós, illetve szerzőtársa, Szabó József nevéhez kötődik az 1956 utáni időszakra vonatkozóan is egyik legjobban használható, a magyar honi légvédelem történetét bemutató munka. (*Szabó József - M. Szabó Miklós: A magyar katonai repülés története 1938–2008. Bp., Zrínyi, 2008.*) A könyv, jellegeből fakadóan inkább technikai- és adatközlő, mintsem történeti elemző jellegű, ám kronologikus alaprendje mellett számos tematikus problémafelvetést is tartalmaz. A haderőnem szervezetéről és fegyverzetéről igen részletes ismereteket közvetítő munka nemcsak látványos, de egyben dokumentumértékű képanyaggal is kiegészül.

Szintén a katonai repülés témakörében jelent meg Iván Dezső könyve (*Iván Dezső: A magyar katonai repülés története 1956-1980. HM 2000.*). A szerző maga is része volt évtizedeken keresztül a légierő rendszerének különféle (köztük vezető) beosztásokban, ami

⁷ Azért csak „potenciálisan”, mert a dandár képességei realizálásához szükséges atom-rakétafejeket a szovjet csapatok őrizték, azokkal sem az MN 1480, sem a magyar katonai vagy politikai vezetés nem rendelkezhetett.

természetesen megadja azt a sajátos ízt a kötetnek, ami a katona-szerzők munkáira jellemző. Öröndetes, hogy Iván Dezső ezzel együtt jól strukturált tudományos művet alkotott, ami alighanem jó ideig megkerülhetetlen lesz.

Még egy nagy haszonnal forgatható, a légierő/légvédelem tárgykörébe tartozó kötetet emelnék itt ki: *Győri János: A Magyar Katonai Repülés Krónikája 1945-2008. Zrínyi. Budapest, 2008.* Mint vérbeli kronológia szinte napról napra vizsgálja tárgyát, megkönnyítve bármilyen részlet visszakeresését. A kötet külön értéke a fotóanyag (benn pl. olyan egzotikumok, mint a Jom Kippur háború során a Szír Légierőnek átadott magyar Mig-21 F-13 képe).

A MN története egy különleges aspektusát világítja meg *Bacsoni Tamás-Molnár Sándor: Magyar Katonai Egyenruhák 1957-1990. című könyve (Hunifórum Könyvek. Budapest 2010).* Aligha kell hangsúlyozni egy XX. századi téma kapcsán a képanyag jelentőségét, emellett a kötet nem egyszerű album, hanem alapos kutatásoktól megelőzőtt egyenruha-történeti szakmunka.

Germuska Pál: Vörös Arzenál című könyve (Argumentum Budapest, 2010.) a keleti blokk katonai ereje (hadi)gazdasági alapjának egyik szegmensével, a KGST-n belüli haditechnikai gyártás- és fejlesztés valamint a szakosodás kérdéseivel foglalkozik. A kötet olyan haditechnikai kérdéseket képes sokoldalú alaposággal megvilágítani, mint pl., hogy miért kellett a magyar gépesített gyalogságnak mintegy tíz évet várnia a korszerű páncélozott szállító harcjárműre, amely pedig már az 1960-as évek elején alapvető szükséglet lett volna a korszerű (atom)háborúban.

Germuska Pál másik nagyszabású munkája, amely a magyar hadiiparra vonatkozó kutatásait foglalja össze: *Germuska Pál: A magyar középgépipar. Argumentum. 2014.* A szerző a témát az 1945-1980 közötti időszakra vonatkozóan kimerítően feldolgozza, mind a szocialista ipar, mind a néphadsereg kutatása szempontjából megkerülhetetlen kötetet létrehozva.

Az egykor a legszigorúbb katonai titkot képező háborús tervek alighanem az egyik legnagyobb érdeklődésre számot tartható részét képezik témánknak. Ezekről a 2000-es évek elején/közepén jelentek meg az első átfogó ismertetések. „*Balló István: Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest, 2005.*” című

tanulmánygyűjteményének egyik írása részletesen kifejti, egy a 60-as évektől felmerülő nyugat/délnyugati irányú magyar hadművelet lehetséges jellegzetességeit (*Balló István: A Magyar Néphadsereg lehetőségei és a Varsói Szerződés kötelékében tervezett feladatai a Duna-völgyi és az észak-olasz hadműveleti irányban*). Hasonló témában jelent meg Okváth Imre írása a *Hadtörténelmi Közlemények* 2006. márciusi számában. (*Okváth Imre: A Magyar Néphadsereg háborús haditervei 1948-1962*) Ebben az esetben az 1956 előtti időszakra vonatkozóan is. (Okváth az 1953-56 előtti hadműveleti terveknek egy lehetséges verzióját már a „Bástya a béke frontján”-ban is ismerteti) Mindkét írás levéltári anyagok alapján írott alapos munka.

A hadműveleti tervekhez közeli titokzatosság lengte körül egykor a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok kérdéskörét is. Ezzel kapcsolatban is az 1990/2000-es évek fordulójától jelenik meg nagyobb számú írás. Egyrészt számos esetben egy-egy nagyobb téma részeként elemzik a szerzők ezt a problémát (pl. Pataky Iván az 1968-as csehszlovákiai bevonulás, vagy Horváth Miklós 1956 hadtörténete kapcsán), másrészt önálló összefoglalások is megjelennek, pl.: Pataki István, Sz. Bíró Zoltán tollából.⁸ *Vándor Károly: Légierő társbérletben című (I.-II.kötet. VPP Kiadó, 2010.)* munkája a szovjet csapatok légierejével foglalkozik. Vándor nem klasszikus történeti munkát írt, de kutatásai a jelek szerint alaposak voltak, számos dokumentumot közöl, részben pedig a résztvevőkkel is beszélt, és ami a legfontosabb: könyvét nagyon sok dokumentum értékű kép színesíti.

A „*Dolgozó népet szolgálom...*” című kötet („*A dolgozó népet szolgálom.*” *Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957-1972, szerk. EHRENBERGER Róbert, Bp., TONYO-GRÁF Nyomdai és Grafikai Stúdió, 2006.*) a tárgyalt korszak magyar hadtörténetének legfontosabb kiadott forrásgyűjteménye. A „*Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok*” sorozatban jelent meg (sorozatszerkesztő: Dr. Szíjj Jolán). A könyv elejére Dr. Okváth Imre írt bevezetőt, amely tömör áttekintést ad a korszak hadtörténetének legfontosabb pontjairól. A kiadvány az egyes iratokat kronológiai sorrendben közli, lábjegyzetekben ismertetve az azok megértéséhez szükséges legfontosabb adatokat, tudnivalókat. A közölt iratok témája igen széles spektrumú; a

⁸ Pataki István: A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. In: *Múltunk* 45. szám (Budapest, 2000); Sz Bíró Zoltán: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról. In: *História* 31. évf. 5-6.szám 2009.

leszerelő sorkatonák „utódaikhoz” írott leveleitől kezdve a VSZ hadijátékainak anyagaiig. A kötetet eredeti iratmásolatok, térképek és fényképek egészítik ki. Felhasználhatóságát tekintve alighanem igen fontos forrásnak tekinthető nemcsak a korszak hadtörténeti, de politika- vagy akár társadalomtörténeti kutatása számára is.

Ugyancsak Ehrenberger Róbert szerkesztésében készült a korábbi, az 1945-1957 közötti időszakot feldolgozó hasonló forráskiadvány: *A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945-1957. Petit Real Könyvkiadó. Budapest, 2001.*

A levéltári források a témával kapcsolatban elsősorban három nagy levéltárban találhatók meg. Az első természetesen a Hadtörténelmi Levéltár. Itt található az egyes katonai alakulatokkal, a hadsereg szervezetével, a tisztképzéssel, a fegyverzettel, a hadművelési tervekkel és a hadgyakorlatokkal kapcsolatos anyagok döntő többsége. A levéltár anyagaiban a keresés nem egyszerű, hisz nem lehetséges tárgyszavas keresés, az egyes anyagok jelzetei pedig nem a keletkezés, hanem a levéltárba történt leadás évét jelölik. Mindazonáltal a segédletek, a kutatószolgálat és a már megjelent szakmunkák segítségével ma már meglehetősen jó eredményességgel kutatható a legtöbb résztema is. E mellett fontos forráscsoport a Levéltár „Tanulmánygyűjteménye”, amely szaktanulmányokat és visszaemlékezéseket tartalmaz.

A Magyar Országos levéltárban mennyiségileg a HL-hez képest jóval kevesebb anyag van, ám köztük olyan nagy jelentőségűek, mint az úgynevezett „Honvédelmi Bizottság” anyagai. Ezek a hadsereggel és az ország védelmi politikájával kapcsolatos legmagasabb döntéshozói szintek egyikének munkájába nyújtanak bepillantást, amely döntött pl. az új gépkarabélyok rendszeresítéséről kezdve a háború esetén az ország-vezetés támaszpontjául szolgáló objektum, vagy éppen a szovjet stratégiai légierő számára szolgáló reptér építéséig minden fontosabb ügyben.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában leginkább a hadsereggel kapcsolatban is az elhárító munka, a belső- és külső ellenséges (nek vélt) elemekkel szembeni állambiztonsági fellépés adatai kutathatók.

A levéltári anyagokkal egy kategóriába sorolom a téma sajátosságaiból fakadóan megkerülhetetlen, a hadsereg működéséhez kötődő egykorú szabályzatokat, kiképzési

segédleteket, ismertetőket. Ezek ma leginkább a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtárában lelhetők fel és fontos adatokat tartalmaznak a hadsereg belső életére, kiképzésére, háborús alkalmazására, de például az ellenség (a NATO országok hadseregei) szervezetére és fegyverzetére vonatkozóan is.

A téma viszonylagos „frissessége” és annak kutatása fentebb jelzett sajátosságai miatt folyamatosan jelennek meg, illetve várhatóak egyre újabb cikkek, tanulmányok, monográfiák.

III. Előzmények: a magyar haderő 1945-1956 között

III. 1. A hadseregépítés kezdetei és a tömeghadsereg létrehozása: 1945-1953

A második világháború utáni magyar hadsereg genezise még a háború utolsó éveire köthető, hisz, mint ismeretes, az 1944. december 22.-én, Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 28.-án hadat üzent Németországnak. Az ezt követően, 1945. január 20.-án Moszkvában a szövetséges hatalmakkal aláírt fegyverszünet pedig kifejezetten kötelezte Magyarországot a németek elleni fegyveres küzdelem folytatására. Hamarosan világossá vált azonban, hogy ehhez az Ideiglenes Nemzeti Kormány anyagi erőforrásai elégtelenek, a szovjet Vörös Hadsereg pedig csak igen vontatottan és a szükségesnél (a fegyverszünetben 8 hadosztály felállításáról volt szó)⁹ jóval kisebb mértékben adott át fegyverzetet a zsákmányanyagából.¹⁰ A többé-kevésbé felszerelt 1., és 6. gyaloghadosztály, bár a hadműveleti területre kijutott, ám a harcokban, érdemben nem vett részt. A fegyverszünet megkötése és a párizsi békeszerződés életbe lépése közötti bő két és fél évben Magyarország formailag sem volt független, a győztes hatalmak képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (melyen belül szovjet, amerikai, brit, csehszlovák és jugoszláv missziók tevékenykedtek, elnöke a szovjet volt, és alapvetően szovjet túlsúly volt rá a jellemző)¹¹ felügyeletet gyakorolt többek között a fegyveres erők működése felett is.¹² Ennek és a hazai politikai pártok közötti hallgatólagos egyetértésnek köszönhetően a hadsereg létszáma az említett időszakban folyamatosan csökkent, technikája egyáltalán nem korszerűsödött, és számban sem nőtt. Bár olyan feladatokban, mint az ország aknamentesítése, vagy a határok őrzése (csempészek, egyéb határsértők ellen) a hadsereg is részt vett, honvédelmi funkcióit nem gyakorolta, arra nem is volt alkalmas.

⁹ Kis András: *A Magyar Honvédség újjászervezése*. Zrínyi. Budapest, 1995. (A továbbiakban: Kis 1995:) 59.

¹⁰ Kis 1995: 166.

¹¹ Lásd részletesen: Földes Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében 1945-1947*. IKVA. Budapest, 1995. (a továbbiakban: Földes 1995:)

¹² Úgy tűnik, hogy bármilyen kicsiny volt is ezekben az években a magyar hadsereg, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet szekciója mégis elég jelentősnek érezte ahhoz, hogy adatait még a SZEK angol és amerikai missziói elől is titkolja, amint arra H. P. Edgcumbe vezérőrnagy felhívta a figyelmet a SZEK 1947. szeptember 15.-i ülésén. *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947*. Szerkesztette: Feitl István. Napvilág Kiadó. Budapest 2003. (A továbbiakban: Feitl (szerk.) 2003:) 365.

Ha a hadsereg és a később annak fejlődésében is kulcsszerepet játszó kommunista párt viszonyának a történetét a „nulla év”-től, 1945-től¹³ akarjuk megrajzolni –amit én itt, különösen az 1956 előtti időszakra vonatkozóan természetesen csak nagyon vázlatosan tehetek meg–, azt látjuk, hogy a második világháború lezárulása után a Magyar Kommunista Párt viszonylag mérsékelt érdeklődést tanúsított a honvédség iránt. A kommunisták a hatalom megszerzésének logikáját is követve, inkább a belügyi szervek és a Határőrség felé tájékozódtak, próbáltak befolyást szerezni –mint tudjuk sikerrel.¹⁴ Ez persze nem azt jelenti, hogy Rákosiék pártja egyáltalán ne szentelt volna figyelmet a honvédségnek. Az MKP-n belül magas szinten foglalkoztak a hadsereg ügyeivel, és a koalíciós időszak pártküzdelsei közepette igyekeztek itt is minél jobb pozíciókat kialakítani. Tehát a koalíciós pártok között a hadseregen belüli befolyásért is megindult a harc. A baloldali pártok (kommunisták, szociáldemokraták) ennek keretében az igazoló bizottságokban¹⁵ igyekeztek elérni, hogy a tisztikar azon részét, amelyet ők jobboldalinak, reakciónak tartottak, ne igazolják. Természetesen a jobboldal (a Független Kisgazda Párt – FKgP) ezzel szemben állt, igyekezett a kommunista térnyeréssel szemben saját híveit pozícióba juttatni, illetve a régi tisztek közül is hajlott a demokratikus fejlődéssel szemben nem álló, polgári beállítottságú egyének megtartására. A háború befejezése után rendszeres időközönként (általában a SZEB utasítására) végrehajtott létszámcsökkentéseknél is minden párt igyekezett a „saját embereit” a hadseregben tartatni, az ellenfelek híveit eltávolíttatni. Elmondható, hogy a magasabb rendfokozatú tisztek zöme, ha el is fogadta a koalíciós rendszert, ám baloldalinak csak igen kis részük volt mondható, utóbbiak inkább az új tisztek, tiszthelyettesek körében voltak többen. 1945-46-ban ezért az FKgP politikáját követő honvédelmi miniszterek (pl. Vörös János, Tombor Jenő) igyekeztek mérsékelni a hadsereg létszámának (és ezzel a tisztikar létszámának) csökkentését. Ezt a törekvést

¹³1945-nek ez a megnevezése, amely az újrakezdés, a „tisztá lap” jelleget hangsúlyozza lényegében kortárs fejleménynek tekinthető. Lásd pl. Roberto Rossellini 1948-ban bemutatott „Németország a nulladik évben” („Germania anno zero”) című filmjét.

¹⁴ Mint ismeretes, már 1945. novemberi választások után a kommunisták a SZEB segítségével szereztek meg pl. a belügyi tárcát. Földes 1995: 94.

¹⁵ Az igazoló bizottságokat az 1945. január 4.-én kelt 15/1945. ME. sz. rendelet hozta létre, céljuk a közalkalmazottak 1939. szeptember 1. utáni tevékenységének vizsgálata volt. A hadseregben is létrehoztak ilyeneket (a HM 20085/Eln. 1945. sz. rendelet alapján), ahol a hivatásos tisztek tevékenységét vizsgálták, aki ellen kifogás merült fel azt nem csak állásából távolíthatták el, de népbíróság elé is utalhatták az ügyét. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs>. letöltés ideje: 2018. 11. 18.)

azonban keresztülhúzta, hogy a SZEB jogosult volt dönteni a hadsereg létszáma kérdésében is, amely jogát a kommunisták érdekeinek megfelelően a honvédség csökkentésére használta fel.¹⁶

Az átmeneti időszak folyamán az MKP hadsereggel kapcsolatos politikáját az 1946-ban létrehozott Katonai Bizottság (amely az MKP Központi Vezetőségén belül működött és később többször átszervezték) koordinálta, melynek tagjai olyan kommunista (katoná)politikusok voltak, mint Farkas Mihály, Révész Géza, Pállfy György, Illy Gusztáv, Sólyom László és Révai Kálmán. A befolyásszerzésnek ebben az időszakban az egyik legfontosabb, a kommunisták által is nagyra tartott lehetősége a nevelőtiszti rendszer¹⁷ volt, melynek keretében kommunista, de legalábbis baloldali világnézetű tisztek jelentős számban áramlottak a hadseregbe.¹⁸ Ugyanakkor az MKP igyekezett megszervezni a hadseregben levő kommunistákat, azon időszakban is, amikor a hadseregben belüli pártpolitizálás elvileg nem volt megengedett.¹⁹

Miután 1947. február 10.-én, Párizsban aláírták a szövetséges hatalmak és Magyarország közötti békeszerződést, a magyar katonai vezetés a haderő állapota miatt a honvédségnek nagyon alapos újjászervezését tűzte ki célul. 1948/49 fordulójától pedig, a Magyar Dolgozók Pártja immár egyeduralkodóvá válván a hazai politikai életben, a hidegháborús légkörben a politikai megbízhatóságot helyezvén minden más szempont elé, néhány év alatt teljesen új hadsereget hozott létre a meglévő tiszti- és tiszthelyettesi kar túlnyomó többségét is lecserélte.

¹⁶ Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956*. Aquila. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Okváth 1998:) 30.

¹⁷ A nevelőtiszti rendszert a náci Németország elleni harcra felállított 1. és 6. hadosztályoknál a katonák demokratikus szellemű nevelésére és érdekvédelmére hozták eredetileg létre. Lásd.: Kis 1995: 119.

¹⁸ HL MN KGY-A-VI/a-11. Horváth Mihály: *A magyar hadsereg pártellenőrzése (1945-1959)*. 1994. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében. /a továbbiakban: HL MN KGY-A-VI/a-11. (Horváth 1994:) / 9.-10.

¹⁹ Okváth 1998: 29.

*Régi és új tisztek számának, és arányának változása a magyar hadseregben 1949–1953 között:*²⁰

	1949 (fő)	%	1953 (fő)	%
Új tiszt	161	5,36	29 407	91,35
Régi hadseregben tiszthelyettes	421	14,02	1755	5,66
Régi hadseregben tartalékos tiszt	62	2,06	131	0,41
Régi hadseregben hivatásos tiszt	2360	78,56	891	2,76
Összesen	3004	100	32 184	100

Mindezek alapján kijelenthető, hogy az 1944/45-ben a Budai Önkéntes Ezreddel, a vasútépítő alakulatokkal és az 1. és 6. hadosztállal induló „demokratikus honvédség” nem tekinthető a jelen disszertációban vizsgált 1956 utáni hadsereg közvetlen elődjének.

A hadsereg fejlesztésére 1947 második- 1948 első felétől lényegében adottá váltak a lehetőségek az MKP/MDP szempontjából nézve is. Egyrészt a békeszerződés nemzetközi jogilag engedélyezte azt, az úgynevezett „kékcédulás választások”, illetve a Magyar Szociáldemokrata Párt beolvasztása után a kommunisták magabiztossága megnőtt, a Szovjetunióval kötött barátsági- és együttműködési szerződés pedig biztosítani látszott a fejlesztés anyagi alapjait. Ennek megfelelően felgyorsult a kommunista befolyásépítés is a

²⁰ A táblázat forrása: HL MN Kgy A-V/a-2. Bencze László: *A MN képzettségének, összetételének és társadalmi helyzetének elemzése az 1953-as statisztikai adatok alapján*. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében. /a továbbiakban: HL MN Kgy A-V/a-2. (Bencze [1986])/ 6.

hadseregen belül, melynek legfontosabb állomásai; a Magyar Dolgozók Pártja pártszervezeteinek egyeduralkodóvá tétele a honvédségben 1948 őszére (oly módon, hogy első körben minden párt szervezetét megszüntették, s helyettük úgynevezett „Kossuth-köröket” szerveztek, majd újjászervezték a pártszervezeteket, de már csak az MDP-it).²¹ 1948. szeptember 10.-én az MDP vezető politikusi „trojkája” egyik tagja, Farkas Mihály lett a honvédelmi miniszter. 1949 februárjában pedig működni kezdett a Politikai Főcsoportfőnökség (amely nem csak katonai szerv, de az MDP Központi Vezetőségének egyik osztálya is volt!), szintén egy prominens kommunista politikus Nógrádi Sándor vezetésével, alárendeltségében létrejött a nevelőtiszteket felváltó politikai tiszti rendszer hálózata, melynek tagjai –1953-ig– társparancsnoki jogkört kaptak (vagyis egy-egy alakulat parancsnokának parancsa csak akkor volt érvényes, ha azt a politikai tiszt is aláírta).²² Fontos megjegyezni, hogy ekkor a hadseregben működő pártszervezetek is a Politikai Főcsoportfőnökség alárendeltségébe kerültek. A kiépülő sztálinista rendszerben azután, mint ismeretes az állampárt és annak legfőbb vezetői formális és informális rendszerek során keresztül elvileg totális kontrollt gyakoroltak. A hadsereg esetében is a fent említettek mellett (prominens pártpolitikus a honvédelmi miniszteri székben, a Politikai Főcsoportfőnökség valamint a párt- és politikai szervek hálózata,²³ illetve nagyszámú kommunista tiszt-, tiszthelyettes- és katona), kiépültek az azt felügyelő állami- és pártszervezetek is. Előbbire a Honvédelmi Tanács, utóbbira az MDP KV Adminisztratív Osztálya- és Titkársága a legjellemzőbb példák. A Honvédelmi Tanács funkcióját tekintve lényegében a párt korábban létezett katonai bizottságai utódaként alakult meg 1952 decemberében, fontos különbség, azonban, hogy hivatalosan állami szerv volt. A honvédelemmel és kapcsolódó ágazataival foglalkozó legfontosabb döntések itt születtek, tagjai a legfelső vezetés káderei voltak. Érdeemes röviden szólni a hadseregben tevékenykedő szovjet tanácsadókról is. Az ő bevonásuk a magyar hadseregépítésbe az

²¹ Csendes László: Hadseregtörténet 1945-1998. *Új Honvédségi Szemle Különkiadás.* 1998.(a továbbiakban: Csendes 1998:) 26.

²² HL MN Kgy A-VI/a-2. Háncs Ernő: *A politikai tiszti apparátus kiépítése az Magyar Néphadseregben.* Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében /a továbbiakban: HL MN Kgy A-VI/a-2. Háncs [1985]:/ 4.

²³ Talán nem felesleges itt egy rövid magyarázat a hadseregen belüli pártszervek és a politikai szervek különbségének mibenlétéről. A politikai szervek a hadsereg hierarchiájába beépülő (katonai- és párt-) identitások voltak (politikai tisztok, Politikai Főcsoportfőnökség). A pártszervezetek ezzel szemben egy-egy alakulat kommunistáinak „társulásai” voltak (noha az „ötvenes években” a politikai tisztok alárendeltségébe utalták őket).

1948. február 18.-i szovjet–magyar barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötésekor merült fel.²⁴ Október 1.-én érkezett meg az első 8 katonai tanácsadó J. M. Prokofjev vezérőrnagy irányításával, akik a HM-be és más vezető szervekhez kerültek. A tanácsadók száma ezután 1956-ig folyamatosan nőtt, 1953-ban 41, 1956-ban már 82 fő volt a létszám és jutott belőlük a vezető szerveken túl a csapatokhoz is, önálló ezred-, és zászlóalj szintig lemenően.²⁵ A hadiipar kiépítésében szintén részt vettek a szovjet tanácsadók, itt a számuk 1951-ben 33 fő volt.²⁶ Elmondható tehát, hogy ezekben az években, a magyar hadseregben legalább közép-, és felső szinten kiépült a folyamatos közvetlen szovjet ellenőrzés rendszere.²⁷

A békeszerződés nyomán lehetségessé váló katonai fejlesztés első lépcsője, a Pilis hadrend 1948. április 15.-én még szigorú korlátnak tekintette a békeszerződés 70 000 fős létszámmaximumát. A cél tulajdonképpen még csak egy véd képes fegyveres erő felállítása volt, az is több évre elnyújtva.²⁸ Az események azonban gyorsan túlléptek ezen az elképzelésen. Farkas Mihály honvédelmi miniszteri kinevezése nemcsak a totális pártellenőrzést jelentette, de a hadsereg megnövekedett jelentőségét is. Az 1948. február 18.-i szovjet-magyar kölcsönös barátsági és segítségnyújtási szerződés nyomán egyre nagyobb számban beáramló fegyvereket az 1948. októberi Pilis-II. hadrend szerint már több mint 50%-al megemelt létszámú hadsereg kapta (majdnem 33 000 fő). 1949–1951 folyamán évi két hadrendet adtak ki mindannyiszor jelentős létszámemelésekkel (az 1950

²⁴ A szerződés megkötésével ugyanis arról is döntés született, hogy a honvédség szovjet fegyverzetet és eljárásokat is átvesz (noha az ekkor még pozícióban levő „rég” tiszték és tábormokok ezt nem a később megvalósult totális és szolgai másolással képzelték el), és ezek elsajátításához nem csak a szovjetek küldtek tanácsadókat, de a magyar fél is 46 tisztet középfokú-, 18 hallgatót pedig alacsony fokú katonai iskolákba, a Szovjetunióba. Baráth Magdolna: *A szovjet tényező - Szovjet tanácsadók Magyarországon* Gondolat Kiadói Kör, 2017. (a továbbiakban: Baráth 2017:) 107.

²⁵ Uo. és Okváth 1998: 159.

²⁶ Baráth 2017: 133.

²⁷ Bár a fennmaradt források alapján a hadseregben végzett tisztogatásokban nem tűnik olyan exponáltnak a szovjet tanácsadók szerepe, mint pl. a Rajk-perben M. I. Bjelkiné és állambiztonsági csapatáé, de kétségtelen, hogy itt is betöltötték a politikai ellenőrző szerepet is, és komoly feszültség alakult ki köztük és az olyan a „rég” honvédségben szocializálódott tiszték között, mint pl. Solyómy László altábornagy vezérkari főnök. Lásd ezekre Király Béla visszaemlékezését (Király Béla: *Honvédségből Néphadsereg*) és Okváth 1998: 153-154.

²⁸ Ezt megelőzően ugyanis a honvédség Solyómy László altábornagy katonai főcsoportfőnök szavaival élve „még a békefeladatait sem tudja ellátni, nem felel meg a legelemibb háborús követelményeknek sem.” Idézi: Okváth 1998: 167.

őszii Kossuth hadrend szerint a honvédség rendszeresített létszáma 125 000 fő), ám úgy, hogy a feltöltöttség a fegyverzet és technika egyes elemeiből csupán 50-60%-os volt.²⁹ Így 1952 őszére az akkori immár hivatalosan Magyar Néphadsereg (1951 szeptemberétől volt ez az elnevezés) 210 000 katonával rendelkezett többek között négy hadtestben 8 lövész, 1-1 lovas-, gépesített-, és páncélos hadosztállal; egy önálló áttörő tüzér hadosztállal, 2 páncéltörő tüzér dandárral, 1-1 ágyús és aknavető dandárral; a műszaki csapatok keretében 2 műszaki-, egy építő dandárral és a hadihajós dandárral.³⁰

A légierő megszervezése a szárazföldi csapatokhoz hasonlóan nagyobb léptékben, 1948-ban indult meg. 1948. december 31.-én létrejött a Honvédelmi Minisztériumon belül a Repülő Szemlélőség (nevét később Honvéd Repülő Csapatok Parancsnokságára, majd 1949. december 1.-től Honvéd Légierő Parancsnokságra változtatták természetesen mindeközben jelentősen fejlesztették is) Zalka András mérnök ezredes vezetésével 47 fős létszámmal, melynek feladata a légierő mennyiségi fejlesztésének megkezdése volt. 1949 márciusára vált világossá, hogy a cél 1952-re az akkor mintegy ezerfős légierő kb. 20 000 fősre növekedjen, fő erői 2 vadászpilóta, 1-1 bombázó és csatrepülő hadosztály, illetve 1-1 felderítő és szállító ezred legyen. Az ugyancsak 1949 márciusában a Kossuth Akadémián végzett tiszfőnyi akadémikus kis száma mutatja, hogy eredetileg korántsem készültek ekkora mennyiségi növekedésre.³¹ Nem véletlen, hogy ezek után minden lehetséges forrásból próbáltak létszámot biztosítani: 1949. április elején az Országos Magyar Repülő Egyesület iskoláiba az ország több pontján nagyszámú fiatal vonult be repülő előképzésre, 1949 májusában 26 régi hajózártisztet és 99 tiszthelyetttest hívtak be próbaszolgálatra.³² A repülőcsapatok technikai felszerelése kezdetben ugyancsak nehezen indult, ám annál nagyobb lendületet vett. 1949. március 16.-án sikerült hozzájutni az első felfegyverzett gépekhez (csehszlovák Avia C-2 kiképző vadászgépek 7,62mm-es géppuskákkal és bomba-felfüggesztési pontokkal). Ugyanakkor szeptember 9-10.-én már megérkezett a Szovjetunióból 52 db Jak-9P vadászgép, 50 db Il-10 csatrepülőgép és 4 db Li-2

²⁹ Uo. 179.

³⁰ Uo. 187-188.

³¹ Szabó József -M. Szabó Miklós: *A magyar katonai repülés története 1938–2008*. Budapest., Zrínyi, 2008. (a továbbiakban: Szabó-M Szabó 2008:) 50.

³² Győri 2009: 24. és Szabó-M Szabó 2008.: 51.

szállító gép.³³ Az 1951 novemberi Kossuth-hadrend szerint a légierő rendszeresített létszáma több mint 9000 fő, fő erőit egy vadászpilóta hadosztály, 1-1 csata-, és vegyes repülő ezred képezte. 1953-ra pedig –amikor elérte a csúcspontot– csaknem 20 000 fő rendszeresített létszáma, 2 vadász-, 1-1 bombázó és csatapilóta hadosztály és számos egyéb egysége, alegysége volt. Ez után már a létszámbeli zsugorodás évei jöttek, amelyek azonban korántsem jártak a technikai színvonal csökkenésével, sőt a vadászpilótákat 1951 júliusától sugárhajtású Mig-15 Sas repülőgépekkel szerelték fel, és a bombázó, illetve a csatapilóta erők felszámolására is az érintett repülőgépek elavulása/elhasználódása miatt került sor, nem a kötelező létszámcsökkentés okán.³⁴ Igaz, egyúttal 1955 elejére az is világossá vált, hogy bizonyos képességek, amelyeket a korábbi években a még második világháborús szovjet technikára alapozva építettek ki –vagyis éppen a bombázó és csatapilóta képesség- a sugárhajtású technika korában drágasága miatt nem lesz fenntartható. Még így is elmondható, hogy még 1956 októberében is a magyar repülőcsapatok 190 sugárhajtású vadász, három bombázó, és 58 kiképző-vadászpilóta géppel igen tekintélyes erőt képviseltek.³⁵

A technikai fejlődés mellett ugyanakkor nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a légierő sem rendelkezett megfelelően képzett káderekkel, vagy legalábbis nem kellő számban. Ez minden szinten súlyos problémák forrása lett. Alsó szinten ez a repülőesemények tömegeiben manifesztálódott (1949 közepén kb. 240 repült órára jutott egy repülőesemény)³⁶, míg felsőbb szinten abban, hogy még ilyen létszám mellett sem sikerült az ország légvédelmét problémamentesen megszervezni. 1955. március 28.-án például egy ismeretlen repülőgép büntetlenül megsértette a Magyar Népköztársaság (MNK) légterét ami akkora botrányt kavart, hogy össze is vonták az Országos Légvédelmi Parancsnokságot és a Légierő Parancsnokságot Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnoksággá (OLLEP), a hatékonyabb működés reményében.³⁷ Ugyancsak komoly

³³ Szabó-M Szabó 2008.: 53.

³⁴ Horváth Miklós-Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika történetéből.* Zrínyi Budapest, 2016. (a továbbiakban: Horváth-Kovács 2016) 240.

³⁵ Uo. 242.

³⁶ Szabó-M Szabó.2008.: 52.

³⁷ Uo. 60.

feladatot jelentett a magyar légtérben tevékenykedő szovjet és magyar repülőgépek tevékenységének pontos összehangolása is. Ennek hiányában például 1956. január 21.-én egy ismeretlen légtérsértő gép elfogására induló két magyar Mig-15 repülőgép, az ugyanarra a légtérsértőre (a magyar irányítás tudta nélkül) Pápáról emelt két szovjet Mig-17-essel keveredett légi harcba. A tragikus kimenetelű szovjet-magyar sugárhajtású légi csata kimenetele 1-1 gép lelövése mindkét oldalon, a lelőtt magyar pilóta a szovjettel ellentétben nem tudott katapultálni.³⁸

A légvédelmi csapatok is jelentős létszámmal és technikával rendelkeztek már ekkorra. A honi légvédelem főerőit, a Budapestet, annak vasúti csomópontjait és a Duna hídjait védő 46. és 55. Honi Légvédelmi Tüzér Hadosztályok (összesen 414 db 85mm-es légvédelmi ágyúval és 37mm-es légvédelmi gépágyúval); a Veszprémi parancsnokság alatt a veszprémi lőszergyárat (36 löveggel), a sztálinvárosi vasművet (36 löveggel), a kecskeméti és taszári repülőtereket (18-18 löveggel) és a peremartoni és fűzfői robbanóanyag gyárat védő 15. Honi Lgv. Tü. Ho.; végül a miskolci 58. Honi Lgv. Tü. Ho. (a diósgyőri ipartelep 72 löveggel és a záhonyi vasúti átrakó állomást 18 löveggel védi) képezték.³⁹

Ugyanakkor a papíron létező (és emberanyaggal esetleg el is látott) alakulatok fegyverzetének nagyobb része továbbra is hiányzott, ami a harcértéket (és már a kiképzés hatékonyságát is) drasztikusan lecsökkentette. Vagyis összességében az a rendkívül kedvezőtlen helyzet állt elő, hogy míg a hadsereg fordított kiadások óriási mértékben megterhelték az országot, az ennek eredményeként kiállított hadsereg valós képességei (a felső vezetés gyenge szakmai ismeretei a szovjetekkel szembeni totális politikai alárendelődés stb. miatt⁴⁰) a meghozott áldozathoz képest aránytalanul csekélyek voltak. A

³⁸Iván Dezső: *A magyar katonai repülés története 1956-1980*. HM. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Iván 1999) 155.

³⁹ Horváth-Kovács 2016.: 231.

⁴⁰ Erre jó példa az alapvetően szovjet ötletnek tekinthető úgynevezett „déli védelmi rendszer” kialakítása 1950-53 között. Ez az eredeti tervek szerint drótkerítést (fontosabb irányokban dupla drótkerítést), aknazárat, valamint 308 db vasbeton, és 616 db föld-fa erődöt (ezek egy része már az építés alatt víz alá került) jelentett volna. Kb. 20 Millió forint elköltése után, a munkák 71%-os elkészültségi szintjén az építkezést leállították, majd 1955-ben már az egésznek az elbontása került napirendre. Nem mellékes itt megjegyezni, hogy jóval a munkálatok megkezdése előtt, amikor a tervet megismerte, Sólyom László altábornagy ellene foglalt állást mondván, hogy túl költséges és nem elég hatékony (helyette rugalmas ellentámadásra képes gyorscsapatok kialakítását javasolta). Okvát 1998: 116-119. és 153.

hadsereg kisebbé, de hatékonyabbá tétele tehát a gazdasági helyzettől függetlenül, pusztán szakmai alapon is igen indokolt volt.

Az erőltetett ütemű hadseregfejlesztésnek belső és külső okai egyaránt voltak. 1947-től a nagyhatalmak közötti viszony egyre feszültebbé vált, ez az év a Truman doktrína (március 12.), a Marshall-terv (június 5.) meghirdetésének, és a Kominform létrehozásának (szeptember) az éve. Ugyanakkor a jelek szerint sem az USA, sem a Szovjetunió nem kívánt háborút kirobbantani ekkor és a másiktól sem feltételezett komolyan ilyesmit, vagyis a háborús retorika az egyes táborok belső kohéziójának növelését szolgálta.⁴¹ Ez a szocialista táborban akkor különösen fontos volt, hisz mint ismeretes a háborús retorika, az ostromlott helyzet, az ellenség behatolási kísérleteinek hangoztatása nagy szerepet játszott a diktatúra kiépítésében. A hadsereg fejlesztése, pusztán a számok alapján (mint fentebb írtam 1948 őszén 33 000 fő) 1947-48-ban még értelmezhető egy az ország méretével és katonaföldrajzi helyzetével arányos haderő kiépítéseként is. Jugoszlávia kizárása a Kominformból, és Tito ellenségévé nyilvánítása (1948. június 29.) már egyértelműen növelte a feszültséget, csakúgy, mint a nyáron kirobbant berlini válság. Erre az időszakra vonatkozóan annak lehetősége is felmerül, hogy a feszültség tényleges mértékét a kisebb kelet-európai kommunista pártok vezetői nem mindig mérték fel helyesen, a Moszkvából jött jelzések dekódolása nem mindig volt pontos, minek következtében az indokoltnál pesszimistábban ítélték meg –vagy legalábbis mutatták be– a nemzetközi helyzetet.⁴² Ugyanakkor mind a hazai, mind a nemzetközi katonapolitikai értékelések akkor váltak igazán borúlátóvá, a hadseregek létszámai akkor „szaladtak el”, amikor 1950 nyarán kitört a koreai háború. Ez az egyik oldalon sem kalkulált konfliktus, különösen 1950 nyara-1951 tavasza között olyan feszültséget és félelmeket generált, amiben immár mindkét nagyhatalom számolt a világháború, akár azonnali kitörésével.⁴³ Ennek jegyében zajlott le 1951. 01. 7.-17.-én Moszkvában a szocialista országok párt- és katonai vezetőinek találkozója, amelyen a szovjet fél az addigi katonai fejlesztések jelentős meggyorsítását vitte keresztül.

⁴¹ Mindezt több példával alátámasztja Okváth Imre: Uo. 71-73.

⁴² Uo. 81.

⁴³ Uo. 78.

A hatalmas létszámbeli növekedéssel a MN-ben a tisztek képzettsége nem tudott lépést tartani, már csak azért sem, mert, mint ismeretes politikai okokból az új tisztikart munkás–paraszt származású fiatalokból igyekeztek összeállítani, akik jelentős részének viszont iskolázottsága, általános műveltsége, mint a következő táblázat is mutatja, nem volt megfelelő.

A tisztikar polgári iskolai végzettsége 1953. január 1.-én %-ban⁴⁴:

Iskolai végzettség	Tábornok	Főtiszt	Beosztott tiszt	Összesen
4 elemi osztályt végzett	3,8	2,8	5,2	5,1
6 elemi osztályt végzett	19,2	14,3	30,2	29,2
8 elemi osztályt végzett	7,7	7,5	26,2	25
4 polgárit vagy a gimnázium 4 osztályát végezte	27	20,4	25,2	25,3
8 középiskolai osztályt végzett	27	26,6	6,4	9,3
Egyetemen, főiskolán diplomát szerzett	15,3	28,4	4,8	6,1

⁴⁴ HL MN Kgy A-V/a-2. (Bencze [1986]) 39.

A tisztikar kiképzésére vonatkozó eredeti tervek, amelyek az alapfokú tisztképzést lényegében egy akadémia, a Kossuth Akadémia keretében, fokozatosan, a lehető legmagasabb színvonalon kívánták megoldani 1947-49 között rövid próbálkozás után áldozataul estek a tömeghadsereg igényeinek. A tiszti tömegképzés rendszerének kiépítését 1949 augusztusában kezdte meg a honvédelmi vezetés. 1949. október 1.-el elérték működőképességüket az úgynevezett fegyvernemi tiszti iskolák. Ezek lényege, mint a nevük is mutatja, hogy egy intézményben csak egy fegyvernem tisztjeit képezték, lényegében tanfolyami jelleggel, változó, de maximum 2 éves időtartamban. A legfontosabbak az alábbiak voltak:⁴⁵

Iskola neve	Működésének ideje és helye
Bem Légvédelmi Tüzér Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1954. 09. 30. Budapest
Dózsa Lövész tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 09. 01. Pécs
Kossuth Tüzér Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1957. 02. 01. Bp.
Gábor Áron Tüzér Technikus Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 09. 01. Bp.
Rákosi Páncélos Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 09. 01. Tata
Táncsics Műszaki Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 09. Szentendre
Zalka Híradó Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 09. 01. Bp.
Honvéd Hadtáp Tiszti Iskola	1949. 10. 27.–1956. 09. 01. Bp.
Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 09. Szolnok
Vasvári Repülő Szakkiképző Tiszti Iskola	1949. 10. 01.–1956. 08. 30. Budaörs

Az erőltetett, és politikai indoktrinációtól befolyásolt extenzív fejlesztés erősen negatív következményei az 1950-es évek középső harmadára egyértelműekké váltak. Anyagi szempontból a magyar gazdaság és ipar, mégoly feszített termelési ütem mellett sem volt

⁴⁵ Forrás: Oroszi Antal: *Az Egyesített Tiszti Iskola története, 1957-1967. I-II.* Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2005. (a továbbiakban: Oroszi 2005 I) 16-17.

képes egy ekkora hadsereg mennyiségileg és minőségileg elfogadható szintű felszerelésére. A káderanyag szempontjából pedig a fenti politikai indoktrináció és a nagyon gyors ütemű létszámnövelés, az ezzel együtt járó egyre csökkenő kiképzési idővel, azt jelentette, hogy a MN, mint hatékony katonai szervezet üzemeltetéséhez nem állt rendelkezésre a szükséges tudás és tapasztalat.

III. 2. A magyar hadiipari termelés néhány jellegzetessége 1947-1953 között

Miután a békeszerződés lehetővé tette a magyar hadsereg újjászervezését értelemszerűen felmerült a hadsereg fegyverzeti igényeit kielégítő hazai hadiipar újjászervezésének kérdése is. Ezt lényegében az alapoktól kellett elkezdni, mivel a második világháború folyamán az akkor létezett hadiipari kapacitások a bombázások, majd a szárazföldi harcok során jórészt megsemmisültek. Az új, a hadsereg számára termelő üzemek hálózatának kiépítését két alapvető kérdés határozta meg. Az egyik, hogy mekkora lesz az új hadsereg, s annak milyen mennyiségű és minőségű fegyverzetre és egyéb anyagokra lesz szüksége, a másik pedig, hogy milyen lesz az ország (nehéz) iparának szerkezete, mekkora kapacitást lesz lehetséges a honvédség igényeinek kielégítésére áldozni, illetve, hogy politikai és gazdasági szempontok alapján mérlegelve a fenti potenciál mekkora része áll majd ténylegesen rendelkezésre a haderő számára. 1947 végén már kiterjedt munka folyt a honvédség vezető szerveiben az új hadsereg létrehozásának elméleti megalapozására (1947 december az úgynevezett „vezérkari munkaterv” megjelenése)⁴⁶. A honvédség új arculatát az 1948 októberétől realizálni tervezett 7. számú hadrend, az úgynevezett Pállfy-hadrend határozta meg. Ennek lényege, hogy négy év alatt (1948-52) tervezte elérni a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős hadsereglétszámot, melynek első etapjaként 1948 tavaszán 5000 főnyi önkéntes bevonulóból a majdani tisztikar kialakítását kívánta megkezdeni. Ez a későbbiek fényében meglehetősen „fontolva haladónak” látszó hozzáállás, amely a létszámnövekedést a személyi és anyagi feltételek alapos biztosítása után fokozatosan képzelte el, a hadiipar újjászervezésénél is megfigyelhető volt akkoriban. 1947 decemberében a HM Anyagi Csoportfőnöksége körlevelet küldött az ország 67 legnagyobb gyárához, melyben azt kívánták felmérni milyen lehetőségek vannak a hadiipari termelés újraindítására.⁴⁷ 1947 végétől a Kominform megalakulása, majd az

⁴⁶ Okvách 1998: 84.

⁴⁷ Uo. 189.

egyre éleződő szovjet-amerikai és szovjet-jugoszláv viszony árnyékában a hatalmát kiépítő MKP, majd MDP vezetése mind határozottabban támogatta, sőt kezdeményezte a hadsereg és a hadiipar kiépítését. A hadiipari termelés megfelelő irányítása ugyanakkor egy többretegű összehangolt rendszer révén volt csak lehetséges. Ennek keretében 1948. április 5.-én Honvédelmi Minisztériumon belül a Katonai Csoportfőnökség (amely gyakorlatilag a Vezérkart jelentette) keretében Sólyom László kezdeményezésére létrejött a XII. (ipari szervezési) osztály.⁴⁸ Az év őszén megindult a haditermelést végző üzemek számára a központi hitelek folyósítása, az újonnan gyártandó fegyverfajták mintapéldányainak elkészítése. Az említett új fegyverek túlnyomó többsége szovjet eredetű volt. Ennek oka részint a „népi demokratikus” országok hadseregei egységes fegyverzeti rendszere kialakításának igénye volt, ugyanakkor ebben az időszakban a fegyver- és licencvásárlások jelentős hasznot hoztak a Szovjetunióknak. Magyarország és más „népi demokratikus” országok ugyanis egyaránt rákényszerültek, hogy hadiiparuk felfutásáig az új fegyverek jó részét onnan vegyék meg, márpedig ez a gyakorlatban sokszor a világháborút megjárt, technikailag részben elavult és az évek során alaposan elhasználódott fegyverek (pl. T-34 harckocsik) igen drágán történő megvásárlását jelentette.⁴⁹ Ennél is nagyobb gondot okozott, hogy a licencek, amiket az említett országok megvásároltak szintén részben elavult fegyvereket és gyártási technológiát takartak, ami miatt az adott hadiiparok strukturálisan korszerűtlenek voltak már a kiépítésük idején is. Konkrétan magyar-szovjet relációban az első fegyverszállítási tárgyalások 1948 februárjában a kölcsönös barátsági egyezmény megkötésének idején kezdődtek, és az első fegyverszállítási egyezményt, amelyben még alapfegyverek is szerepeltek (puska, géppisztoly stb.) 1948. július 2.-án kötötték meg mintegy 10 millió dollár értékben.⁵⁰ Mivel a Honvédség igényei (természetesen alapvetően a szovjet intenciók nyomán) egyre nőttek, további fegyverszállítási egyezmények is születettek (főleg a Magyarországon nem gyártott speciális fegyvereket igényelt ezekben a magyar fél pl.: harckocsikat, rohamlövegeket, rakéta-sorozatvetőket stb.) 1949. július 8.-án, és 1950 december 9.-én (kiegészítették 1951. júliusban és novemberben), és 1952. december 25.-én (kibővítették 1953. április 23.-án).

⁴⁸ Uo. 190.

⁴⁹ Horváth-Kovács 2016: 211.

⁵⁰ Okváth 1998: 263. és Horváth-Kovács 2016: 212.

Ezzel hazánk összesen 1,621 milliárd forint értékben vásárolt hitelre fegyvereket a Szovjetuniótól.⁵¹

Bár a fenti hitelek nem kevésbé terhelték meg a magyar államháztartást, az így beszerzett fegyvermennyiség csak csepp lehetett a tengerben a hatalmas hidegháborús fegyverkezési verseny közepette. A hazai hadiipari termeléssel szembeni igényeket meghatározandó, 1949 folyamán elkészült nagy vonalakban a honvédség fejlesztésének, az ötéves tervhez igazodó távlati terve. E szerint egy minimális és egy maximális változat lehetséges. 1950-51-re vonatkozóan még nincs különbség a két terv között; a nemzeti jövedelem 10% (1950), illetve 9%-át (1951) felhasználva létrejönne egy 3 lövész-, egy páncélos hadtestből, „a közepesnél gyengébb központi tüzérségből”, „igen szerény légierő”-ből, és „gyenge légvédelmi tüzérség”-ből álló hadsereg. Ezek után 1951-54-ben a minimális terv szerint már csak kisebb fejlesztések következnek, a maximális szerint azonban a hadsereg kiegészülne 1 lövész hadtesttel, a tüzérség 60%-al, a légierő 100%-al, a légvédelmi tüzérség 150%-al nőne.⁵² Végül a gazdasági (Gerő Ernő) és a honvédelmi (Farkas Mihály) vezetés kompromisszummal zárta egyeztetéseit, a fejlesztést a minimális és maximális terv közé pozícionálva. Erre öt év alatt (a haditechnikai import és a tartalékképzés nélkül) mintegy 19 milliárd forintot szánva. 1949 folyamán 21 vállalatnál kezdődtek hadiipari jellegű beruházások, s a következő években általában évente több teljesen „zöldmezős” hadiipari gyáralapítás is történt.⁵³ 1949 folyamán már mintegy 3 milliárd forintot vittek el a katonai kiadások, noha a tervekben csak 2 milliárd forint volt rá előirányozva.⁵⁴ Jellemző ugyanakkor, hogy a tervezés során egy nyílt és egy titkos költségvetés készült és a valós számokat (különösen jellemzően a katonai kiadásokra vonatkozóan) csak az utóbbi tartalmazta. A koreai háborúval minden addiginál feszültebbé váló nemzetközi helyzet a magyar hadsereggel és a hadiiparral szemben is fokozott követelményeket támasztott. Ezt azonban teljesen nem sikerült kielégíteni, részlegesen is csak úgy, hogy folyamatosan növelni kellett a nemzeti jövedelmet, illetve a nehézipar termelését (részint a hadiiparét,

⁵¹ Okvách 1998: 269.

⁵²Uo: 196.

⁵³ Uo. 217-218.

⁵⁴ Germuska Pál: Szocialista iparosítás Magyarországon 1947-1953. In.: *Évkönyv 2001. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: Standeisky Éva-Körösi Zsuzsanna-Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Germuska 2001) 153.

részint az annak számára alapanyagot gyártó iparét), s mindez nem kis mértékben járult hozzá az ország gazdasági problémáinak tolerálhatatlan elmélyüléséhez. Ráadásul mindezek mellett az 1951-ben a nemzeti jövedelem közel 15%-át felemésztő⁵⁵ honvédelmi kiadások mellett sem sikerült a hadsereget megfelelően felfegyverezni. Nem csupán a háborús tartalékok hiányoztak a legtöbb fegyverfajtából, de a békebeli igényeket sem sikerült kielégíteni. Egy 1952-es kimutatás szerint, az adott év október 1.-ig a hadsereg igényeit csak puskából tudták 100%-ig kielégíteni, e mellett elég jó teljesítési arány állt pl. a géppisztoly (92%) és a 76 mm-es páncéltörő ágyú (97%) mögött. Ugyanakkor a legtöbb fegyverfajtából, amely a kimutatásban szerepel 50% alatti volt a teljesítés, negatív rekordot a karabély (6%) és a 120mm-es aknavető (7%) tartotta.⁵⁶

A hadiipar irányítása ebben az időszakban több szinten történt. A legmagasabb ezek közül a döntéshozatal élén álló Államvédelmi Bizottság volt. Alacsonyabb szinten a hadiipar tervezése/szervezése először az Iparügyi Minisztérium IV. Főosztályán működő Ipari Fejlesztési Igazgatóság (IFIG), majd 1951 végétől a Közgépipari Minisztérium feladata volt.

III. 3. A hadsereg létszámának csökkentése 1953 után

Sztálin halála után az új szovjet politikai vezetés a Szovjetunió belső állapotára való tekintettel jelentősen növelni kívánta a mezőgazdaság s a fogyasztási javakat termelő ipari szektorok termelékenységét, hogy enyhítsenek az ekkor már nagyon jelentős társadalmi feszültségen. Ezt csak úgy lehetett megoldani, hogy erőforrásokat csoportosítottak át a fenti ágazatokba a nehéz-, és hadiiparból, valamint csökkentették a felhalmozási rátát.⁵⁷ Ezen kívül a hadsereg létszámának (és ezáltal fenntartási költségének) bizonyos fokú csökkentése is célszerűnek tűnt. Ahhoz azonban, hogy mindezt politikai és katonai értelemben kockázatmentesen lehessen végrehajtani, szükségesnek tartotta a szovjet vezetés (a reformokkal motorjának hagyományosan Malenkov miniszterelnököt szokták tartani, de pl. Berija és Hruscsov is lényegében ezen a vonalon politizáltak a Sztálin halála

⁵⁵ Vas Zoltán szerint ugyanakkor már 1950-ben az összes katonai célú kiadás (tehát nem csak a közvetlenül a HM-nek juttatott összeg) a nemzeti jövedelem közel 20%-át tette ki. Idézi: Germuska 2001.: 157.

⁵⁶ Okváth 1998.: 243.

⁵⁷ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet. Budapest, 2006.(a továbbiakban: Békés 2006) 38.

utáni években) a hidegháború politikai enyhítését nyugati hatalmakkal, sőt Jugoszláviával, való szembenállás mérséklését alapvetően tárgyalások útján. Ezek keretében jelentős kölcsönös engedmények révén néhány igen fontos megállapodás született. Lezárták (igaz, hogy nem békével, csak fegyverszünettel) a koreai háborút, megkötötték az osztrák államszerződést és kölcsönösen kivonták Ausztriából a megszálló csapatokat az örökös osztrák semlegességért cserébe.⁵⁸ Ezen esetekben igen fontos hangsúlyozni, hogy még ebben a periódusban sem volt hajlandó a Szovjetunió egyoldalú engedményeket tenni: Koreában a status quo ante bellum állt helyre, Ausztriából a nyugati és a szovjet csapatokat egyaránt kivonták, ezen kívül egy szovjet szempontból igen előnyös semleges „ék” jött létre a NATO északi és déli (olasz) szárnya között. A Jugoszláviával szembeni megértő/önkritikus szovjet magatartásról pedig hamar kiderült, hogy annak célja az ország „visszaszerzése” a keleti blokk számára.⁵⁹ Vagyis az új enyhülési politika a legtöbb esetben a régi célokat próbálta új eszközökkel megvalósítani. Mindennek hatása a kelet-európai kommunista országokra az volt, hogy Moszkva ezekben is a fentieknek megfelelő bel-, és külpolitika kialakítását szorgalmazta (hiszen a problémák egy része is hasonló volt, mint a Szovjetunióban). Így az 1956. június 13-16. között Moszkvában tartott szovjet-magyar csúcstalálkozóra, nem csak meghívták a szovjetek azt a Nagy Imrét, aki az MDP-n belül az erőltetett nehéziparosítással szemben a mezőgazdaság és a fogyasztás növelésének ismert támogatója volt, de maguk is kritizálták a nehéz- és hadiipar, valamint a hadsereg túlzott fejlesztését.⁶⁰ Döntés született tehát a fentiek korrekciójáról, amit alapvetően a miniszterelnökké tett Nagy Imrének kellett levezényelnie, igaz –talán óvatosságból, talán fékként– azért Rákosi (továbbra is a párt élén) és Gerő is pozícióban maradtak.

A fentiek után a problémákat –nem kis részben tehát szovjet sugalmazásra– felismerve a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (1953.06.27.28.-i ülésén) és ennek nyomán a MDP Politikai Bizottsága is (1953.07. 22.-i ülésén) kijelentette, hogy a korábbi erőltetett, az ország rendelkezésére álló valós lehetőségeket figyelmen kívül hagyó fejlesztése hiba

⁵⁸Fischer Ferenc: *A megosztott világ (A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok.)* Ikva Kiadó, 1992. (a továbbiakban: Fischer 1992) 156.

⁵⁹ Békés 2006: 41.

⁶⁰Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában - Magyarország és a szovjetrendszer (1945 – 1990)* Osiris Kiadó, 2014. (a továbbiakban: Kalmár 2014) 92.

volt és döntés született a hadsereg létszámának 54 466 fővel történő csökkentéséről.⁶¹ Bár a PB júliusi állásfoglalása először a Nagy Imre vezette kormány „új szakasz” politikája részeként jelent meg, ám a haderőcsökkentés tendenciája egészen a forradalomig folyamatos volt. Ez azonban –bár kétségkívül csökkentette a népgazdaságra nehezedő nyomást, ám új problémákat is felvetett, főleg magának a hadseregnek a szempontjából. Mindenekelőtt az okozott gondot, hogy a csökkentésben érintett tiszti állomány további sorsa lényegében teljesen bizonytalan volt érdemi anyagi, vagy egyéb segítséget életük folytatásához nem kaptak. Másrészt a csökkentésben egyenlőre nem érintett tisztek közérzete is erősen romlott, hisz ők is állandó létbizonytalanságba kerültek, nem tudva mikor kerül rájuk az elbocsátás sora. A létszámcsökkentés ugyanakkor nem oldotta meg a hadseregen belül jelentkező problémák többségét. Így például a tisztek többsége meglehetősen rosszul keresett (gyakran rosszabbul, mint bevonulása előtt), negyedük ötödük súlyos lakásgondokkal küszködött, már csak azért is mert többségüket minden évben legalább egyszer új beosztásba helyezték.⁶² A katonatisztek fizetésére, illetve annak a civil keresőkével való összehasonlítására vonatkozóan az alábbi táblázatok közölnek néhány érdekes adatot. Különösen érdemes a hadnagy–százados rendfokozatú, szakasz–századparancsnoki beosztású tisztek fizetését (mivel ők adják a mindenkori tiszti állomány tekintélyes részét) összevetni a szakmunkások fizetéseivel.⁶³

Illetmények alakulása a Magyar Néphadseregben Ft/hó:

Beosztás	Rendfokozat	Szolgálati idő (év)	Illetmény 1950-ben	Illetmény 1955-ben
Hadtestparancsnok	Vezérőrnagy	16-20	3100	3945
Lövész és gépkocsizó hadosztályparancsnok	Ezredes	16-20	2650	3465
Lövész és páncélos	Őrnagy	11-15	1850	2530

⁶¹ Okváth 1998: 297.

⁶² Uo.358. és Horváth Miklós: *1956 Hadikronikája*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2003. (a továbbiakban: Horváth 2003) 24-25.

⁶³ Mindkét táblázat forrása: HL MN Kgy A-V/a-2. (Bencze [1986]) 57-58.o.

ezredparancsnok				
Kötélék zászlóalj-parancsnok	Százados	6-10	1360	1870
Önálló és közvetlen századparancsnok	Százados	6-10	1260	1715
Kötélék századparancsnok	Főhadnagy	6-10	1130	1540
Önálló és közvetlen szakaszparancsnok	Hadnagy	1-5	970	1370
Kötélék szakaszparancsnok	Hadnagy	1-5	930	1300

Vállalati vezetők és szakképzett munkások havi jövedelmei 1955-ben (Ft):

Szakma vagy beosztás	Havi munkabér
Ganz Vagon és Gépgyár főmérnök	3250+3340 negyedévi prémium
MÁVAG vállalatvezető	3250+3340 negyedévi prémium
MOM tervezési osztályvezető	2400+4600 negyedévi prémium
Vájár	1792
Olvasztár	1754
Lakatos	1424
Villanyszerelő	1420
Hentes, mészáros	1290
Traktorvezető	1062

Ezek után nem meglepő, hogy ezekben az években az illetékes szervek rendre a tisztek fegyelmi helyzetének romlását regisztrálták, az „egyszerű” erkölcsi elhajlásoktól (italozás, botrányokozás stb.) a politikai „deformációkig” (jobboldali elhajlás, pacifizmus stb.) Márpedig ennek a tiszti karnak a feladatai a szóban forgó időszakban nem kis mértékben megnövekedtek, tekintettel a már jelzett változásokra a szovjet katonai gondolkodásban és részben a világpolitikában.

A létszámleépítés során a „spórolás” mellett a hadsereg vezetése igyekezett a modernizálás elvét is alkalmazni, ami már az 1954. őszi (15. számú) hadrenden is látható. Megszüntették a gyalogság (lövészcsapatok) és a páncélos- és gépesített erő külön hadművelési magasabbegységekbe (hadtestekbe) történő szervezését és a három lövészhadtest (3., 6., 9.) közül kettőben (3., 6.) a 2 lövészhadosztály mellett egy gépesített is szerepelt.⁶⁴ Igyekeztek megszüntetni, vagy átszervezni azon alakulatokat amelyek addig is csak papíron léteztek, nem volt a számukra kellő mennyiségű fegyverzet (pl.: sorozatvető dandár), vagy az elavulttá vált (csatarepülő hadosztály). Így az 1956. őszi (16.számú) hadrendben már többek között csak 2 lövész hadtest volt (a 3. és a 6., 2-2 lövész és 1-1 gépesített hadosztállyal és jelentős hadtest közvetlen tüzér-, páncéltörő-, légvédelmi-, híradó-, műszaki-, és vegyivédelmi alakulatokkal), a repülőcsapatok két vadászrepülő hadosztályra redukálódtak (mindkettő sugárhajtású gépekkel felszerelve), megerősödtek a légvédelem rádióelektronikai csapatai stb.⁶⁵

Az 1953 júliusában Nagy Imre által meghirdetett kormányprogram, illetve az abban beígért jelentős fogyasztásicikk-növelés természetesen a hadiiparra is óriási hatással volt. Részint azonnal leállítottak, vagy felfüggesztettek számos hadiipari és HM-beruházást, részint az 1954. évi HM beruházási keretet az előző évihez képest 42%-al csökkentették. Elvárásként jelentkezett továbbá, hogy szűnjön meg az a helyzet, hogy a tervezési hiányosságok és a beruházások átláthatatlansága miatt a hadiipari termelésre lényegesen több pénzt különítenek el a költségvetésen belül, mint amit aztán ténylegesen fel tudnak használni.⁶⁶ Megkezdődött ugyanakkor a hadiipari termelést (is) folytató üzemek részleges átállítása polgári cikkek termelésére. Az alábbi táblázatban illusztrációképpen felsorolok néhány

⁶⁴ Okváth 1998: 298.

⁶⁵ Uo. 349.

⁶⁶ Uo. 319.

fontosabb hazai hadiipari üzem (a teljesség igénye nélkül), illetve azok katonai- és civil termelési profiljait.⁶⁷

Vállalat neve	Katonai profil	Polgári profil
Danuvia Szerszámgépgyár, Budapest	géppisztoly, golyószóró, géppuska stb.	fűrész, alumínium szappantartó és borotvatál, turistakés, korcsolya stb.
Lámpagyár, Bp.	puska, pisztoly, karabély stb.	viharlámpa, gázóra, varrógép stb.
Győri Szerszámgépgyár	85 mm légvédelmi ágyú, 76- és 57 mm páncéltörő ágyú stb.	áramfejlesztő, dízelmotor, tűzhelyek, tepsik stb.
Gamma, Bp.	optikai eszközök, műszerek	kávéfőző, öngyújtó, papírvágó kés, fényképezőgép stb.
XVII-es Gépjárműjavító Vállalat	harckocsijavítás és alkatrészgyártás	gépkocsijavítás és alkatrészgyártás
Sportárutermelő Vállalat	repülőgépmotor- és sárkányjavítás	gyúrótáblák, vasalódeszkák, játékok

A fenti átállás azonban –akárcsak magának a hadseregnek ugyanebben az időben véghezvitt létszámcsökkentése– sokszor ugyanúgy nélkülözte a szakmai-rationális logika elemeit, mint egykor a hadsereg és a hadiipar egykori „felfuttatása”. Ennek következtében

⁶⁷ Uo. 321-322.o. és Germuska Pál: *A Magyar Középgépipar. A hadiipari és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Argumentum Kiadó. 2014. (a továbbiakban: Germuska 2014) 160-161.o.

az új gyártási profilok gyakran nem illeszkedtek az adott gyár gépesítettségéhez, ezért plusz beruházást igényeltek, az értékesítési ár gyakran jóval az előállítási alatt maradt stb.

III. 4. A hadsereg és az 1956-os forradalom

Anélkül, hogy hosszabb fejtegetésbe mennék a MN 1956-os szerepét illetően (amivel ma már elég tekintélyes szakirodalom foglalkozik)⁶⁸ csupán néhány fontos jelenségre hívnám fel a figyelmet. A fegyveres harcok kirobbanásától fogva egyértelmű volt, hogy a hadsereg, mint a legnagyobb fegyveres erő viselkedése vitális jelentőségű, vagyis az a figyelem középpontjába került. Ma már köztudott, hogy végül a hadsereg egyik oldal vágyait, de ugyanakkor legvadabb félelmeit sem váltotta valóra, amennyiben nem állt „teljes mellszélességgel” sem a felkelők, sem a kormány oldalára. Ez a megállapítás annyi pontosításra szorul, hogy ami a felkelőkhöz való viszonyt illeti, azok oldalára 1956. október 28. előtt csak kisebb csoportok álltak át, majd '28.-a után, amikor a kormánytól erre utasítást kapott, a MN kivette a részét a Nemzetőrség megalakításának munkájából, beleértve a fegyveres csoportok tagjainak katonai kiképzését is. Ami a kormányhoz való viszonyt illeti, annak parancsait a csapatok, amennyiben lehetséges volt általában végrehajtották (bár a helyzet kaotikus volta miatt sokszor nagy parancsnoki szabadsággal, ami azt eredményezte, hogy ugyanazon parancsok végrehajtása –pl. meg kell védeni a laktanyákat– alakulatonként igen eltérő eredménnyel járt). Ebben alighanem annak is szerepe volt, hogy a kormány nem gondolkodott „átütő” katonai megoldásban (bár a politikai és a katonai vezetés egy része katonai diktatúrát⁶⁹ is elképzelhetőnek tartott, Nagy Imre végül a felkelők elleni nagyobb, vagy kockázatosabb hadműveleteket –pl. a Corvin-köz elleni támadást is– leállította.) Ma már az is jól látszik, hogy a csapatok viselkedése – igaz részben az őket ért ingerek is– alakulatonként eltérők voltak. Budapesten belül például a csapatok nagyrészt olyan körülmények között kerültek bevetésre, amelyek

⁶⁸ Ezek közül Horváth 2003:-at érdemes kiemelni, mely a fegyveres erők tevékenységét kimerítő részletességgel tárgyalja.

⁶⁹ A katonai diktatúra lehetőségének felvetődéséről, egy 1957. októberi forrás az alábbi információkat közli: A terv lényege az lett volna, hogy a hadseregre támaszkodva a Nagy Imre-kormányt félreállítják, katonai diktatúrát vezetnek be, fegyverrel leverik a forradalmat, majd a rend helyreállta után átadják a hatalmat az Elnöki Tanács által kinevezett kormánynak. Az elképzelést Politikai Főcsoportfőnökségen tartózkodó néhány személy, köztük Czinege Lajos, Fehér Lajos, Földes László dolgozta ki, és terjesztette október 28.-án hajnalban, a Pártközpontban a pártvezetés elé, ám ekkorra az események már jócskán túlhaladtak a terven azt realizálni nem lehetett. További részleteket az általam vizsgált forrásokban erről a kérdésről nem találtam. HL MN VIII.2. 1957T: 60. d./89. őe. 20.o.

gyorsan demoralizálták őket pl. nem volt ritka, hogy a katonákat fegyverrel, de lőszer nélkül küldték a tömegbe (pl. a Rádiónál), aminek általában gyors visszavonásuk, vagy a tömeg általi lefegyverzésük lett a következménye. Gyakran hasonló eredménnyel járt a „a népre löni nem szabad” paranccsal nehezített oszlatás, vagy objektum–védelem is.⁷⁰ Azt sem mellékes leszögezni, hogy összességében Budapesten a MN csapatai a feladathoz képest kis számban voltak jelen, s meglehetősen elaprózva, így operatív alkalmazásuk nehézségekbe ütközött (október 24.-én a fővárosban 6130 katona és 62 db harckocsi védett 46 helyszínt).⁷¹ Ritkább esetben a felkelők vagy a tüntető tömeg részéről kifejtett nyomás agresszív reakciókat váltott ki, mint például a kiskunhalasról a fővárosba felrendelt 37. lövészezred esetében, akik mintegy 20, a harcok során elfogott felkelőt kivégeztek.⁷² A vidéki összecsapásokban, ahol a katonák „pozíciói” jobbak voltak, ezáltal kevésbé voltak objektív kényszereknek kiszolgáltatva, látványosabban szerephez jutott a parancsnokok politikai, katonai-szakmai és emberi hozzáállása. Így véres és vértelen tömegoszlatásokról egyaránt szép számmal tudunk.⁷³ A Magyar Néphadsereg alakulatai utólagos kimutatás szerint 1956. október 24–29. között 50 településen, mintegy 71 esetben kerültek valamilyen összetűzésbe a lakossággal.⁷⁴ Az „összetűzés” fogalma itt nagyon szélesen értelmezendő: véres és vértelen esetek egyaránt nagy számban előfordultak. Egyértelműen Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. hadtest⁷⁵parancsnoka tekinthető a legagresszívabbnak a

⁷⁰ Ez esetben természetesen nem kifogásolható az emberélet kímélésére való törekvés, az annál inkább, hogy az ilyen eljárás a katonákat sokszor védekezésre képtelenül kiszolgáltatta a tömeg hangulatának –szerencsére a hadsereg viszonylagos népszerűsége miatt (pl. az Államvédelemmel szemben) ez ritkán járt tragédiával.

⁷¹ HL MN VIII.2. 1957T: 60. d./89. öe. 17.

⁷² HL MN Kgy. F: 2. d./9. öe. Idézi: Horváth 2003: 152.

⁷³ A témával foglalkozó történészek egy része összefüggést lát a hatalom felső rétegeiben megfogalmazódó a felkelőkkel szemben „drasztikus” megoldást szorgalmazó elképzelések és a szerintük egyre véresebb „sortűzek” (fegyverhasználat) között. Lásd Kahler Frigyes-M Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk.” *Tíz év után a sortűzekről*. Kairosz Kiadó. 2003. (a továbbiakban: Kahler-M Kiss 2003:)

⁷⁴ HL MN Kgy. F: 1.–5.d Idézi: Horváth 2003: 163.

⁷⁵ A 3. hadtest alakulatai zömmel a Duna-Tisza közén, kisebb részt a Dunántúl déli részén helyezkedtek el pl. Kecskemét, Kiskunhalas, Kalocsa, Kaposvár stb. helyőrségekben. A szárazföldi csapatok másik hadteste a 6. hadtest erői a Dunántúl fennmaradó részein állomásoztak. Ez a két hadtest alkotta 1956 őszén a szárazföldi erők fő ütőerejét; a lövész-, gépesített-, harckocsizó- és tüzér csapatok zöme (6 hadosztály) ezek alárendeltségébe tartozott. Ezeken kívül a szárazföldi erők rendelkeztek, különféle Hadsereg- és HM-közvetlen erőkkel, hátszági szervezetekkel, iskolákkal stb., illetve ott volt még az Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság. Utóbbi fő erőit három honi légvédelmi tüzérhadosztály (Budapesten 2, Miskolcon és Veszprémben 1-1) és két vadászrepülő-hadosztály (Kecskemét, Taszár) alkotta. A teljes haderő létszáma *állománytábla szerint* mintegy 135 000 fő volt. Főbb fegyverzetét mintegy 520 db harckocsi, 180

magasabb beosztású katonai vezetők közül. Ő számos alkalommal adott parancsot fegyverhasználatra a tüntető tömeg ellen, az egyik leghírhedtebb esetben pl. Tiszakécskén vadászpilótákkal lövett a tömegbe. Gyurkó alárendeltje, a fent említett 37. lövészezred parancsnoka, Hodosán Imre őrnagy hasonló szellemben járt el, amikor az október 26.-án Kiskunhalasról Budapestre induló ezrednek kiadott parancsában úgy fogalmazott, hogy „amelyik katona a fegyverét eldobja, vagy átadja, vagy átszökik az ellenforradalmárokhöz, kísérik hozzá, amennyiben ez nem lehetséges, úgy lőjék agyon.”⁷⁶ Hasonló büntetéssel fenyegette azokat is, akik a sapkájukról a címet, vagy a vállapjukat leveszik, *vagy levenni engedik*. Az ennyire erős és a tüntetőkkel szemben ellenséges állásfoglalás a hadsereg parancsnokainak nagyobb részére a 3. hadtest egyes alakulatain kívül nem volt jellemző.

Az ezekkel a napokkal kapcsolatos morális problémákat jól mutatja az a ma is fel-feltűnő toposz, hogy a hadsereg nem kapott egyértelmű parancsokat ezért nem tudott hatékonyan operálni. Horváth Miklós idézett könyvében (Horváth 2003:) meggyőzően bizonyítja, hogy ez csak részben igaz. Továbbra is érvényesek voltak ugyanis a Szolgálati Szabályzat, egyéb általános katonai szabályok, a parancsnoki döntési jogkör (és felelősség) stb., és ezek alighanem számos helyzet megoldásához elégségesek lehettek volna. Azonban a fentiek alkalmazását a kiélezett helyzetben az adott képlékeny politikai viszonyok között sok tiszt nem merte vállalni (és erre képzetlenségük és tapasztalathiányuk miatt gyakran nem is voltak alkalmasak). Sokan, megpróbálván a döntés felelősségét parancsnokaikra hárítani, felsőbb utasítást kértek, amire aztán gyakran jött a morálisan ugyancsak kifogásolható válasz: „cselekedjék belátása szerint!”. Márpedig az a tiszti kar, amelynek ebben a bonyolult helyzetben helyt kellett volna állnia korántsem állt hivatása csúcsán (bár természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna köztük nagyon is rátermett, felkészült egyének is). Egy 1957. októberi, a HM-ben készült, a hadseregnek a forradalomban játszott szerepét vizsgáló jelentés ezzel kapcsolatban számos kritikus megállapítást tartalmaz. Kiemeli például, hogy még 1953 előtt, Farkas Mihály miniszteri tevékenysége idején, amely elsősorban a miniszter „személyi mindenhatóságának elfogadtatására” irányult, egyfajta kontraszelekció jött létre „egyre jobban terebélyesedett a

db rohamlöveg, kb. 4000 db löveg és aknavető, 2700 db légvédelmi ágyú/géppuska, 190 db vadász- és 3 db bombázó repülőgép alkotta. Horváth 2003: 21–22. és Horváth-Kovács 2016: 224-243.

⁷⁶ HL MN Kgy. F: 2. d./9. öe.

dilettantizmus és a hízélgés szelleme”, és „a legfontosabb beosztások egy részében tehetségtelen, részben erkölcsileg is gyenge, katonai és politikai vezetésre alkalmatlan emberek kerültek.”⁷⁷ A helyzet aztán 1953 nyarától sem változott sokat, miután Bata István, az új honvédelmi miniszter –akit egyébként a jelentés „primitív”-nek minősít– folytatta elődje módszereit. Így tehát a fenti légkör, amely a feljebbvalókkal szembeni kritikátlan alárendelődést, mechanikus parancsvégrehajtást preferálta, míg az egyéni véleményt, kezdeményezést büntette, elnyomta, párosulva a tiszti pálya egyéb nehézségeivel (viszonylag alacsony fizetés, gyakori áthelyezések,⁷⁸a nem megfelelő alapképzettségből/alapműveltségből is adódó állandó túlterheltség stb.) a forradalom előestéjére igen nagymértékben demoralizálta a tisztkart. A sorállomány helyzetét szintén számos probléma nehezítette –amelyek egy része persze a tiszteket is érintette–, úgy mint például a nyári táborozások rendszere (ahol sokszor igen rossz körülmények között, nem egyszer járványoktól kínozva éltek a katonák), a magyar gyomornak gyakran nem éppen kellemes szovjet mintájú élelmezés, a szintén szovjet mintájú egyenruha stb.⁷⁹

Az 1956. október 28.-i fordulat újabb lépcsőfokot jelentett a „régii” MN morális szétesésében, hisz az számos addigi, a felkelők elleni katonai akciót bűnössé, megkérdőjelezhetővé, de legalábbis feleslegessé te(hete)tt.

A végső csapást aztán a hadseregére mind fizikai, mind morális értelemben, a Szovjet Hadsereg 1956. november 4.-én meginduló „Forgószél” hadművelete jelentette. A MN csapatainak zöme nem állt ellen, ám így is számos alakulatot jelentős veszteség ért a szovjetek tüzmgnyitászai nyomán.⁸⁰ A „szocialista testvérhadsereg” ilyen brutális fellépése, illetve a gyors és teljes vereség feltette a koronát a MN 1956. évi morális összeomlására. Így az óriási anyagi veszteséget és mintegy 279 főnyi halálos áldozatot elszenvedő hadsereg újjászervezését 1957 elején szinte az alapoktól kellett elkezdni.

⁷⁷ HL MN VIII.2. 1957T: 60. d./89. öe. 2.

⁷⁸ Az áthelyezések aránya a forradalmat megelőző években az alábbiak szerint alakult: helyőrséget váltott 1953-ban a tisztek 34,7%-a, 1954-ben 38,8%-a, 1955-ben 41,7%-a. HL MN VIII.2. 1957T: 60. d./89. öe. 5.–6.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ A teljesség igénye nélkül; magyar részről halálos áldozatokkal járó szovjet tüzmgnyitás volt Záhonyban, Szolnokon, Békéscsabán, Dunaföldváron, Székesfehérváron, Sárbogárdon, Kecskeméten, Debrecenben, Táborfalván stb. Horváth 2003: 441-442.

IV. A Magyar Néphadsereg újjászervezésének és felfegyverzésének fő problémái

IV. 1. A Magyar Néphadsereg irányításának főbb jellemzői 1956 után.

Az 1956. október–novemberi harcok után a MN-ben hónapokig nem állt helyre (1957. március–áprilisáig) a korábbi életrend. 1956–1957 tele általában a haditechnikai eszközök⁸¹ összegyűjtésével, karbantartásával, központi raktárakba szállításával, és persze, a tisztek számára a karhatalmi szolgálattal telt (a Karhatalom összlétszáma 1957. január 31.-én 10503 fő volt, de ebbe a katonák mellett pl. pártmunkások is voltak).⁸² A hadsereg tényleges létszáma ekkor mintegy 46 080 fő volt (17 500 tiszt, 7759 tiszthelyettes, 20 821 honvéd).⁸³ A forradalom alatt dezorganizálódott hadsereg újjászervezése során annak pártirányítása is átgondolásra szorult. Az új hatalom egyrészt úgy tekintett a hadseregére, mint a hatalomért folytatott harcban az egyik fontos területre, másrészt politikai okból arra törekedett, hogy minél előbb olyan ütőképes karhatalmi erő álljon a rendelkezésére, amely felválthatja a szovjet csapatokat „az utcán”, ami mind bel-, mind külpolitikai szempontból fontos cél volt. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány törekvése ezzel kapcsolatban Kádár Jánosnak egy későbbi (1957. júniusi) kijelentése szerint a következő volt: „Az ellenség elleni harchoz szükséges a párt és a fegyveres erők összeforrottsága. Annak idején, amikor megkezdtük ezt a harcot, figyelembe vettük, hogy a pártot elsősorban a munkásosztályban és a fegyveres erőknél erősítsük. Ha e két területen erős a párt, nem kell félteni a néphatalmat.”⁸⁴ Hangsúlyozom, hogy a szöveg nem állítja, hogy magát a hadsereget kell megerősíteni, hanem csak a párt befolyását a hadseregben!⁸⁵ (Így nincs

⁸¹ Az eszközök egy részét nem is kívánták hadrendben tartani, ezek értékesítéséről a Honvédelmi Tanács 1956 végén döntést hozott. Az érintett fegyvereket (pl. vadászpülögépek, nehéz harckocsik stb.) a Szovjetunió vásárolta meg (vissza). MNL OL XIX-A-98. 1. d. 8.–14.

⁸² Uszta Gyula vezérőrnagy, a honvédelmi miniszter első helyettese jelentése a fegyveres erők miniszterének a honvédség állapotáról 1957. februárjában. HL MN VIII.2. 1957T: 60. d./89/2. öe.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Idézi: MN Kgy. A-VI/a-1 Zágoni Ernő: *AZ MN és a MSZMP kapcsolatának fejlődése és története 1945-1980*. 1986. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében.. MN Kgy. A-VI/a-1. (Zágoni 1986)51.

⁸⁵ Minden bizonnyal erősítette a párt és a kormány népszerűségét, de ugyanakkor a régi hiányosságok egyikének kiküszöbölésére tett lépésként is értelmezhető, hogy 1957 április 1.-el jelentős illetményemelésre került sor a Magyar Néphadsereg hivatásos állományánál. Átlagosan a hivatásos tisztek 27%, a ht. és

ellentmondásban azzal a ténnyel, hogy azokban a hónapokban a fegyveres erők- és testületek közül leginkább a Karhatalomra és a szovjet csapatok jelenlétére támaszkodott a kormány.) Kádár János megnyilvánulása ugyanakkor jó kiindulópont lehet ahhoz, hogy megpróbáljuk megfogalmazni a hadseregnek az új(já szervezett) rendszerben kialakuló szerepét. Ez természetesen számos alapelemet magával hozott a forradalom előtti időkből, de ahhoz képest minimum komoly hangsúly-eltolódások is bekövetkeztek.

Az alsóbb szinteken a reform néhány látványosabb változást is eredményezett. A hadseregbeli pártélet „demokratizálását” már az első, a hadseregen belüli pártszervezetekre vonatkozó MSZMP PB „Irányelvek” is rögzítették, 1957 februárjában.⁸⁶ Az év végi (november 12.) módosítás –amelyben az időközben megalakult Kommunista Ifjúsági Szövetségre (KISZ) vonatkozó passzusok is bekerültek– szintén abban a szellemben született, hogy az úgymond feltétlenül figyelembe veendő hadseregbeli sajátosságokat (parancsok, hierarchia) leszámítva a katonai pártszervezetek jogai és kötelezettségei a lehető legközelebb kerüljenek a civil pártszervezetekéihez. A pártszervezeteket kivonták a Politikai Csoportfőnökség irányítása alól (melynek élén ekkor Ilku Pál állt), vezetésüket az MSZMP Néphadseregi Ideiglenes Intéző Bizottsága, majd az MSZMP Néphadseregi Bizottsága látta el (1958-tól Kárpáti Ferenc vezetésével)⁸⁷. A hadseregen belüli párt és politikai szervekre az 1956-1968 közötti időszakban a fentiekén kívül még négy PB határozat született (1960, 1963, 1966, 1967) amelyek kisebb módosításokat tartalmaztak.⁸⁸

Az egyszemélyi parancsnoki rendszer is megmaradt, bár lényegében ezt is részben politikai jellegű posztoknak tartották. Ahogyan Czinege Lajos honvédelmi miniszter, mintegy évtizeddel később, az MSZMP IX. Kongresszusán megfogalmazta: „...a Magyar Népköztársaság fegyveres erőinél szolgálatot teljesítő hivatásos állomány, illetve egyes tagjai politikai megítélésénél a legfőbb követelmény –függetlenül attól, hogy párttag-e

továbbszolgáló tiszthelyettesek 23%, a polgári alkalmazottak 11-13% emelést kaptak. MNL OL XIX.-A-98. 1. d./ 1. kötet 59.

⁸⁶ <http://adatbazisonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek> (letöltés: 2018-07-17.)

⁸⁷ Ez nem csak az 1956 előtti MN-hez képest jelentett újítást, de általában eltért a „testvéri szocialista hadseregek”, így a Szovjet Hadsereg gyakorlatától is, ott ugyanis a pártszervezetek általában a politikai szervek alárendeltségében működtek..MN Kgy A-VI/a-1 (Zágoni 1986): 43.

⁸⁸ Horváth Miklós–Solymosi József: A Magyar Néphadsereg a Varsói Szerződés kötelékében (1957-1991). In: *Magyarország Hadtörténete IV. 1919-től napjainkig*. Szerkesztette: Horváth Miklós. Zrínyi Kiadó, 2018. /a továbbiakban: Horváth–Solymosi 2018: /380.

vagy sem– hogy az MSZMP által kidolgozott, a nemzet egészének érdekeit kifejező politikai irányvonalat fenntartás nélkül kövesse...” Elmondható, hogy afféle központi elvárás volt, hogy a tiszti állomány minél nagyobb része párttag (1957-ben 75%, 1961-ben 76%), a katonák pedig lehetőleg KISZ-tagok (1957. májusában 235 alapszervezetben 9000 KISZ-tag volt a MN-ben) legyenek.⁸⁹

Az MSZMP-nek mint állampártnak, a hadsereg fölötti vezető szerepét vizsgálva célszerű röviden vázolni a MN-el kapcsolatos legfőbb döntéshozó szervek struktúráját. Elkülöníthetünk egy párt-, egy állami- és egy szövetségi vezetési struktúrát.⁹⁰ Utóbbit a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoksága jelentette, amely bár elvileg csak „ajánlásokat” fogalmazott meg, gyakorlatilag döntő beleszólást gyakorolt a hadsereg fegyverzete, létszáma, kiképzése, háborús alkalmazása stb. témakörökben. A magyar állami vezetés (Országgyűlés, Elnöki Tanács, Minisztertanács stb.) fontosabb ügyekben teljesen önállóan nem döntött. Kivételt jelentett a Honvédelmi Tanács, majd 1962-től Honvédelmi Bizottság⁹¹ (működése 1988-ig követhető nyomon), amely a Minisztertanács szűkebb kabinetje, tehát állami szerv volt, s igen jelentős döntéseket hozott. A testület elnöke a Minisztertanács elnöke, tagjai a kormány tagjai voltak, illetve egy-egy ülésen speciális kérdéshez meghívott tagok is szerepelhettek (például Ajtai Miklós az Országos tervhivatal elnöke, Jávor Ervin ezredes az OT elnökhelyettese, Ugrai Ferenc altábornagy a vezérkari főnök, mint állandó meghívottak stb.). Döntési jogköre kiterjedt a fegyveres erőkkel kapcsolatos fontosabb kérdésekre, az ország védelmével közvetlenül összefüggő gazdasági problémák megvitatására, az országmozgósítás és az ország háborús felkészítésének koordinálására. (csak illusztrációként néhány példa: a honvédelmi törvény végrehajtási utasítása kidolgozásának koordinálása, párt és kormánysszervek elhelyezése az ország fegyveres védelme idejére, a HM által épített lakások méretének jóváhagyása, háború esetén várható támadó repülőgépek és atombombák száma stb.)⁹² A testület, tehát

⁸⁹HL MN Kgy A-VI/a-4 (Beréti 1988:) 24.-25. és HL MN VIII. 24. fond 1961T: 42. d./158. őe.

⁹⁰ Kiss Jenő: A katonai felső- és középszintű vezetés főbb jellemzői 1950-2007. In.: *Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség.* Szerk.: Holló József Ferenc, Lugosi József, Markó György. Budapest, Zrínyi, 2008. (a továbbiakban: Kiss 2008:) 226.

⁹¹ A névváltoztatást az indokolta, hogy a háború esetén felállítandó, a párt- és állami szervek legfontosabb feladatait átvevő irányító szervet is Honvédelmi Tanácsnak hívták. Horváth (szerk.) 2018: 381.

⁹² MNL OL XIX-A-98. fond: 4-9. doboz

egyértelműen a legmagasabb szintű döntéshozó szervnek számított honvédelmi ügyekben, ám működése nem kapott szélesebb publicitást, majd csak az 1976. évi honvédelmi törvényben történt rá utalás.

A legfelső pártvezetésből az MSZMP Kongresszus és a Központi Bizottság inkább csak formálisan, a Politikai Bizottság, a Titkárság valamint a KB (Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya viszont kifejezetten operatíván meghatározta a honvédelmi politika és praxis azon részét, amit nemzeti hatáskörben meg lehetett határozni. A honvédelmi miniszter (aki maga is kommunista politikus, KB tag, PB póttag volt) rendszeres jelentési és beszámolási kötelezettséggel tartozott a fenti pártszerveknek. A gyakorlatban a honvédelmi miniszter a magasabb beosztású főtisztek és tábormokok „kiborulásaitól”⁹³ kezdve a szovjet katonai vezetés hadsereg-fejlesztési igényeiig (amelyeknek mérséklésén gyakran vállalva is dolgozott a magyar katonai és politikai elit) bármiről jelentett, ami az adott helyzetben fontosnak tűnt.

Összességében véleményem szerint az MSZMP-nek a MN feletti irányító hatalma az alábbiak szerint épült fel:

A honvédelmi miniszter 1948 szeptembere, Farkas Mihály kinevezése óta megbízható, kommunista politikus volt.⁹⁴

⁹³ 1961 nyarán például egy elégedetlenségi hullám söpört végig a hadseregen, alapvetően személyi ellentétek, karrier-építési súrlódások miatt, amiről Czinege honvédelmi miniszter azonnal tájékoztatta Marosán György KB titkárt. Ezt utóbb a pártvezetés a hadseregben lévő „szektás” elemek (a kádári vezetés politikáját puhának tartó, az újonnan felemelkedő katonai vezetőket –pl. Csémi Károlyt– „karrierista”-ként elutasító, vagy más okból morgolódnók) eltávolítására használta fel. Lásd. pl. HL MN VIII. 2. fond 1961/T-4. d./8. öe. In: *A dolgozó népet szolgálom.* Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957-1972. szerkesztette: Ehrenberger Róbert. TONYO-GRÁF Nyomdai és Grafikai Stúdió. Budapest, 2006. (a továbbiakban: Ehrenberger 2006:) 83.-86.

⁹⁴ Természetesen az egyes miniszterek személyes kvalitásai illetve párton belüli szerepe között azért voltak jelentős eltérések. Fontos azt is megjegyezni, hogy a fenti kijelentés –az általam vizsgált korszak után a miniszteri széket elfoglaló– Oláh Istvánra nem (hiszen ő kifejezetten katona volt), Kárpáti Ferencre pedig (aki politikai főcsoportfőnökből lett miniszter) csak részben igaz. Oláh Istvánról nem csak az mondható el, hogy katonából lett honvédelmi miniszter (ellentétben a politikából jött elődeivel például Czinege Lajossal, Révész Gézával, vagy akár Farkas Mihállyal), hanem az is, hogy minisztersége előtt is, és miniszterként is néhány olyan dolog kötődik a nevéhez, amelyek arra mutatnak, hogy a hadseregen belül a nemzeti érdeket/érzést is kész volt képviselni. Például 1968-ban Szűcs Ferencsel a „Sumava” gyakorlat tapasztalatai alapján, ha igen finoman is, de szóvá tették jelentéseikben a szovjet túl hatalmat és arroganciát, és javasolták a Varsói Szerződésen belüli viszonyok tisztázását, legalizálását. Immár miniszterként pedig Oláh István vetette fel az 1985-ös (utolsóinak bizonyult) díszszemlén a történelmi zászlósr létrehozása és felvonultatása szükségességét. Kárpáti Ferenc pedig, akik Oláh Istvánnal régi személyes ismeretség kötött össze, igyekezett folytatni a fenti örökséget.

A párt közvetlenül (KB, PB, Titkárság, Közigazgatási és Adminisztratív Osztály) és közvetve (az állami szervezetekben pl. Minisztertanács, Honvédelmi Bizottság) dönthetett a hadsereg ügyeiben.

A hadseregben működő párt- és politikai szervezetek alegységszintig nyúló befolyást biztosítottak.

És végül a hadsereg tagjainak, főleg a tiszteknek jelentős része párttag volt.⁹⁵

Mindezen túl pedig az MSZMP az állam és a társadalom egésze felett befolyást gyakorolt, s a hadsereg természetesen mindkettőnek része volt.

Érdekes lehet még röviden kitérni arra, hogy a hadsereg mit jelentett a párt számára, milyen helye, jelentősége volt az államszocialista rendszeren belül. Erre vonatkozóan Rainer M. János egyik megállapítása megvilágító erejű. Rainer szerint a szovjet vezetés Magyarországgal kapcsolatos érdekeinek legegységesebb biztosítását négy „pillér” meglétében látta. Ezek: egységes, cselekvőképes pártvezetés, ütőképes állambiztonsági erők, lojális és fegyelmezett katonai vezetés, és a párt monopóliuma a sajtó és hírközlés terén. Amennyiben ezek bármelyike sérül, akkor felmerült, ha több sérül, akkor bizonyos volt a szovjet intervenció.⁹⁶ Amennyiben ezt a modellt elfogadjuk, akkor nem szükséges tovább bizonygatni milyen jelentős szerepe volt a hadseregnek, valamint a hadsereg és az MSZMP viszonyának a Kádár-korszakban.

A MN külső, szövetségi irányító szerve, a Varsói Szerződés legfelsőbb katonai szerve az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága (EFEF) volt, élén a főparancsnokkal. Hivatalos szerepe a szövetség hadseregeinek életében az volt, hogy jogában állt egyrészt javaslatokat tenni a VSZ politikai csúcsszervének, a Politikai Tanácskozó Testületnek (PTT) katonai kérdésekben, illetve közvetlen ajánlásokat adhatott a szövetségnek alárendelt csapatok hadműveleti-harcászati kiképzése tekintetében az egyes hadseregeknek, a Magyar Néphadseregnek is.⁹⁷ Így a hadsereg kiképzését érintő nagyobb

⁹⁵ A haderő pártirányításáról ennél részletesebben és részben más hangsúlyokkal ír Horváth Miklós: Horváth–Solymosi 2018: 378.

⁹⁶ Rainer M. János: *Bevezetés a Kádárizmusba*. 1956-os Intézet, L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2011. (a továbbiakban: Rainer M. 2011:)19.

⁹⁷ Horváth–Kovács 2016: 33.o.

események, pl. nagyobb hadgyakorlatok, a hadseregek felfegyverzése, szervezetének kialakítása stb. az EFEF intenciói alapján zajlott, ahol a hivatalosan nem parancsként megfogalmazott ajánlásokat, javaslatokat túlnyomó többségében –legfeljebb némi korrekcióval– általában a MN vezetői is végrehajtották.⁹⁸ Komolyabb véleménykülönbségek leginkább akkor alakultak ki, ha egy-egy ajánlás végrehajtása a magyar fél megítélése szerint túl magas anyagi ráfordítással járt volna, ilyenkor ezt igyekeztek mérsékelni. A VSZ működésével kapcsolatban több alapvető probléma volt. Az egyik például, hogy a szerződés számos fontos kérdést nem tisztázott, így például a legfelsőbb döntéshozó szerv, a PTT hatáskörét, a szabályokat be nem tartó taggal szemben alkalmazható szankciókat stb., ami a szabályos működési rend kialakítását gátolta. Legalább ekkora probléma volt, hogy a gyakorlatban a VSZ EFEF főparancsnokai a szervezet megalakulásától kezdve olyan szovjet tábornokok voltak, akik a szovjet honvédelmi miniszter helyettesei, miközben az egyes tagállamok honvédelmi miniszterei meg az ő helyetteseik voltak, vagyis a nemzeti honvédelmi miniszterek lényegében a Szovjetunió fegyveres erői miniszterének alárendeltjei voltak.⁹⁹ Ráadásul a főparancsnok munkáját nem segítette valamiféle külön szövetségi szintű katonai vezető testület, hanem erre a célra a Szovjet Fegyveres Erők szervezeteit vette igénybe. Ezen anomáliák következtében véleményem szerint elmondható, hogy a MN szövetségi (VSZ) szintű irányítása egy megfelelően nem szabályozott, kellően át nem tekinthető rendszerben zajlott, melynek így egész legalitása megkérdőjelezhető. Ezt megerősítik az 1956-os magyarországi, és az 1968-as csehszlovákiai események is, amikor a szövetség csapatai szövetséges államok belügyeibe avatkoztak bele, durván, katonai eszközöket alkalmazva, annak ellenére, hogy az ilyesmit a szövetség alapokmánya kifejezetten tiltotta.

IV. 2. A „hadügyi forradalom” és Magyarország

Ha csak röviden is fel akarjuk vázolni azokat az elméleti és gyakorlati katonai/haditechnikai trendeket, amelyek a MN forradalom utáni újjászervezését meghatározták, és azt a környezetet kialakították, amelyben a hadsereg tisztjeinek és sorkatonáinak mindennapjai teltek, a sokszor igen jelentős anyagi kiadásokat/beszerzéseket

⁹⁸ Mivel ez a rendszer „bejáratódása” után megfelelő mértékben biztosította a szovjet kontrollt az 1957. januári moszkvai szovjet-magyar tárgyalásokon már csak 8 szovjet tanácsadó MN-hez küldésében állapodtak meg, akiket a későbbiekben a VSZ megbízottaiként, összekötőiként szerepeltettek. Baráth 2017: 132.o.

⁹⁹ Uo.

szükségessé tették, kénytelenek vagyunk visszaillesztani az időben egészen a második világháború végéig.

Az 1945 augusztusában Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák, közismerten, alapjaiban meghatározták a világtörténelem későbbi menetét. Nem volt ez másképp a szűken vett haditechnika/hadviselés területén sem. Mindazonáltal az akkor megindult folyamatok jelentős része csak a későbbi évek folyamán fokozatosan bontakozott ki, vált gyakorlatilag is meghatározóvá. Fontos hangsúlyozni, hogy ugyanebben az időben egy másik tapasztalati anyag is kulcsfontosságúnak bizonyult a világ katonai gondolkodására, nevezetesen az éppen az atombombák ledobásával véget ért második világháború hatalmas, a hagyományos fegyveres erőkre vonatkozó tapasztalatai. A fenti két jelenségnek, tehát a hagyományos fegyverek harci alkalmazása terén szerzett tapasztalatoknak, és az új fegyvernek, az atombombának egymáshoz való gyakorlati viszonya a háború utáni időszakban jó ideig tisztázatlan volt. Ennek okaként legalább két jelenséget érdemes kiemelni. Az egyik, hogy J. V. Sztálin, a Szovjetunió teljhatalmú vezetője, úgy foglalt állást – és ennek védelmében teljes tekintélyét latba vetette - hogy az új bomba nem teszi idejét múlttá, vagy semmibe vehetővé a háború úgynevezett „állandóan ható tényezői” elméletét, vagyis tulajdonképpen a világháborúból levont tapasztalatokat.¹⁰⁰ Ennek következtében aztán a korszak egyik meghatározó katonai hatalma, a Szovjetunió esetében nem bontakozhatott ki igazán nyílt diskurzus és kísérletezés az új fegyvernek a hadviselés egészébe való integrálásával kapcsolatban. Hasonló volt a helyzet a szovjet érdekszférába a háború utáni évtizedben mind szorosabban integrálódó kelet-európai országokban is. Utóbbiak helyzetét persze még tovább súlyosbította, hogy részint belpolitikai okokból (tisztogatások), részint a nemzetközi helyzetnek a koreai háború kitörése idején való gyors és látszólag végzetes megromlása által kikényszerített igen gyors, feszített ütemű hadseregépítés miatt –bár államonként eltérő mértékben – többnyire csupán egy viszonylag gyengén képzett, különösen kíváncsi innovatív beállítottságú katonai vezető gárda áll rendelkezésükre (ebben a tekintetben – mint fentebb láttuk– hazánk helyzete a legrosszabbak között volt). A fentiekől természetesen semmilyen komolyabb elméleti teljesítmény a hadászati gondolkodás terén

¹⁰⁰ A háború „állandóan ható tényezői” Sztálin szerint: 1. a hadosztályok száma és minősége 2. a hadsereg parancsnoki karának tervező és irányító képessége 3. a fegyverzet 4. a fegyveres erők politikai és erkölcsi állapota 5. a hátszág szilárdsága (Okváth 1998 : 98.)

nem volt elvárható, igaz ilyesmit ténylegesen nem is vártak tőlük. Másfelől viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ugyanekkor az Amerikai Egyesült Államokban sem haladt kiegyensúlyozottan az atomfegyver valós szerepének a feltárása, mivel az ottani – ugyancsak részben politikai indíttatású¹⁰¹- álláspont az volt, hogy az atombomba –és az azt akkoriban még egyedül célba juttatni képes repülőgép szinte önmagában megoldja az ország minden komolyabb katonai problémáját. Az 1950-es évek második felére azonban, a közben lezajlott események hatására mindkét szuperhatalom felülvizsgálta addigi álláspontját. Az USA esetében például világossá vált, hogy a fenti szisztémában a hidegháború különféle felmerülő konfliktusaira csak igen rugalmatlanul tudott (volna) reagálni: atomháború kirobbantásával vagy sehogy. A koreai háborúban pedig a jelentős részben még második világháborús fegyverekkel és elvek alapján vívott harcokban az amerikai fegyveres erők, a Szovjet Hadsereg erejét meg sem közelítő észak-koreai és kínai csapatokkal szemben is csak egy véres és hosszú háború árán voltak képesek megőrizni pozícióikat és megvédeni szövetségüket. Mindezek után a 60-as évek elejére elfogadottá vált, hogy az atomfegyverek mellett –amelyekből egyébként is csupán az 50-es évek közepére birtokoltak annyit, amely elég lett volna a szovjet hátszög pusztítása mellett a frontokon harcoló szovjet csapatok támadására is¹⁰²- jelentős, a szóba jöhető ellenfélnél lehetőleg jobban felszerelt és kiképzett, hagyományos szárazföldi-, tengeri-, és légiert is fenn kell tartani.¹⁰³

Sztálin halála után a Szovjetunióban is teret nyert az az elképzelés, hogy az atom (sőt immár a hidrogén-) bombák igenis integráns részét képezik az új idők arzenáljának. Megkezdődött tehát a tömegpusztító fegyverek hatásainak igen alapos vizsgálata és különösen annak kutatása, hogyan lehetne a Szovjetunió által hagyományosan nagy számban és igen jó minőségben előállított fegyverkategóriákat (harckocsik, tüzérség stb.) „átmenteni” az atomkorszakba (természetesen ehhez az adott fegyverkategóriákon belül új

¹⁰¹ Itt elsősorban az volt a kérdés, hogy az USA bezárkózhat-e az „óceánpajzs” és az „atom védőernyő” alá, vagy saját biztonságát csak diverzifikáltabb katonai rendszer révén (hagyományos haderők, támaszponthálózat stb.) szavatolhatja.

¹⁰² Az Egyesült Államoknak 1950 elején kb. 100 db, az év végére 298 db, 1951-ben 438 db, 1952-ben 832 db, 1953-ban 1161 db atombombája volt. Okváth 1998 : 103.

¹⁰³ Az erre épült, az USA által 1961-ben meghirdetett doktrína a „rugalmas reagálás” nevet kapta. Ennek lényege, hogy az általános atomháború mellett, a korlátozott atomháború lehetőségével is számoltak és ennek megfelelően fejlesztették a hagyományos erőket is az atom-csapásmérő erőkkel párhuzamosan. Szani Ferenc: *Néphadsereg 1957-1989*, Budapest., Honvéd Kiadó, 1999. (a továbbiakban: Szani 1999:)27.

típusokat kellett létrehozni) és az új fegyvert részben ezek kiegészítésére felhasználni.¹⁰⁴ Ennek keretében a szovjet fegyveres erőknek hagyományosan rendelkezésére álló hatalmas szellemi kapacitás új fegyvertípusok, technológiák, alkalmazási eljárások sorát dolgozta ki. Ennek következtében kialakult az új hadviselési mód az 1950-es évek végére, melynek egyik karakterisztikus eleme, hogy az atomfegyvereket szervesen integrálták a hagyományos erők keretébe, háború esetén igen széles körűen alkalmazták volna őket.¹⁰⁵ Ehhez persze alapvetően át kellett alakítani a csapatok fegyverzetét, kiképzését, harceljársait, vadonatúj elméleti ismereteket és gyakorlati módszereket kellett integrálni. Ezzel a szűken vett katonai folyamattal párhuzamosan az 50-es évek második felében a keleti blokkban zajlott egy másik folyamat is, aminek lényege, hogy a Szovjetunió és szövetségesei viszonyát a hrucsovi vezetés a korábbinál „egyenlőbbé” kívánta tenni. Ennek eleme lett a Varsói Szerződés létrehozása, ami politikai szerepe mellett egy olyan katonai szervezetté is vált, aminek keretében a „nyugati népi demokráciák” hadseregei felzárkóztatása is megindult a Szovjet Hadsereg szintjéhez.¹⁰⁶ Ennek egyik fontos része volt például, hogy az adott hadseregek az ötvenes-hatvanas évek fordulójától képessé váltak atomfegyverek bevetésére (noha atomtölteteket ténylegesen nem birtokoltak). Az ezen a területen született eredmények egyébként a Szovjet Hadsereg tehermentesítését is jelentették.

IV. 3. Változások a Magyar Néphadsereg helyzetében az 1950-es évek közepétől

Konkréten a MN esetében is megindult már 1956 előtt szovjet segítséggel bizonyos minőségi fejlesztés, amit persze a forradalom derékba tört és mivel az ország gazdasági helyzete továbbra is nehéz volt, egészen 1960/61-ig függőben is maradt a magyar hadsereg érdemi fejlesztése. A Varsói Szerződés megalakítása kétség kívül új környezetbe helyezte a MN-t. A szovjet katonai vezetés ugyanis világossá tette, hogy katonai értelemben a szövetséget a korábbi kétoldalú segítségnyújtási egyezményekhez képest lényegesen

¹⁰⁴ Okváth 1998: 293.

¹⁰⁵ Oroszi 2005 I: 268.

¹⁰⁶ Természetesen ennek tényleges elérése az adott helyzetből kifolyólag csak részlegesen sikerülhetett, ám néhány forrás arra utal, hogy például a MN egyes alakulatai kiállták az ilyesfajta összehasonlítást. Lásd pl.: M Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Története 1961-1969*. Budapest., Zrínyi, 2008. (a továbbiakban: M Szabó 2008:) 72. és Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges : a Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. [Budapest], Rastafari BT, 2008. (a továbbiakban: Pataky 2008:) 104., 136.

nagyobb tartalommal kívánja megtölteni. Már az előkészítő tárgyalások folyamán (Moszkva 1954. november 29.-december 2.) felvetődtek a stratégiai együttműködés olyan kérdései, mint például magyar vonatkozásban Mezőkövesden egy repülőtér építése, ami adott esetben alkalmas a szovjet Távolsági Légierő (Дальняя Авиация) bombázói üzemeltetésére is.¹⁰⁷ Az 1954. december 21.-én érkezett, szovjet légvédelmi szakemberekből álló delegáció pedig már a Szovjetunió Kárpáti- és Odesszai Katonai Körzetei, Központi Hadseregcsoportja, valamint a csehszlovák, román és magyar légvédelmi csapatok együttműködésének kérdését vetette fel.¹⁰⁸ 1955. május 14.-i megalakulása után a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoksága (VSZ EFEF) leginkább Magyarország, mint lehetséges háborús hadszíntér hadszíntéri előkészítését és a csapatok hatékonyabb vezetése érdekében egy tábori hadseregparancsnokság felállítását sürgette. Megtörtént azon magyar csapatok kijelölése is amelyek a VSZ EFEF alárendeltségébe tartoztak. Ezek a 3. és 6. lövész hadtestek (összesen 2 gépesített és 4 lövész hadosztállal és a hadtest-közvetlenekkel), 1-1 áttörő-, illetve kivonuló légvédelmi tüzér hadosztály, 1 ágyús-, 2 páncéltörő tüzérezred, és a Légierő kötelékéből 2 vadász és 1 csatarepülő hadosztály voltak.¹⁰⁹ A tapasztalatcsere és az összekovácsolódás jegyében 1955. június 21.-július 10. között Kijev mellett már szovjet-magyar-román parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatot tartottak. Ezen magyar és román részről 1-1 szárazföldi és légi hadseregtörzs vett részt (magyar részről a Hadművelési Csoportfőnökség, illetve a Légierő Parancsnokság kötelékéből kijelölt egy-egy csoport), szovjet részről mindezekből több. Összességében elmondható, hogy a már megindult „kisebb, de modernebb” hadsereg létrehozására irányuló törekvések teljes mértékben összhangban álltak a VSZ-be integrálódás szellemiségével, a szovjetek elképzeléseivel. Ez 1956 őszéig leginkább a csapatok szervezeti változásain látszódott meg (ez röviden fogalmazva az erők és eszközök „tömörítését” jelentette kevesebb, de jobban feltöltött alakulatba). A fegyverzet ezzel szemben legnagyobb részben továbbra is elavult, második

¹⁰⁷ A G-XX fedőnevű repülőtér a magyar-szovjet katonai kapcsolatok fontos eleme volt a korban, hisz például 1956 végén maga a Honvédelmi Tanács döntött arról, hogy a befejezés határidejének kitolását kell kérni a szovjet féltől az 1957. januári moszkvai tárgyalásokon. A reptér hadihasználhatóvá, végül 1963-ban vált. MNL OL XIX.-A-98./1. doboz 11.

¹⁰⁸ Okváth 1998: 318.

¹⁰⁹ Uo. 342.

világháborús maradt, kivéve a repülőcsapatokat.¹¹⁰ Az aligha lehetett kétséges, hogy a káderanyag hiányosságai (képzetlensége) csak hosszabb távon lesz orvosolható, ha az alaposabb tisztképzési rendszerből az újabb generációk kikerülnek. Ezzel cseng össze, hogy az 1956 nyarán hazánkban járt szovjet tábornoki küldöttség a MN tisztjei felkészültségét alacsonynak értékelte. Hogy a bírálókat mennyire indokolt volt azt megmutatta 1956 ősze.

A nemzetközi környezet változása már az 1953–56-os átmeneti periódusban is jelentős módosulásokat indukált a MN katonai/katonapolitikai helyzetében. 1954 folyamán a nyugati fenyegetés szovjet értékelés szerint megnőtt azáltal, hogy egyrészt augusztus 9.-én létrejött az úgynevezett „Balkán-szerződés” Jugoszlávia, valamint Görög-, és Törökország között, amivel Moszkva szerint a még mindig ellenséges Jugoszlávia közvetve csatlakozott a (szintén ellenséges) NATO-hoz.¹¹¹ Emellett október 19-23.-án megszülettek az úgynevezett párizsi szerződések, amelyek (ratifikálásuk esetén) az NSZK újrafelfegyverzését és NATO-ba integrálását jelenthették. Így hát egy meglehetősen kellemetlen helyzet jött létre a MN számára is, a még meglévő (sőt látszólag fokozódó) déli és a megerősödő nyugati fenyegetés közepette. Ezekben a hónapokban, számoltak harmadik világháború esetén egy délről, vagy délnyugatról érkező jugoszláv akcióval, nagyjából azt mondhatjuk: a Duna-Tisza köze, a baranyai háromszög, illetve a zalai irány felől. Ennek második hullámaként elképzelhetőnek tartották olasz erők beavatkozását a 4. (Bologna) és az 5.(Padova) olasz hadtestek képében. Ez a forgatókönyv ekkor már nem volt új, hisz a szovjet-jugoszláv szakítás, és a NATO (olasz részvétellel történt) megalapítása óta aktuálisnak számított.¹¹² A német fenyegetés is hadműveleti értelemben egy már meglévő forgatókönyvbe integrálódott hisz az ausztriai és esetleg németországi amerikai- angol-francia megszálló csapatok támadását a Duna-völgyében már szintén évekkorábban is elképzelhetőnek tartották. Mindazonáltal ez az eddig viszonylag (főleg

¹¹⁰ Ez alapvetően annak volt betudható –Magyarország nehéz gazdasági helyzete mellett—, hogy magában a Szovjet Hadseregben is csak ekkor zajlott számos modern fegyverfajta rendszerbe állítása (pl. különféle rakétaeszközök). Részben viszont a szovjetek ekkor még számos modern fegyvert (pl. az új harckocsikat) nem adták át olyan gyorsan kelet-európai szövetségeseiknek, mint az később szokásukká vált.

¹¹¹ Mint kiderült ez az értékelés helytelen volt ugyanis a NATO-n belül azonnal egyértelmű (bár titkos) döntés született arról, hogy Jugoszláviára nem érvényes a NATO 5. (kollektív védelem) cikkelye Okvát 1998: 313.

¹¹² Hadtörténelmi Levéltár MN VIII. 38. fond Hdm. Csfség iratai 0200/HVK Hdm. Csfség. hdm.o.-1951. In.: Ehrenberger 2001: 170-174.

az ausztriai szovjet Központi Hadseregcsoporthoz léte miatt) marginális hadászati irány egyre inkább felértékelődött, részben a Bundeswehr megszervezése, részben az Ausztriából történt szovjet csapatkivonás okán. Magyarország és a Magyar Néphadsereg számára katonailag tehát logikus, sőt kívánatos volt mind a szovjet csapatok hazánkban maradása – sőt megerősítése részben az Ausztriából kivont erőkkel-¹¹³, mind a Varsói Szerződésbe való belépés. (Mindez persze csak úgy igaz, amennyiben adottnak vesszük a korabeli keletnyugati szembenállást és azon belül hazánknak a keleti blokkban elfoglalt helyét.)

A hadseregfejlesztés folyamatában a forradalom természetesen alapvető törést okozott, s ezt és az ország gazdasági helyzetét látva a szovjetek is elfogadták a fejlesztések leállítását az 1957-1960 közötti periódusban.¹¹⁴ 1960-tól azonban az 1957. január 29-31 között Moszkvában lefolytatott megbeszéléseknek megfelelően nem volt tovább halogatható az érdemi fejlesztés. Időközben világossá vált a Magyar Néphadsereg új szerepe is a Varsói Szerződés rendszerén belül. Ennek lényege, hogy az 1956 előtti helyzettől eltérően a moszkvai, és így a budapesti katonai vezetők is azzal számoltak, hogy egy esetleges háborúban a MN egy többnemzetiségű front¹¹⁵ keretében harcolna, szovjet, esetleg román csapatokkal együtt,¹¹⁶ s így csak egyik, igaz fontos, szereplője lenne az adott hadszíntérnek. A szövetséges csapatok közül természetesen az 1956 után hazánkban maradt szovjet csapatokból megalakított Déli Hadseregcsoporthoz (a továbbiakban DHSCS) volt a legfontosabb. A MN szerepének csökkenését mutatja nem csupán az, hogy ez az erő jóval nagyobb volt annál, mint amely szovjet részről 1956 előtt Magyarországon állomásozott,¹¹⁷ de az is, hogy a korban ezek egyértelműen, mint a Magyar Népköztársaság (a továbbiakban MNK) védelmében nemcsak hatékonyan részt vevő, de annak jelentős

¹¹³ 1955 folyamán a már nálunk levő szovjet gépesített hadosztály (amely a Duna-Tisza köze déli részén állomásozott) mellé egy második is települt, épp a nyugati határra.

¹¹⁴ 1956. december 22.-én a Honvédelmi Tanács úgy foglalt állást, hogy 1960-ig a hadseregnek csak karhatalmi és kiképzési feladatai lesznek, és sem hadműveleti, sem mozgósítási tartalékot nem fog felhalmozni. MNL OL XIX.-A-98. 1. d. 10.

¹¹⁵ A szovjet katonai terminológiában a front a hadseregcsoporthoz felelt meg.

¹¹⁶ Ezt plasztikusan bemutatják a hatvanas években zajlott hadgyakorlatok anyagai, pl.: HL MN 1962T: 6 öe. (Duna-62), HL MN 1969T: 77. d./185. öe.(1965.06.21-26-ig levezetett Front-hadsereg hadijáték)

¹¹⁷ 1956 őszén, Magyarországon állomásozott szovjet részről (az úgynevezett Különleges Hadtest keretében): két gépkocsizó lövészadosztály, valamint egy-egy bombázó- és vadászrepülő hadosztály, kisebb kisegítő erők; kb. 40 000 katona. /*Szovjet katonai intervenció 1956*. Szerk.: Györkei Jenő-Horváth Miklós, H & T Kiadó. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Györkei-Horváth 2001: 9.)/

részét –különösen a 60-as évek elejéig- a MN-től átvevő erők tűntek fel.¹¹⁸ Itt persze nem árt újra hangsúlyozni, hogy az MNK veszélyeztettségét részben (bár természetesen korántsem kizárólag) éppen a VSZ-tagság és a DHSCS jelenléte növelte akkorára, amit a MN már nem tudhatott kezelni.

A szovjetek mellett a szárazföldi műveletekben román, a levegőben pedig román és csehszlovák erők is részt vehettek háború esetén, a MNK területén folyó harcokban.¹¹⁹ Mindennek hatása a MN felszerelésére, szervezetére és kiképzésére vonatkozóan az volt, hogy elvileg egy nagy, integrált rendszerbe kellett beilleszkednie. Természetesen ezzel az illeszkedéssel számos probléma adódott, amelyek részletezésére itt nem vállalkozhatom, csupán példaként említem azt az egészen alapvető problémát, hogy a magyar felsőbb parancsnokságok, elégséges nyelvismeret hiányában a gyakorlatokon néha nem voltak képesek megfelelően vezetni a „harcok” során alárendeltségükbe kerülő szovjet csapatokat.¹²⁰ A VSZ, különösen a 60-as években, nem volt igazi multilaterális szervezet (s Nagy Imre 1956-ra vonatkozóan nem alaptalanul nevezte a szovjet nagyhatalmi imperializmus eszközének), –később egyébként nem utolsósorban magyar kezdeményezésre elindult és komoly lépéseket tett ezen az úton–¹²¹ ám a szovjetek „koordináló” tevékenysége folytán, már ebben az évtizedben egyre világosabb egységesebb fegyverzeti, szervezési stb. rendszer körvonalai rajzolódtak ki, amely technikailag jelentős mértékben segítette a magyar hadseregépítést is. Természetesen ez a folyamat messze nem volt problémamentes, hisz a VSZ vezetése által szükségesnek ítélt, illetve a magyar (politikai és gazdasági) vezetés által lehetségesnek tartott katonai jellegű fejlesztések általában csak viták és kompromisszumok sora árán voltak összeegyeztethetők. Éppen ezen viták és nehézségek nyomán alakult ki a magyar katonai és politikai vezetésben az a meggyőződés, hogy a VSZ akkori rendszere - amelyben például a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoka a Szovjetunió honvédelmi miniszterének helyettese volt, a tagállamok honvédelmi miniszterei pedig az ő helyettesei,

¹¹⁸ Csendes 1998 : 74.

¹¹⁹ HL MN VIII. 95. fond, 1963/T-1. d./1. őe. In Ehrenberger 2006 : 116.

¹²⁰ HL MN 1969:77. d./185. őe.

¹²¹ Germuska Pál: *Vörös Arzenál: Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.* 1956-os Intézet, Argumentum Kiadó. Budapest, 2010.(a továbbiakban: Germuska 2010:)99-132.

magának a Főparancsnokságnak a hétköznapi munkája jórészt a Szovjet Hadsereg szerveire épült stb.- ebben a formában tarthatatlan, azt jelentősen „demokratizálni” kell. Összességében tehát elmondható, hogy a MN 1956 (1960) utáni fegyverzeti és szervezeti újjáépítése egy többé-kevésbé egyértelmű –igaz, a 60-as évek eleje feszült nemzetközi viszonyai között talán túlságosan gyakran változó- elvárás rendszer keretében, jelentős nemzetközi segítséggel (szovjet hitelek, KGST hadiipari kooperáció)¹²² és a hazai adottságok legalább részleges figyelembe vételével ment végbe.¹²³

IV. 4. A szovjet csapatok Magyarországon

Mint ismeretes a Szovjet Hadsereg alakulatai a második világháború vége óta állomásoztak Magyarország területén 1947-ig, mint megszálló csapatok, majd a magyar békeszerződés 1947. szeptemberi életbe lépése után, mint az ausztriai szovjet Központi Hadseregcsoporthonni összeköttetését biztosító vonalbiztosító alakulatok 1955-ig. Ebben az 1947–55 közötti periódusban bár nemzetközi egyezmény által biztosítva, legalisan, állomásoztak itt, ám érdemes megjegyezni, hogy maguknak a csapatoknak a létszámát, összetételét, elhelyezését semmi nem szabályozta. A szovjet fél teljesen önállóan dönthette el, hogy mennyi a „szükséges” erő az összeköttetés biztosításához. Az 1955. május 15.-én aláírt osztrák államszerződéssel a Szovjetunió fenti joga megszűnt, és bár az egy nappal korábban aláírt Varsói Szerződés lehetőséget biztosított elvben a szövetséges csapatok egymás területén való állomásoztatására, ám azt külön államközi egyezményhez kötötte. Mivel ilyen magyar–szovjet viszonylatban csak 1957. május 27.-én született, kijelenthető, hogy 1955. május 15.–1957. május 27. között a szovjet csapatok nem legalizált keretek között állomásoztak hazánk területén. Ami az erők nagyságrendjét illeti, 1956. október 23.-án, a forradalom kitörésekor az országban az úgynevezett Különleges Hadtest alárendeltségében (ezt a Központi Hadseregcsoporth felszámolása után 1955 májusában hozták létre a magyarországi csapatok legfelsőbb vezető szerveként) két gépkocsizó lövészadosztály, valamint egy-egy bombázó- és vadászrepülő hadosztály, kisebb kíségető

¹²² Például 1961. márciusában Grecskó marsall közölte a magyar katonai vezetéssel, hogy a Szovjetunió térítésmentesen átad 200 db T-34/85-ös harckocsit és egy 100 mm-es légvédelmi tüzérezred teljes felszerelését. (Germuska 2010 : 80.)

¹²³ Bizonyos drágább fejlesztések halasztásához a szovjetek még az 1960-as évek elejének (magyar viszonylatban) jelentős fegyverkezési „lázában” is hozzájárultak, pl. ilyen volt a harckocsizó hadosztály felállításának elhalasztása 1960-ban. (M Szabó 2008 : 27.)

erők; kb. 40 000 katona volt.¹²⁴ A november 4.-én meginduló „Forgószél” hadművelet keretében mintegy 17 szovjet hadosztály erői (többségük nem teljes létszámmal került bevetésre) kb. 60 000 katonával verték le a forradalmat.¹²⁵ Ezek közül 2 összefegyvernemi hadsereg 11 hadosztályát már 1956 decemberében kivonták.¹²⁶

1957 tavaszától a Déli Hadseregcsoporthoz tartozó 4 (feltöltött) szárazföldi (gépkocsizó lövész- és harcokcsi-) hadosztály, 1 vadászrepülő hadosztály, 1 bombázó- és 1 vadászbombázó ezred és kisebb kiegészítő erők állomásoztak hazánkban kb. 60-61 000 katonával.¹²⁷ 1957. május 27. én és 1958. február 1.-én két jelentősebb egyezményben szabályozták a hazánkban állomásozó szovjet csapatok helyzetét és diszlokációját. Ezekből itt, most csupán néhány fontos jelenséget emelnék ki. Egyik egyezmény sem tartalmazta a szovjet csapatok összetételét csak az általuk elfoglalt helyőrségeket sorolták fel (1958 áprilisában ez 61 helységet jelentett).¹²⁸ Ezen kívül 1958-ban a katonaállomány összlétszámát adták meg (60 500 fő), ám a polgári alkalmazottakét, és a tisztek családtagjait nem. Az egyezmények összességében számos kedvezményt tartalmaztak a szovjet csapatok számára pl. míg az 1957-es szerződés szerint mozgásuk a magyar kormány, vagy annak meghatalmazottja engedélyéhez kötött, addig 1958-ban már csak „egyeztetést” írnak elő a kiképzéshez tartozó csapatmozgások esetében.¹²⁹ Bár elvileg a hazánkban állomásozó szovjet állampolgárokat az 1957-es szerződés szerint a magyar törvények vonatkoznak, ám rögtön felmentették őket pl. a lakóhelyre való bejelentkezés kötelezettsége alól, illetve ugyanaz a szerződés lehetőséget ad rá, hogy a magyar törvényeket megsértő szovjet állampolgárt a szovjet fél a magyar fél kérésére hazarendelje. Pénzügyi szempontból az sem mellékes, hogy a szovjet csapatok a különféle közüzemi szolgáltatásokat átlag 50–70% kedvezménnyel vehették igénybe.¹³⁰

¹²⁴ Györkei-Horváth 2001: 9.

¹²⁵ Horváth–Kovács 2016: 42.

¹²⁶ Pataki 2000: 226.

¹²⁷ Pataki 2008 : 17. és Pataki István: A szovjet csapatok létszáma és diszlokációja Magyarországon.. *Új Honvédségi Szemle* 1999/5. sz. (a továbbiakban: Pataki 1995 :) 226.

¹²⁸ Pataki 1995: 230.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo. 234.

Mivel a szovjet csapatokra vonatkozó részletes adatokkal az 1957-1989 közötti időszakban a magyar katonai vezetés sem rendelkezett,¹³¹ a legtöbb információ két fontos csomópont; az 1968-as csehszlovákiai bevonulás (melyben a hazánkban állomásozó szovjet csapatok nagyobb része is részt vett a MN egy megerősített gépkocsizó lövészadosztályával együtt), és a szovjet csapatok Magyarországról való kivonulása időszakából maradt fenn. 1968 augusztusában, a csehszlovákiai bevonulás előestéjén a szovjet Déli Hadseregcsoport állományának, és fontosabb fegyvereinek a száma az alábbiak szerint alakult Pataky Iván közlése szerint:¹³²

- Személyi állomány: 64 548 fő
- Harckocsi: 1085 db
- Löveg és aknavető: 606 db
- Páncéltörő rakéta: 185 db
- Páncélozott szállító-, és felderítő harcjármű: 934 db
- Harcászati rakétaindító állvány: 9 db
- Gépjármű: 10 370 db
- Repülőgép és helikopter: 285 db

(Összehasonlításképpen az adott időszakban a *MN hasonló számadatai* a következőképpen alakultak: Személyi állomány: 83 000 katona+15 600 polgári alkalmazott (1967-es adat), 1313 harckocsi (1970-es adat), 715 felderítő harcjármű (1968) páncélozott szállító jármű 0 db (1970-ig), 15 db harcászati rakétaindító állvány (1967), 6 db hadműveleti-harcászati rakétaindító állvány (1968), 15 760 db különféle gépkocsi (1965), 253 db repülőgép és helikopter (1966).)¹³³

¹³¹ Például egy 1959-es kimutatás szerint, akkor azzal tisztában volt a magyar fél, hogy a szovjetek az ország területén mely laktanyákat használják, és, hogy azok befogadó képessége mekkora, azzal azonban nem, hogy ténylegesen hány szovjet katona, pláne, hogy milyen fegyverzettel állomásozik ott. HL MN VIII. 46. 1967T: 247/I. öe. In.: Ehrenberger 2006: 49.-51.

¹³² Pataky 2008: 22.

¹³³ Szani 1999: 33., Horváth–Kovács 2016: 268-285., Iván 2000:67-68.

További tájékoztatásul szolgál az alábbi táblázat, amely ugyan az 1989-91-es állapotokat tükrözi elsősorban, ám a magam részéről azt gondolom, hogy ettől lényeges eltérés a korábbi évtizedekben sem valószínű, azt leszámítva, hogy ekkor már csak három szovjet szárazföldi hadosztály volt hazánkban:¹³⁴

Alakulat típusa	Elhelyezkedése (aláhúzva a parancsnokság helye)
Harcocsizó hadosztály	<u>Esztergom</u> , Győr, Komárom, Tata, Veszprém, Vecsés stb.
Gépesített lövészadosztály	<u>Székesfehérvár</u> , Kiskunmajsa, Pápa, Hajmáskér, Vecsés, Tamási, Lepsény stb.
Gépesített lövészadosztály	<u>Kecskemét</u> , Debrecen, Szeged, Cegléd, Nagykőrös, Szolnok, Kiskunhalas stb.
Vadászrepülő hadosztály	Tököl, Sármellék, Kiskunlacháza (1-1 vadászrepülő ezred)
Vadászbombázó ezred	Kunmadaras
Felderítő repülőezred	Kunmadaras

IV. 5. Új szervezet és fegyverzet a Magyar Néphadseregben

IV. 5. 1. A szárazföldi csapatok szervezetének megújítása

Nézzük meg tehát közelebbről a MN felépítésének néhány elemét! Vessünk egy pillantást a hadsereg legfelső irányítási és vezetési rendszerére. Az irányítási rendszer hármas tagozódást mutat. Ide tartoznak a magyar politikai- és állami vezetés illetékes szervei, előbbi esetén gyakorlatilag elsősorban az MSZMP PB és annak titkára, utóbbinál

¹³⁴ Az adatok forrása: Sz Bíró Zoltán: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról. In.: *História* 2009./ 5.–6. szám. (a továbbiakban: Sz Bíró 2009) 6. és Horváth–Kovács 2016: 178-181.

elsősorban a kormány Honvédelmi Bizottsága (benne többek között a honvédelmi miniszterrel).¹³⁵ A harmadik irányító elem a VSZ EFEF, ezen keresztül pedig, mint utaltunk rá tulajdonképpen a Szovjet Hadsereg vezető szervei. A MN vezetésének legfelsőbb szerve a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM) volt (a vezetés mindig az adott szervezeten belülről, az irányítás azon kívülről történik). Ez változó létszámmal és szervezetben a legfelsőbb politikai (állami) és katonai vezető szerv volt. Ezen feladata mellett 1961 őszéig a hadsereg hadműveleti vezetését is ellátta, vagyis a MN vezetése 1957-61-ben a HM-hadosztály-ezred-zászlóalj stb. felállásban működött, majd 1961 szeptemberétől az 5. hadsereg parancsnokságának megszervezésével HM-hadsereg-Hadosztály-ezred-zászlóalj stb. rendszerűre módosult. A hadsereg-parancsnokság létrehozása az újjászervezés egyik legfontosabb lépése volt, hisz nem csak a békeidős vezetésben volt kiemelkedő szerepe, hanem a MN háborús alkalmazásának is alapvető tényezője volt. Előbbinek lényege ugyanis az volt, hogy háború esetén a MN egy tábori hadsereggel, frontkötelékben vesz részt a hadszíntéren folyó harcokban. Az, hogy a hadsereg-parancsnokságot már békében létre kell hozni már 1956-ban felmerült, ám akkor a forradalom közbeszólt.¹³⁶ Az 1956 novemberétől működő úgynevezett 4. hadsereg-parancsnokság feladata akkor teljesen más volt, tulajdonképpen a Fegyveres Erők Minisztériumán, mint csúcsmisztériumon belül a MN vezetését látta el, így az előbbinek megszűntével és a HM újra önálló minisztériummá válásával meg is szűnt. 1957/58-ban kialakításra került a MN egy olyan struktúrája, amely a valódi fejlesztés beindulásáig afféle áthidaló megoldásnak tekinthető. A korábbi 8 szárazföldi hadosztályból 3 maradt (mellettük 1958-ban létrehoztak egy kiképző hadosztályt), ehhez jött 14 különféle fegyvernemi ezred és alegység.¹³⁷ A Honi Légvédelem megmaradt alakulatait is összevonták, előbb a MN Vezérkara Légvédelmi Csoportfőnöksége, majd az Országos Légvédelmi Parancsnokság (a továbbiakban OLP) alárendeltségébe, harceszközök számát jelentősen csökkentették.¹³⁸ Ez a felállítás azonban nem annyira egy „harcra kész”, hanem

¹³⁵ Kiss Jenő: A katonai felső- és középszintű vezetés főbb jellemzői 1950-2007. In.: *Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség.* Szerk.: Holló József Ferenc, Lugosi József, Markó György. Budapest, Zrínyi, 2008. (a továbbiakban: Kiss 2008:) 226.

¹³⁶ Oroszi 2005 I.: 112.

¹³⁷ Szani 1999: 22-25.

¹³⁸ Szabó-M Szabó 2008: 74.

inkább egy békében viszonylag könnyen működtethető hadsereg felállása volt. Ez a helyzet természetesen nem volt szinkronban azzal a mindinkább elfogadottá váló helyzetértékeléssel, hogy Magyarország, földrajzi helyzeténél fogva egy háború esetén ellenséges légitámadásoknak gyakorlatilag azonnal, szárazföldi támadásnak pedig 24-48 órán belül ki lenne téve,¹³⁹ és ezért nem csak a honi légvédelmi-, de a szárazföldi csapatoknak is azonnali, vagy legalábbis rövid idejű (legfeljebb 1-2 napos) készültségben kell lenniük, már békeidőben is, illetve a hadműveletek várható gyors kibontakozása miatt rendkívül lecsökkenne a mozgósításhoz rendelkezésre álló idő, s így elsősorban azzal az ember- és hadianyaggal kellene a háborút, de legalábbis az első hadműveletet végigharcolni, ami békében is rendelkezésre áll. A feladat tehát az volt, hogy fokozatosan olyan magasabbegységeket (hadosztályokat) kell létrehozni, amelyek már békében rendelkeznek a tényleges harcra szükséges erővel és eszközökkel, vagy legalább ezek zömével. Ezek fölül kellett szintén már békében megszervezni azt a hadműveleti szintű parancsnokságot (később parancsnokságokat) amely ezeket háborúban irányítja. A fentieket részint azért kellett már békében megszervezni, hogy az együttműködést is gyakorolják. Az az alapelv, hogy az új fegyverek sebessége és pusztító ereje nem teszi lehetővé a háború kitörése után az érdemi mozgósítást, olyan „bölcességnek” bizonyult a hatvanas évek folyamán, amelynek igazságát igen könnyű volt belátni, ám gyakorlati konzekvenciáit levonni szinte képtelenség volt. Egyfelől hamar kiderült, hogy –főleg a kisebb államok- nem tudnak kellő számú harceszközt még raktáraikban sem felhalmozni, hisz ennek anyagi kihatásai nem csupán romba döntenék gazdaságukat, de nem is állt rendelkezésre a KGST-piacon kellő számú modern harceszköz amiből „be lehetett volna vásárolni” (mivel főleg a nehézfegyverek esetében a gyártásra „szakosított” országok gyakran képtelenek bizonyultak a szükséges mennyiség legyártására). Maga a szárazföldi haderő pedig –hacsak nem „expedíciós” jellegű volt, mint pl. az angolszász hadseregek- nem engedhette meg magának a háborúban szükséges emberanyag állandó fegyverben tartását, egyrészt annak költségei, másrészt a népgazdaság munkaerő igénye miatt. Mindezek következtében bizonyos mozgósítási szükséglettel minden résztvevő számolt: pl. az USA háborús helyzetben több hadosztályt légi úton csoportosított volna át Európába és a Szovjet Hadsereg is számolt volna minden hadszíntéren a „mélységből előrevont”

¹³⁹ M Szabó 2008: 57.

(nagy rész mozgósítás után előrevont) erőkkel.¹⁴⁰ Magyarország esetében az is kiemelte a mozgósítás jelentőségét, hogy a politikai vezetése a hatvanas évek közepétől nem járult hozzá a MN békelétszámának szükséges emeléséhez. Ugyanakkor hazánk a VSZ első vonalában volt –bár nem a fő hadműveleti irányban- aminek következtében gyors és jelentős ellenséges pusztítások akadályozhatták volna a mobilizációt. Az ezekből adódó ellentmondásokat a magyar katonai vezetés, elsősorban anyagi források híján nem volt képes feloldani.

Az esetleges háborúra való felkészülést szolgálta a MN csapatai területi elhelyezkedésének megváltoztatása is. Mint ismeretes az úgynevezett „ötvenes évek” folyamán a fő ellenség Jugoszlávia volt, így ezzel szemben csoportosították a hadsereg erőit, 1956 után az említett leépítés (5 hadosztály megszüntetése) némileg átrendezte a képet. Így az 1950/60-as évek fordulóján a csapatok területileg viszonylag egyenletesen elosztva helyezkedtek el az ország területén.

- A 4. gépkocsizó lövészadosztály parancsnoksága Gyöngyösön volt, parancsnoka már a forradalmat megelőzően is Bérczes Emil¹⁴¹ alezredes, egészen 1959 júliusáig, amikor Csaba Gyula¹⁴² ezredes váltotta fel, akit 1962 márciusában Iványi János¹⁴³ ezredes követett, az ő utóda pedig 1965-től Soós Sándor¹⁴⁴ ezredes (megbízott

¹⁴⁰ Willian E. Odom: *The Collapse of the Soviet Military*. Yale University Press. New Haven ; London, 1998. (a továbbiakban: Odom 1998) 12.

¹⁴¹ Bérczes Emil vezérőrnagy: 1920. 11.09. Újpest-?. Eredeti foglalkozása lemez-lakatos. 1949.05.01.-én lépett be a hadseregbe, ahol azonnal századosi rendfokozatot kapott. 1975.12.01.-el helyezték nyugállományba. Harckocsizó tisztként szolgált. Legmagasabb katonai végzettsége: Szovjet Vezérkari (Vorosilov) akadémia (1959-61). Legmagasabb beosztásai: 1961-től a 11. harckocsi hadosztály parancsnoka, majd 1969-től MN Központi Harcálláspont parancsnok. /Csendes László-Gellért Tibor: *Fél évszázad tábornokai /Tények, adatok/ 1945-1990*. Budapest, 1995. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. (a továbbiakban: Csendes-Gellért 1995:)/53-54.

¹⁴² Csaba Gyula ezredes: 1925.04.12. Dévaványa-?. Eredetileg szerszámlakatos. 4 polgárit végzett. Szolgálati idejének kezdete 1949.07.29. (hadnagyként). Legmagasabb katonai végzettsége Szovjet Vezérkari Akadémia (1964). Eredetileg politikai tiszt. Legmagasabb beosztása: 4. gépkocsizó lövészadosztály parancsnok. 1977.10.31.-én nyugállományba vonult. Uo.

¹⁴³ Iványi János ezredes: 1924.05.26. Miskolc-?. Eredeti foglalkozása vasesztergályos volt. Polgári végzettsége 6 általános, legmagasabb katonai végzettsége ZMKA Hadműveleti Tanfolyam (1965). Legmagasabb beosztása: gépkocsizó lövészadosztály parancsnok. /Csendes László-Gellért Tibor: *AZ MN vezető állomány /miniszterek, tábornokok, ezredesek 1945-1989*. 1990. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. (a továbbiakban: Csendes-Gellért 1990:)/ 742.

¹⁴⁴ Soós Sándor ezredes: 1924. 01. 30. Losonc-Tamási (Csehszlovákia)-?. Eredetileg textiltereskedő segéd. Hivatásos katonai szolgálatát 1949. 08. 01.-én kezdte, századosként. Legmagasabb polgári végzettsége 4 polgári (1936-40), legmagasabb katonai végzettsége ZMKA (levelező tagozat, 1958-62). Legmagasabb

parancsnok) volt. Alárendelt csapatai zömében a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl északi részén helyezkedtek el; Eger, Aszód, Verpelét, Abasár, Nyíregyháza, Jászberény stb. városokban.¹⁴⁵ (Itt kell megjegyezni, hogy az egyes hadosztályok alárendelt alakulatainak helyőrségei az itt feltüntetett kb. 1957-1968 közötti időszakban többször megváltozhattak, vagy azért, mert az adott egység/alegység új állomáshelyre került, vagy azért mert az egyes hadosztályok egységeket/önálló alegységeket „cseréltek” egymással, az egyes átszervezések keretében.)

- A 8. gépkocsizó lövészadosztály 1958-tól kiképző hadosztály volt Békéscsabán, alárendeltjei Békéscsaba, Mezőtúr, Karcag, Szentes, Debrecen, Nyíregyháza, Szabadszállás, Orosháza helyőrségekben voltak elhelyezve.¹⁴⁶ A hadosztályt 1963 nyarán aztán a Dunántúlra telepítették át, és itt a parancsnoksága Zalaegerszegen működött (ez a hadosztály vett részt magyar oldalról az 1968-as csehszlovákiai intervencióban, amelynek magyar fedőneve ezért „Zala-gyakorlat” lett.), csapatai Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Tapolca, marcali, Lenti stb. területén lettek elhelyezve, parancsnoka az áttelepülés előtt Oláh István¹⁴⁷ ezredes, utána Lakatos Béla¹⁴⁸ vezérőrnagy volt.¹⁴⁹
- A 7. gépkocsizó lövészadosztály - amely a korábbi 27. lövészadosztály átszervezésével jött létre - parancsnoksága Kiskunfélegyházán települt,

beosztásai gépkocsizó lövészadosztály megbízott parancsnoka . Polgári Védelem Központi Anyagjavító Üzem parancsnok (1968-72). Nyugállományba helyezték 1972. 04.01.-el. Csendes-Gellért 1990: 1720-1721.

¹⁴⁵ HL MN Kgy. A-II/a-27/a. (Gazsó 2001:)/Gazsó Imre ny. alez.: Táblázatos album a magyar hadsereg főbb szárazföldi harcoló csapatainak békehadrendjéről – az összefegyvernemi, a harcokocsizó és tüzércsapatok parancsnokainak megjelölésével 1945-től 1990-ig. 2001. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében../

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Oláh István hadseregtábornok: 1926. 12. 16.-1985. 12. 15. Eredetileg tanító. Hivatásos katonai szolgálatát 1949. 03. 15.-én kezdte hadnagyként. Legmagasabb katonai végzettsége Vezérkari Akadémia (SZU 1962-64). Legmagasabb beosztásai, többek között: gépkocsizó lövészadosztály parancsnok (1958-64), MN Vezérkari főnök 1973-84, Honvédelmi miniszter 1984-85. Csendes-Gellért 1995: 275-276.

¹⁴⁸ Lakatos Béla vezérőrnagy: 1923. 12. 31. -1976. 04. 05. Eredeti foglalkozása kárpitos segéd. Hivatásos szolgálatát 1949. 06. 01.-én kezdte őrnagyként. Legmagasabb katonai végzettsége Vorosilov Akadémia (SZU 1960). Legmagasabb beosztásai gépkocsizó lövészadosztály parancsnok (1960-61, 1963-69), 3. hadtest parancsnok (1969-73), EFE törzs beosztott irányítást (1974-76). Csendes-Gellért 1995: 216-217.

¹⁴⁹ HL MN Kgy. A-II/a-27/a.

parancsnoka 1960 novemberéig Bakonyi Sándor¹⁵⁰ ezredes, utána 1961 augusztusáig Lakatos Béla ezredes, majd 1968-ig Kerekes Szilveszter¹⁵¹, csapatai pedig zömmel a Duna-Tisza köze déli részén: Mezőtúr, Kalocsa, Hódmezővásárhely, Szentes, Szeged stb. helyezkedtek el. Az egykor a jugoszláv-irány első lépcsőjében levő hadosztály időközben átminősült a Dunántúlon állomásozó hadsereg második lépcsőjévé.

- Korábban is a Dunántúl déli részén állomásozott a 9. gépkocsizó lövészadosztály (1957 tavaszáig 17. lövész hadosztály) parancsnoksága Kaposváron, csapatai Tapolca, Nagykanizsa, Marcali, Tata stb. helyőrségekben, parancsnokai: 1958 augusztusáig Martics Pál¹⁵² alezredes, 1960 augusztusáig Kálazi József¹⁵³ ezredes, 1965 második félévében megbízott parancsnokként Báthori Ferenc¹⁵⁴ alezredes, majd Bogya Imre¹⁵⁵ ezredes.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Bakonyi Sándor ezredes: 1917. 06.23. Csepel-?. Eredetileg gyári munkás. 4 elemit és 3 polgárit végzett. Szolgálatát 1949. október 1.-én főhadnagyként kezdte. Legmagasabb katonai végzettsége: Fruncke Akadémia 1950-54. között. Hadosztályparancsnok 1955-60, az ETI parancsnok tanulmányi helyettese (1960-61), majd parancsnoka (1961-63). 1970. június 30.-án helyezték nyugállományba. Csendes-Gellért 1990:

¹⁵¹ Kerekes Szilveszter ezredes: 1932.10.10. Szeged-?. Eredetileg szobafestő. Legmagasabb polgári végzettsége gimnáziumi érettségi, legmagasabb katonai végzettsége Fruncke Akadémia (1955-58). Hivatásos katonai szolgálatát 1949.07.17.-én kezdte hadnagyként. Legmagasabb beosztásai: hadosztályparancsnok (1961-68), Tiszthelyettesképző Iskola parancsnoka Békéscsabán (1968-73), MNVK M. és Hadkiegészítési Csoportfőnökség Központi Mozdósítási törzs parancsnok. (1973-78). 1978.11.01.-én ment nyugállományba. Uo.

¹⁵² Martics Pál vezérőrnagy: 1920. 11. 03.-?. Eredeti foglalkozása napszámos. Hivatásos szolgálatának kezdete 1950. 04. 25. (a polgári életből átvéve, rögtön őrnagyként). Legmagasabb katonai végzettsége Vorosilov Akadémia (SZU 1958-60). Legmagasabb beosztásai: hadosztályparancsnok (1951-53, 1955-58.), 5. hadsereg parancsnok általános helyettese (1961-69).Csendes-Gellért 1995: 245-246.

¹⁵³Kálazi József vezérőrnagy: 1919. 12. 31. Udvard-?. Eredeti foglalkozása szőnyeggyári munkás. Hivatásos szolgálati idejét 1950. 04. 25.-én kezdte századosként. Legmagasabb katonai végzettsége: ZMKA (gyorsított levelező tagozat, 1959). Legmagasabb beosztásai: gépkocsizó lövészadosztály parancsnok (1958-60), hadsereg törzsfőnök (1961-63), hadsereg parancsnok (1963-73), MN Személyügyi Főcsoportfőnök, honvédelmi miniszter helyette 1973-76. Csendes-Gellért 1995: 169-170.

¹⁵⁴ Báthori Ferenc ezredes: 1924.04.03. Szaparifalva. Eredetileg kubikus. 7 elemit végzett. Szolgálati ideje kezdete 1949.03.15. (alhadnagy). Legmagasabb katonai végzettségei: Fruncke Akadémia (1953-56) és Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadművelési Tanfolyam (1976). Hadosztály törzsfőnök (1959-67), a ZMKMF parancsnok helyettese (1973-79)

¹⁵⁵Bogya Imre vezérőrnagy: 1926.10.24. Körösladány-?.Eredeti foglalkozása hentes és mészáros. 1951.04.04.-én lépett be a hadseregbe, alhadnagyi rendfokozatban. 1977.09.01.-el helyezték nyugállományba. Legmagasabb katonai végzettsége: Szovjet Vezérkari (Vorosilov) akadémia (1951-63). 1965-69 között a 9. gépkocsizó lövészadosztály parancsnoka, 1969-75 között az 5. hadsereg parancsnok első helyettese, 1975-77 között a 3. hadtest parancsnokhelyettese. Csenges-Gellért 1995: 58-59.

- A 11. harcokosi hadosztályt 1961 nyarán hozták létre, parancsnoksága Tatán, csapatai Tata, Rétság, Várpalota, Vác stb. helyőrségekben helyezkedtek el, parancsnoka Bérczes Emil ezredes volt.
- Szintén 1961-ben szervezték meg a 15. gépkocsizó lövészadosztályt, amelynek parancsnoksága előbb Békéscsabán, majd 1963-tól Nyíregyházán volt elhelyezve, parancsnoka 1963-ig Molnár József¹⁵⁷ alezredes, ezután Száraz Pál alezredes, majd 1966-tól Hodosán Imre¹⁵⁸ vezérőrnagy voltak. Ez a magasabbegység úgynevezett „keret” hadosztály volt, ami azt jelenti, hogy békében csak háborús állománya körülbelül negyedével-ötödével rendelkezett (szemben a dunántúli hadosztályok 80-90% körüli feltöltöttségével) ezt háború esetén mozgósítással egészítették volna ki.

Az 5. hadsereg parancsnokságát eredetileg Budapesten hozták létre, majd Székesfehérvárra telepítették át, amivel egy időben a fenti hadosztályok és azok alárendelt egységei egy részét is áttelepítették új helyőrségekbe.¹⁵⁹ Így alakult ki az új diszlokációs struktúra, amelynek lényege, hogy az 5. hadsereg első lépcsős hadosztályai a Dunántúl északi- és nyugati részén állomásoztak úgy mint: 9. gépkocsizó lövészadosztály (Kaposvár), 8. gépkocsizó lövészadosztály (Zalaegerszeg), 11. harcokosi-hadosztály (Tata). A hadsereg második lépcsőjéhez tartoztak a 7. gépkocsizó lövészadosztály (Kiskunfélegyháza), a 4. gépkocsizó lövészadosztály (Gyöngyös) illetve a 15. gépkocsizó lövészadosztály (Nyíregyháza)¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷Molnár József ezredes: 1925. 09. 17. Szolnok-?.. Eredetileg is hivatásos katona 1949. 07. 17.-től (alhadnagyként). Legmagasabb polgári végzettsége ELTE BTK (1978), legmagasabb katonai beosztása Kossuth Lajos Katonai Főiskola Műszaki Tanszék vezető. Nyugállományba helyezték 1978. 11. 01.-én. Csendes-Gellért 1990: 1294-1295.

¹⁵⁸Hodosán Imre vezérőrnagy: 1920. 03. 04. Vöröszakáll-1993. 06. 21. Eredeti foglalkozása cseléd, szolgálati idejét 1945. 02. 16.-tól ismerték el (előtte sorkatonaként a Magyar Királyi Honvédségben szolgált). Legmagasabb katonai végzettsége a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadműveleti Tanfolyama volt (1965). Legmagasabb beosztása a 15. gépesített lövészadosztály parancsnoksága volt 1965-74. között. Nyugállományba helyezték 1974. 10. 01.-én. Csendes-Gellért 1990: 139-140.

¹⁵⁹ HL MN VIII. 2. fond, 1963/T-1. d./1. öe. In.: Ehrenberger 2006: 119.

¹⁶⁰ Annak illusztrálására, hogy ez az erő mekkorának számított a Varsói Szerződésen belül, elmondható, hogy a hatvanas évek végén az NDK Nemzeti néphadserege 2-2 harcokocsizó és gépesített lövészadosztállyal bírt, a Lengyel Néphadsereg 5 harcokocsizó, 9 gépesített lövész, 1 légideszant hadosztállyal, a Csehszlovák Néphadsereg 4 harcokocsizó, 10 gépesített lövészadosztállyal, a Bolgár Néphadsereg 8 gépesített lövész, 5

Itt kell megemlékezni egy sajátos alakulatról, amely ugyancsak az első lépcsőhöz tartozott. Ezen alakulat nevének megadása sem egészen egyszerű, nevezhetjük ugyanis hivatalos nevén 5. önálló harcoksziedrednek, fedőszáma alapján MN 1480-nak, ám ezeknél jóval informatívabb az 5. önálló hadműveleti-harcászati rakétadandár megnevezés. A dandár 1962-63 folyamán került megszervezésre, és akkor a MN messze legnagyobb pusztító erőt képviselő alakulata volt (később is csak a repülőcsapatok váltak potenciálisan képessé hasonló pusztításra). A dandár feladata ugyanis az volt, hogy háború esetén az 5. hadsereg harcát az ellenségre mért csapásokkal, köztük atomcsapásokkal segítse. Tapolcán állomásozott.

A MN rendszeresített békelétszáma az 1961/62-es kiképzési évben 79 662 fő (14 753 tisztt, 6826 tiszthelyettes, 17 844 tisztes, és 40 239 honvéd), amit háborúban 175 749 főre tereztek emelni.¹⁶¹ A békelétszám a következő években, az új technikai eszközök beáramlása ellenére is alig nőtt, 1967-ben mintegy 83 000 katona szolgált a MN-ben.¹⁶²

A továbbhaladás egyik fontos eleme volt 1966/67-ben az új hadműveleti magasabbegység, a 3. hadtest létrejötte. Ahhoz, hogy ennek jelentőségét megértsük nem árt hangsúlyozni, hogy a csapatok harci alkalmazása a Hidegháború időszakában az európai hadszíntéren meglehetősen szabályozott körülmények között zajlott volna. Megvizsgálva a korabeli harcászati szabályzatokat, a harc már-már nehézkesnek, darabosnak tűnik. Ennek oka, hogy ekkorra a hadseregek igen bonyolult felépítésűekké váltak, hisz a modern viszonyok között, modern ellenség elleni harcukat óriási mennyiségű fegyvernemi és szakcsapat kellett, hogy támogassa (a fél évszázaddal korábbi helyzethez képest újdonságnak számítottak a harcoksziedők, páncéltörők, vegyvédelmiek, rakétások, csapat-légvédelmiek, csapatrepülőök stb., jelentősen kibővült a feladata és létszáma a műszakiaknak, híradóknak stb.) Ezek koordinált alkalmazása nem volt elképzelhető

harckocsizó hadosztállal (dandárral), a Román Néphadsereg pedig 6 gépesített lövész és 2 harckocsizó hadosztállal. Ugyanakkor mintegy fél évtizeddel későbbi, 1972-74-es adatok szerint például az USA 13 szárazföldi és 3 tengerészgyalogos hadosztállal, Franciaország 5 gépesített és egy ejtőernyős hadosztállal (plusz 1-1 önálló gyalogosdandárral, illetve légideszantezreddel) rendelkezett. Simon 1985: 38. Rottman 1987: 27., 45. és Pálfy-Novák 1974: 164., 205.

¹⁶¹ Czinege Lajos altábornagy, honvédelmi miniszter az MN-ben 1961. decemberi állapotáról A. A. Grecsko marsallt a VSZ EFEF főparancsnokát. HL MN VIII. 38. 1961T: 42. d./159. öe.

¹⁶² A katonákon kívül az 1956 utáni évtizedben mintegy 12-16 000 polgári alkalmazott is volt a hadseregben, 1967-ben 15 637 fő. Szani 1999: 33.

világos alapelvek és bejáratott parancsnoki struktúra nélkül, így a parancsnokságokat, ha mód volt rá, már békeidőben meg kellett szervezni, a majdan általuk vezetendő csapatokat, vagy azok mind nagyobb részét nekik alárendelni, hogy a feladatokat be lehessen gyakorolni, az alegységeket össze lehessen kovácsolni. A parancsnokoknak el kellett sajátítaniuk a nagyobb alakulatok vezetését a gyakorlatban is, lehetőleg a várható hadszíntéréhez hasonló viszonyok között, illetve a koalíciós háború szabályainak megfelelően gyakorolni kellett az együttműködést a szövetséges csapatokkal. Mindezekre persze a korabeli magyar viszonyok között csak mérsékelten volt lehetőség, hisz az igazán nagy hadgyakorlatok meglehetősen drágák voltak, a politikai vezetés igyekezett számukat korlátozni. Ebben gyakran a magyar katonai felső vezetés is partner volt (alighanem elsősorban a politikai vezetők felé megnyilvánuló, még a szovjet parancsnokaikkal szembeninél is erősebb lojalitásuk miatt, s persze az ország gazdasági helyzetének ismeretében). Például 1964 októberében Csémi Károly vezérkari főnök katonai és pénzügyi okokra hivatkozva javasolta, hogy utasítsák vissza a VSZ EFE 1965-ben Magyarországon nagyobb hadgyakorlat tartására vonatkozó ajánlását.¹⁶³

Amikor 1961-ben létrehozták az első hadműveleti magasabbegységet az 5. hadsereg képében, még mind az öt akkor meglévő hadosztályt annak rendelték alá. Amikor azonban világossá vált, hogy a MN nem tudja mind az öt, majd a nyíregyházi 15. gk. löv. ho. megszervezése után hat hadosztályát teljesen feltöltve harckész, vagy rövid mozgósítás után harckész állapotban tartani,¹⁶⁴ felmerült annak a problémája, hogy a különböző feltöltöttségi szintű csapatokat külön hadműveleti magasabbegységekben csoportosítsák. Mindezek következtében létrehozták a 3. hadtestet a honvédelmi miniszter 1966. november 1.-én kiadott 0028. számú parancsával. A hadtesttörzs, mint csökkentett létszámú hadtesttörzs jött létre 51 fővel, mely Cegléden települt, a Dózsa György Laktanyában. A

¹⁶³ M Szabó 2008: 110.

¹⁶⁴ Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy a szovjet katonai vezetés 1960/61-ben az összes VSZ hadseregnek, így a MN-nek is azt javasolta, hogy csapatai szervezetét úgy alakítsa át, hogy kisebb, de már békeidőben is teljesen feltöltött hadosztályokat hozzon létre. Akkor ez igazán modern elgondolásnak számított, ám a magyar illetékesek számára az is azonnal világossá vált, hogy a magyar gazdaság nem képes kitermelni azt az óriási többletet amely ehhez fegyverekből és különféle technikai eszközökből szükséges lenne. M Szabó 2008: 26.

hadtest parancsnoka Orovecz István¹⁶⁵ vezérőrnagy volt. 1967 januárjában megkapta azt a két hadosztályt –a 4. és 15. gk. hadosztályokat- amelyek békében csak mintegy 15-35%-os feltöltöttségükkel hosszabb mozgósítási idejűnek számítottak.

Bár az új helyzetben kétségkívül érvényesült az „operatívabb vezetés” eszménye, ugyanakkor tovább mélyült a csapatok megosztása alacsony és magas feltöltöttségűekre. A hadtest hadműveleti alkalmazása az ismert gyakorlatok szerint a következő lett volna: A MN alkalmazása arra épült volna, hogy egy háborús, vagy azzal fenyegető helyzetben a Varsói Szerződés preventív támadást kezd a NATO és annak szövetségesei ellen, illetve azon országok, így pl. Ausztria, Svédország stb. ellen is amelyek semlegesek ugyan, ám a NATO-val együttműködnek, vagy háború esetén feltételezhetően ezt tennék. Magyar részről a nyugat felé indítandó támadásnak (amelyet a MN egy szovjet front kötelékében hajt végre) két iránya lenne; a Duna-völgyi és az észak-olasz. Mindkét irány befogadóképessége 2-3 hadosztály, vagyis 1 hadtest vagy hadsereg.¹⁶⁶ Ebből következik, hogy a két magyar hadműveleti magasabbegység közül (5. hadsereg és 3. hadtest) az egyik az egyik a másik a másik irányban tevékenykedne. Egy 1970 július 1-9.-én Magyarországon lefolyt VSZ hadijáték (parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat csapatok nélkül) szerint a 3.hadtest támadott volna az északi (Duna-völgyi), az 5. hadsereg a déli (észak-olasz) hadműveleti irányban. A valóságban a hadtestnek már a vezető állománya is csökkentett létszámú a megalakuláskor, ami pedig az alá rendelt csapatokat illeti, azok egyértelműen a „2. lépcsőbe” tartozó, az 5. hadsereg dunántúli „elit” csapatainál sokkal rosszabbul felszerelt és legtöbbször csak részlegesen feltöltött vagy keret, esetleg csak mozgósítás esetén felállítandó alakulatok voltak. Vagyis itt igen jól rajzolódik ki az a tendencia, hogy a MN esetében sokszor egyfajta kettős jellege volt egy-egy alakulatnak; itt például a 3. hadtest hivatalosan a MN előtt álló két támadási irány egyikéért felelős –a másik irányban tevékenykedővel értelemszerűen egyenrangú- magasabbegység, ám a valóságban inkább a másodvonalbeli csapatokat összefogó szervezet.

¹⁶⁵ Orovecz István vezérőrnagy: 1925. 04. 20.-1969. 07. 15. Eredetileg gazdasági cseléd. Hivatásos szolgálatát 1950. 04. 25.-én kezdte őrnagyként. Fontosabb beosztásai: gépkocsizó lövészadosztály parancsnok (1962-63), 3. hadtest parancsnok (1966-69). Csendes-Gellért 1995: 278-279.

¹⁶⁶ Balló István: *Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. [Budapest], 2005. (a továbbiakban: Balló 2005:) 122-123.

IV. 5. 2. A fontosabb szárazföldi magasabbegységek felépítése és fegyverzete

Nézzük most kissé részletesebben a fenti alakulatok felépítését, kezdve a „szupertitkos alakulattal”¹⁶⁷, a rakétadandárral. A dandár felállítása már 1962 őszén megkezdődött Tapolca helyőrségben, az Elnöki Tanács határozata alapján, noha hivatalossá csak később vált a folyamat, ugyanis Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1963 tavaszán terjesztette a Politikai Bizottság elé az az év február 26-28-án Varsóban a VSZ honvédelmi miniszterei által tartott tanácskozáson a MN-re vonatkozóan elfogadott új fejlesztési jegyzőkönyvet, ami az 1961.03.30.-i jegyzőkönyvhöz képest plusz feladatként tartalmazta a hadműveleti-harcászati rakétadandár felállítását.¹⁶⁸ Ezen alakulat jelentőségét aligha lehet túlbecsülni, hiszen arra volt képes, hogy háború esetén atomcsapást (esetleg vegyi- vagy biológiai csapást) mérjen az ellenségre, és mint említettük, a MN messze legnagyobb pusztító erejű alakulata volt (igaz, hogy a MN sohasem birtokolt tömegpusztító fegyvereket, ezért a dandár képességei csak úgy váltak volna teljessé, ha a szovjetek háború esetén a terveknek megfelelően leszállították a megfelelő rakétafejeket). A dandár eszközeinek legfontosabb és leglátványosabb darabja, maga a 8K11 hadműveleti-harcászati rakétakomplexum volt (a nyugati szakirodalomban SCUD-A és SS-1B néven is ismert). A komplexumot a Szovjetunióban az 1950-es évek közepén állították szolgálatba.

- rendeltetése volt az ellenség atomeszközei, fő csoportosításai, vezetési pontjai, repülőtereken levő harcászati repülőgépei, hadtáp-csomópontjai pusztítása¹⁶⁹
- a rakéta hatótávolsága 50-275 km
- induló tömege 4,5 t, utóbbiból a rakétafej 989 kg

¹⁶⁷ M Szabó Miklósnak az alakulatról írt könyve jelöli címében ezen a néven a dandárt: M. Szabó Miklós: *Szupertitkos alakulat - Az MN 1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár története (1963-1991)*. [Budapest.], Zrínyi, 2010. (a továbbiakban: M Szabó 2010:)

¹⁶⁸ M Szabó 2010: 13.

¹⁶⁹HL MN Kgy. A-IV/b-2. 55. (Fuchs 1986:): Fuchs Béla: *AZ MN fegyverzeti eszközei fejlődésének történeti áttekintése 1945-1980.*(Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében.)

- folyékony üzemanyagú hajtóműve működési ideje 39,4-62,5 m/s
- a rakéta repülési ideje 162-302 s, irányítórendszere „tehetetlenségi program” volt¹⁷⁰
- eszköz maximális tárolási ideje előkészítetlen állapotban 17 év, előkészítettben 10 év
- teljes előkészítési és indítási ideje 295 perc volt
- 9P117 típusú indítóállványának maximális sebessége műúton 60 km/h, földúton 50 km/h, az emelőkeret függőlegesbe állítása (a rakéta ugyanis így volt indítható) 2,25-3,5 perc volt¹⁷¹

A fenti néhány technikai adat talán képes érzékeltetni, mennyire bonyolult fegyverről – a MN egyik legbonyolultabbjáról – van szó, nem véletlen, hogy „mindössze” 6 db ilyen komplexum és kiszolgáló szervei egy egész dandárt alkottak (összesen 2 osztály; osztályonként 3-3 üteg; ütegenként 1-1 rakéta hordozó-indító jármű). Egy ilyen rakéta megfelelő elindítása igen bonyolult feladat volt, számos speciális eszköz és különlegesen kiképzett katona közreműködését igényelte.

A „szupertitkos” dandáron kívül, mint láthattuk a MN szárazföldi csapatainak főerőit a gépkocsizó lövészadosztályok, illetve, megszervezésétől kezdve, ezek mellett a harckocsi-hadosztály alkották. Ezek tipikus felépítése és fegyverzete az 1961 őszi átszervezés szerint a következőképpen alakult.

Egy gépkocsizó lövészadosztály állt:

hadosztály-parancsnokság

- 3 gépkocsizó lövészezred
- 1 harckocsi-ezred
- 1 tüzérezred

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Uo.

- 1 szállító zászlóalj
- 1 légvédelmi tüzérosztály
- 1 műszaki zászlóalj
- 1 híradó zászlóalj
- 1 felderítő század
- 1 vegyvédelmi század
- egyéb kiszolgáló egységek.

Főbb nehéz fegyverei:

- 198 db T-34/85
- 6 db úszó harckocsi (3-3 a felderítő századnál, illetve a harckocsi-ezrednél)
- 27 db 82 mm-es (9-9 db a gépkocsizó lövészezredeknél) és 18 db 120mm-es (6-6 db minden gk. lövészezrednél) aknavető
- 18 db 57 mm-es páncéltörő ágyú (6-6 db a gk. lövészezredeknél)
- 18 db 57 mm-es légvédelmi ágyú (a légvédelmi tüzérosztálynál)
- 322 db páncélozott szállító jármű (PSZH, ilyen eszközökkel a valóságban a magyar csapatok – bár nagy szükség lett volna rájuk! – az 1970-es évekig nem rendelkeztek)
- 12 darab SMEL önjáró páncéltörő rakétakomplexum (4-4 db a gk. lövészezredeknél)
- 36 db 122 mm-es tarack (a tüzérezredben)
- 2 db Luna harcászati rakéta

A harckocsi-hadosztály esetében a felépítés hasonló azzal az alapvető különbséggel, hogy itt 1 gépkocsizó lövészezred és 3 harckocsi-ezred szerepel, a fegyverzet esetében a harckocsi állomány 314 db T-54-ből áll, az úszó harckocsik száma

17 db, a légvédelmi tüzérsztály pedig ZSU-57-2 típusú önjáró légvédelmi géppágyúkkal van felszerelve, egyéb eszközeik hasonlóak a gépkocsizó lövészadosztályokéihoz.¹⁷²

Látható, hogy a szárazföldi hadosztályok fő fegyverei alapvetően a harckocsi-, a rakéta-, és a (rakéta-)tüzérségi fegyverek kategóriáiba sorolhatók. A harckocsik a gépkocsizó lövészcsapatok esetében a jó öreg T-34/85-ösök voltak. Ezek, mint ismeretes, a második világháború legendás harceszközei közé tartoztak, 85 mm-es löveggel felszerelt változatuk 1943 végén-1944 elején állt szolgálatba.¹⁷³ Később valódi túlélőnek bizonyult, hiszen például a kubai csapatok még 1975-ben is bevetették Angolában –igaz, ez valószínűleg már inkább az afrikai háborúk sajátosságaival mintsem a harckocsi képességeivel magyarázható.¹⁷⁴ Az 1950-es és 1960-as években rendszerbe állított amerikai és nyugat-európai harckocsik (M-48, M-60, Leopárd, AMX-30) egyre inkább fölénybe kerültek az idősödő szovjet harckocsihoz képest. Ennek ellenére a szovjet hadvezetés 1961-ben még megfelelőnek tartotta a típust a MN számára, ekkor ugyanis Grecskó marsall (a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres erőinek Főparancsnoka) nem csupán azt jelezte, hogy a Szovjetunió hajlandó nagyobb számban ingyen átadni ilyen eszközöket, de azt is javasolta, hogy ha a magyar fél anyagi helyzete nem teszi lehetővé kellő számú T-54 beszerzését, akkor vásároljanak helyette olcsóbb T-34-est.¹⁷⁵ Persze ez a befektetés így sokkal rövidebb távú volt, mint a T-54 beszerzése lett volna, a T-34 napjai, mint első vonalbeli harckocsié az európai hadszíntéren természetesen meg voltak számlálva, sőt a Szovjetunióban akkoriban már a T-54/55 leváltására szánt T-62-esen dolgoztak! Az új T-54 egyébként csaknem minden mutatót tekintve felülmúlta a T-34 képességeit. Prototípusa 1947-ben készült el, később továbbfejlesztett változatával, a T-55-el együtt több országban (Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, Kína) több mint

¹⁷² HL MN Kgy. A-II/a-17. (Patai 1988:) /Patai Andre: *AZ MN szervezetének fejlesztési tervei az 1961-1967. közötti időszakban, 1961. évi őszi átszervezés*. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében./ 60. sz. melléklet.

¹⁷³ Bombay László-Gyarmati József-Turcsányi Károly: *Harckocsik*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Bombay-Gyarmati-Turcsányi 1999:)149.

¹⁷⁴ Jorgensen, Christer-Mann, Chris: *Harckocsi-hadviselés: a harckocsik szerepe a háborúkban 1914-2000*. Hajja. Debrecen, 2001. (a továbbiakban: Jorgensen-Mann 2001:) 34.

¹⁷⁵ Germuska 2010: 80. és HL MN VIII. 2. fond 1961/ T-4. d. /8. őe. In.: Ehrenberger 2006: 77.

70 000 darabot gyártottak belőle.¹⁷⁶ A 36 tonnás harckocsi 100 mm-es D-10 harckocsi-ágyúval volt felszerelve, amelyet már a T-54A változatnál függőleges stabilizátorral láttak el (ennek lényege, hogy egy giroszkópos megoldással az ágyú a harckocsi mozgása közben is a célra irányozva tartható –igazán jól akkortól működött, amikor a későbbi változatokon vízszintes stabilizátorral is kiegészítették).¹⁷⁷ Maximális sebessége, a T-34-hez hasonlóan 50 km/h volt, páncélvastagsága azonban 20-170 mm, szemben a T-34 maximális 90 mm-es páncélvastagságával.¹⁷⁸ A T-54 400 km-es hatótávolsága mintegy 100 km-el haladta meg a leváltott típusét. A T-55 majd a hatvanas évek középső harmadától még több újdonságot hozott a MN-be, úgy mint atom- biológiai-vegyi védelem (ABV-védelem), légzőcső stb.¹⁷⁹ A harckocsival való ellátottság a MN-ben minőségi problémák mellett mennyiségileg sem volt megoldott a gyakorlatban a hatvanas évek elején sem. Noha mint láttuk, az olcsóbb T-34 beszerzése – rövidtávon – lehetővé tette nagyobb mennyiségű harckocsi beszerzését, az így sem volt elegendő.¹⁸⁰ Ennek következtében a magyar gépkocsizó lövészhadosztályoknál a harckocsik helyett nagyobb számú tüzérségi eszközt rendszeresítettek: pl. a hadosztály harckocsiezredében az eredetileg előírt 94 db harckocsi helyett csak 65 db volt, ám a 122 mm-es tarackok számát 24 db-ról 42 db-ra növelték.¹⁸¹ Ez a megoldás egyértelműen kisebb hatékonyságot és nagyobb létszámszükségletet eredményezett, ugyanis a tüzérségi eszközök kiszolgálása több katonát igényelt, mint a harckocsiké. A hatékonyság csökkenését pedig látványosan alátámasztották a különféle helyi háborúk eredményei, amelyek azt mutatták, hogy a harckocsi, ahol csak be lehetett vetni (márpedig a gyakorlatban számos olyan helyen is be lehetett vetni, ahol eredetileg azt lehetetlennek tartották: pl. Vietnám; Központi-fennsík) ott a szárazföldi hadműveletek alapvető eszköze volt.¹⁸² Nyilvánvaló hátrányai ellenére a fenti megoldás azért volt

¹⁷⁶ Turcsányi Károly: Páncélozott haditechnikai eszközök 1945 után In.: *Hazánk dicsőségére : 160 éves a Magyar Honvédség*. Budapest., Zrínyi, 2008. (a továbbiakban: Turcsányi 2008 :) 417.

¹⁷⁷Chant, Chris: *Harckocsik*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2005. (a továbbiakban: Chant 2005 :) 137.

¹⁷⁸ Ford, Roger: *A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig*. Hajja. Debrecen, 2008. (a továbbiakban: Ford 2008 :) 125.

¹⁷⁹ Chant, Chris: *Harckocsik*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2005. (a továbbiakban: Chant 2005 :) 137.

¹⁸⁰ A T-34 ára 178 000 rubel, a T-54-esé 398 000 rubel volt 1961 körül. (M Szabó 2008: 30.)

¹⁸¹ HL MN Kgy. A-II/a-17. (Patai 1988:) 1282.

¹⁸²Kuti György: *Páncélosok korunk háborúiban*. Zrínyi. Budapest, 1987.(a továbbiakban: Kuti 1987:) 129.

kézenfekvő, mert ellentétben a harckocsikkal, a lövegeknek és aknavetőknél számos típusát gyártották Magyarországon a vizsgált korszakban már legalább tíz éve, így egyesekből akkora készlet halmozódott fel a hadseregcsökkentés hullámai nyomán ami mennyiségi beszerzést ezen fegyvereknél hosszú évekig nem tett szükségessé.¹⁸³ Lényeges kivételt csak a páncéltörő tüzérség jelentett. Itt, mivel a korszerű háború egyik legfontosabb problémája a hatékony páncélelhárítás megszervezése volt, és a várható ellenség már az 1960-as évek elején is igen jó minőségű páncélos-felszereléssel rendelkezett (Olaszország és Ausztria M60A1 és M60A3, az NSZK pedig M48A2GA2 amerikai tervezésű harckocsikkal), elengedhetetlen volt a fejlesztés. Ennek részeként egy klasszikus tüzérségi löveget, a D-44 típusú hadosztályagyút is beszerezte a MN (a fegyvert Lengyelországban gyártották szovjet licenc alapján, a KGST haditechnikai gyártásmegosztásának egyik példjaként). Az új löveg 500 méter távolságból nagy valószínűséggel átütötte az ellenséges harckocsi típusok többségének páncélzatát, oldalról és hátulról pedig elvileg garantáltan megtette ezt.¹⁸⁴ Ugyanakkor a páncélelhárítás épp azon területek egyike volt ahol egyre újszerűbb fegyverek jelentek meg, mint pl. a hátrasiklás nélküli lövegek (HSN löveg) és a rakéták.

Azt, hogy a hiányosságokkal együtt, a MN mégis abban a kivételes helyzetben volt az 1960-as évek elején, hogy a legkorszerűbb fegyvereket is nagy számban állíthatta szolgálatba, azt legszembetűnőbben a szárazföldi hadosztályoknál is rendszeresített rakétafegyverek mutatják. Ez a korszakban két kategóriát jelentett: a nagyobb harcászati- (föld-föld) és a kisebb páncéltörő rakétákat. A harcászati rakéták alapvető rendeltetése az volt, hogy ABV-csapásmérő képességgel ruházzák fel a hadosztályokat. A MN-ben erre a feladatra 1962-től a 2K6 Luna elnevezésű rakétakomplexumokat állították szolgálatba. Ez az eszköz egy harcászati rakétacsalád egyik tagja volt, amelyet az angolszász terminológiában FROG-nak (Free Rocket Over Ground) neveznek. Egy kb. 2200 kg tömegű (az egyes változatok között kisebb eltérés lehetséges), 10-32 km közötti

¹⁸³ Minőségi fejlesztés persze sok esetben szükséges volt, pl. a 122 mm-es 38M és a 152 mm-es 43M tarackoknál, ám pl. a 82 mm-es 37M és a 120 mm-es 43M aknavetőket még csak fel sem kellett újítani a 80-as évekig. HL MN Kgy. A-IV/b-3a.(Baranyai-Fuchs 1986:) / Baranyai József-Fuchs Béla: *A hagyományos fegyverzet fejlesztésének története 1948-1980* Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. /40.o. és 43.

¹⁸⁴ Horváth-Kovács 2016.: 260.

hatótávolságú, szilárd hajtóanyagú, nem irányított ballisztikus rakétáról van szó.¹⁸⁵ A rakétát (3R9 vagy 3R10) a 2K6 komplexum esetén a PT-76 könnyű harckocsi lánctalpas alvázára telepítették, ami terepen 10 km/h, földúton 30 km/h, műúton 40 km/h sebességgel volt képes azt szállítani.¹⁸⁶ Ezen eszközökből 1962-1966 között minden hadosztálynál 1 osztályt szerveztek, amely 2 indítóütegből (ütegenként 1-1 rakéta) és egy rakéta-technikai szakaszból állt.¹⁸⁷ Akárcsak a hadműveleti-harcászati rakétadandárnál, a harcászati rakétaosztályoknál is nagy gondot fordítottak az alakulat valódi feladatának és fegyverzetének titokban tartására. Úgynevezett „védett” alakulatokként csak „megbízható”, vagyis politikai-származási hátterüket tekintve kifogástalan sorköteleseket soroztak be hozzájuk. A katonák harckocsizó fegyvernemi jelzéseket viseltek és írásban kötelezték magukat arra, hogy nem beszélnek alakulatuk valódi viszonyairól, rendeltetéséről stb., magát a „különleges technikát” (a rakétákat) pedig szigorúan őrizték.¹⁸⁸

Kevésbé voltak titkosak a páncéltörő rakéták. Az első irányított páncéltörő rakéta üteget 2K15 SMEL típusú rakétákkal 1963-ban állították rendszerbe a MN-ben. Beosztásuk a gépkocsizó lövészezredek ezred közvetlen páncéltörő ütegeibe történt. A Szovjetunióban 1958-ban rendszerbe állított SMEL-t Magyarországon két különböző típusú indítóállványon használták: a 2P26-on és a 2P27-en.¹⁸⁹ Előbbi egy átalakított GAZ-69 gépkocsi alvázára volt telepítve 4 db rakétával, utóbbi pedig egy BRDM-1 felderítő járműre 3db rakétával. Maga a rakéta 22,5 kg tömegű volt, indítás után 8,5 fordulat/s sebességgel forgott a tengelye körül, irányítását pedig egy három erű kábelén keresztül egy joystick segítségével végezte az irányzó, a rakéta hátulján levő fényjeleket figyelve. (Ez az irányítási mód nem volt igazán praktikus, hiszen harci körülmények között az irányzó viszonylag könnyen megzavarható volt pl. géppuskatűzzel.)¹⁹⁰ A 90-110 m/s-al repülő rakéta 5,4 kg-os kumulatív robbanófeje 300 mm homogén acél páncélzatot volt képes

¹⁸⁵ HL MN Kgy. A-IV/b-4. 61.

¹⁸⁶ Uo.

¹⁸⁷ Uo. 74.

¹⁸⁸ HL MN VIII. 93. fond, 1963/T-26. őe. In. Ehrenberger 2006: 113-116.

¹⁸⁹ HL MN Kgy. A-IV/b-2. (Fuchs 1986:)15.

¹⁹⁰ Hogg [1999]: 109.

átütni az 500-2300 méteres hatósugarán belül, vagyis bármelyik akkor létező harckocsit képes volt megsemmisíteni.

A MN-ben 1968-ban rendszeresítésre került BM-21 (NATO kódnevén Grad) rakéta sorozatvető, nem volt teljesen ismeretlen fegyverkategória hazánkban. Egyik elődjét, a második világháborúban kiérdemesült BM-13-at már 1949-ben rendszeresítette a honvédség, bár azután 1954-ben már ki is vonták a rendszerből az addigra már elavult fegyvert, s az új változat rendszeresítésére másfél évtizedet kellett várni. (Ez idő alatt egyébként a VSZ többi hadserege általában a BM-24 típust használta.) A fegyver rendeltetése elődtípusaihoz hasonlóan az volt, hogy nagyobb tömegben (legalább üteg/osztály) kötelékben alkalmazva masszív tűzcsapást mérjenek vele az ellenségre, főleg a nyílt terepen, vagy kevésbé védett helyen tartózkodó, páncélozatlan, vagy enyhén páncélozott erőire. Ezt igen hatékonyan volt képes végrehajtani, hisz egy indítójármű 20 másodperc alatt képes volt kilőni 40 darab 122mm-es, egyenként 77,5 kg tömegű, 3,2 m hosszú rakétáját, 690 m/s kezdősebességgel, 20,4 km távolságra (minimális lőtávolsága 5 km volt).¹⁹¹ Egyetlen sorozattal a fegyver 190 000 négyzetméter területen volt képes pusztítást végezni. Ezután a 6 fős kezelőszemélyzet vagy fél perc alatt menetkész állapotba hozhatta a járművet, vagy 8 perc alatt újratölthette azt.¹⁹² Érdekes, hogy a fegyver hatékonyságát az elsők között a Szovjetunió egykori szövetségese, a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg tapasztalhatta meg 1969-ben a Damanszkij- (Chenbao-) sziget térségében, ám később is számos háborúban vetette be az az 50 ország, amelynek hadserege rendszeresítette.

A MN szárazföldi csapatai azonban nem csak a „nehéz-”, és a „legkorszerűbb” kategóriákban kaptak figyelemre méltó és szinte vadonatúj fejlesztésű fegyvereket az 1960-as évek elején, de például a kézfegyverek kategóriáján belül is. Itt most két fegyvercsaládot emelnék ki; az AK gépkarabélyokat és az RPG-2/7 kézi páncéltörő gránátvetőket.

¹⁹¹ Halberstadt, Hans: *Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig*. Hajja Book Kft. 2003.(a továbbiakban: Halberstadt 2003:) 150.

¹⁹² A járművet Ural-375D terepjáró teherautóra szerelték, amely 180 lóerős motorjával 80 km/h sebességre volt képes, 1000 km hatótávolsággal. Uo.

A Mihail Tyimofejevics Kalasnyikov által „megálmodott”, széles körben ismert, a hidegháború éveiben és napjainkban is igen elterjedt AK gépkarabélyok első változatait 1947-ben kezdték el gyártani Izsevszkben a nagy múltú IZSMAS (ИЖМАШ: Ижевский Машиностроительный Завод) fegyvergyárban. A gépkarabély egy akkoriban a legtöbb korszerű hadseregben meglevő – jelentős részben világháborús tapasztalatok által inspirált – koncepcióból indult ki. Ennek lényege, hogy egy olyan fegyverre van szükség, amely a korábbi, pisztolylőszerrel tüzelő géppisztolyoknál nagyobb lőtávolságot és átütőerőt garantál, másrészt a puskalőszerrel tüzelő ismétlő- és öntöltő puskáknál könnyebb, és nagyobb tűzgyorsaságot tesz lehetővé. A fegyver tervezésénél az M43 típusú 7,62x39 mm-es karabélylőszerből indultak ki, amely kisebb és könnyebb volt a puskalőszeréknél. Az új fegyver szekrénytárában ebből 30 darab fért el, ezeket 710 m/s torkolati sebességgel, 750 lövés/perc elméleti, sorozatlövésnél 90-100 lövés/perc, egyes lövésnél 40 lövés/perc gyakorlati tűzgyorsasággal volt képes kilőni a 4,3 kg tömegű, gázelveteles rendszerű gépkarabély.¹⁹³ (Itt érdemes megjegyezni, hogy a korabeli magyar források túlnyomó többsége, helytelenül géppisztolynak titulálja a különféle AK változatokat.) Magyarországon a fegyvert 1960-ban rendszeresítették. Már ebben az évben 15 000 db fatusás fegyvert kívántak legyártani és ezzel a 9. gépkocsizó lövészhadosztályt átfegyverezni, illetve a többi hadosztályhoz tanulmányozásra 15-30 db-ot elküldeni.¹⁹⁴ Az eredeti terv szerint az 1961-ben legyártandó 30 000 darabbal a Határőrséget és egy újabb gépkocsizó lövészhadosztályt fegyvereztek volna át, majd 1962-63-ban a fennmaradó csapatokat, s ez után készültek volna el a mozgósítási tartalékkészletek.¹⁹⁵ Czinege Lajos honvédelmi miniszter azonban már ekkor az elején arról is tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy esetleg egy az említettnél újabb változatot is gyártásban lehetne venni – amennyiben a szakmai vizsgálatok javasolják – amelynek előnye, hogy könnyebb, és olcsóbban gyártható. A magyar honvédelmi miniszter itt az úgynevezett AKM változatra utalt (Автомат Калашникова Модернизированный). Ezt a változatot 1959-ben kezdték el gyártani a Szovjetunióban. Az AK fegyverek korábbi változataihoz képest jelentős

¹⁹³Chris McNab: *Az AK-47-es*. Debrecen, Hajja,2002. (a továbbiakban: McNab 2002:) 33. és „*Figyelem! Bemutatjuk! Mit tud az AK*” című cikk. In: Néphadsereg: A Honvédelmi Minisztérium központi lapja. XX. évfolyam. 12. szám (1967. március 25.) 6.

¹⁹⁴ HL MN 1962/T-77. öe.

¹⁹⁵ Uo.

módosításokat hajtottak rajta végre, amik például javítottak a tüzelés pontosságán, a gyártás gazdaságosságán (egyes alkatrészek gyártásánál az addigi forgácsolás helyett préselést és hegesztést alkalmaztak), ezen kívül a fegyver tömege 3,14 kg-ra csökkent.¹⁹⁶ Végül magyar részről valóban átálltak az AKM gyártására (ez még az eredetnél is „gazdaságosabb” lett a fa alkatrészek műanyagra és fémre cserélésével) és az új fegyver a 60-as évek második feléig, az AMD-65, a magyar fejlesztésű AK-változat megjelenéséig a Néphadsereg alapfegyvere maradt. A fegyvert a Lámpagyár gyártotta, részbe a Danuvia által beszállított alkatrészek felhasználásával. Az AK-47, és továbbfejlesztett változatai képességeit különösen értékessé tette, hogy az 1960-as évek legelején a szóba jöhető „ellenség” hasonló kategóriájú eszközei legjobb esetben is csak elérték, ám semmiképpen sem haladták meg azokat, hiszen az orosz fegyvert (amelyet persze napjainkig folyamatosan továbbfejlesztnek) ma is valamennyi összehasonlítás minden idők egyik legjobb kézfegyvereként tartja számon. Az új fegyver nem csupán jó minőségű volt, de viszonylag „időben” is került rendszeresítésre. Elmondható ugyanis, hogy még egyes nagyhatalmak fegyveres erőiben is csupán az 1950-es évek második felében, vagy a 60-as évek elején került sor a részben második világháborús zárdugattyús- és öntöltő puskák felváltására olyan gépkarabélyokkal mint például a belga/brit FN FAL/L1A1 család, az olasz Beretta BM-59, a nyugat-német G3, az amerikai M-16 stb.. (A francia fegyveres erők pedig az 1970-es évekig kellett, hogy várjanak az első, nagyobb számban rendszeresített gépkarabélyukra a FAMAS-ra).

Az AK gépkarabélyok mellett, ugyancsak a 60-as évek elején rendszeresített, a MN által addig nem alkalmazott, ám ezt követően igen széles körben használt fegyverkategória volt a kézi páncéltörő rakétáké. Ezek közül az RPG-2 1960-ban, az RPG-7 1963 került rendszeresítésre.¹⁹⁷ (A fegyver nevének érdekessége, hogy az RPG rövidítés orosz, angol és magyar nyelven is érvényes, kis eltéréssel: ручной противотанковый гранатомёт, rocket-propelled grenade, rakéta-páncéltörő gránát vagy rakéta-póthajtású gránát.) A szovjet fegyveres erőknél az RPG-2 1949-ben állt szolgálatba és az első ilyen kategóriájú fegyverük volt. A 40 mm-es indítócsőből kilőhető 100 mm-es, 1,7 kg tömegű, 170 mm homogén páncélzatot 500m-en belül átütni képes kumulatív gránát képességei az 1950-es

¹⁹⁶ McNab 2002: 29.

¹⁹⁷ HL MN Kgy. A-IV/b-3a. (Baranyi–Fuchs 1986) 11.

évek végén már nem voltak megfelelőek, így 1960-ben rendszerbe is állt az utódja az RPG-7.¹⁹⁸ Ennek nagyobb, 2,25 kg tömegű gránátja 900 m távolságból 320 mm homogén páncélzatot volt képes átütni,¹⁹⁹ ami elég volt ahhoz, hogy elvileg az akkori idők bármely harckocsijával képes legyen elbánni, a Varsói Szerződés egész fennállása alatt a lövészek első számú kézi páncéltörő fegyvere legyen, és még a XXI. század elején is tiszteletet ébresszen bármilyen ellenségben, főleg ha gyakorlott kezelő használja nehezen átlátható, például városi terepen.

A gyalogsági fegyverek teljes cseréje a fentiek mellett érintette a pisztolyokat (ahol a világháborús veterán TT-33-at a ma már joggal sokat bírált, de anno a VSZ oldalfegyverei közül messze nem a legrosszabb PA-63 váltotta), és a kollektív sorozatlövő fegyvereket is. Utóbbiaknál megjelent a szovjet licenc alapján (a Danuvia gyárban) gyártott RPD golyószóró, illetve a magyar fejlesztésként az SZG-43 (Gorjunov) géppuskából átalakított „szükségfegyver”, a KGK géppuska.²⁰⁰

IV. 5. 3. A Honi Légvédelem felépítése és fontosabb fegyverei

Időben a szárazföldi csapatokat is megelőzve került sor a honi légvédelmi rendszer modernizálására. Ennek a haderőnemnek kiemelt fontosságát több tényező is alátámasztotta. Egyfelől az akkori viszonyok közt az ellenséges légierő hadászati és harcászati csapásmérő erői egyaránt óriási pusztító erővel bírtak, főleg ha tömegpusztító fegyverekkel szerelték fel őket. Ezek ellen csak a legkorszerűbb légvédelmi eszközök- és harceljárások összehangolt alkalmazásával lehetett hatékonyan védekezni. Magyarország helyzetét különösen súlyossá tette, hogy a VSZ első vonalába tartozott, így légi veszélyeztetettsége igen nagy volt, az ország elemi védelmi érdeke volt egy hatékony légvédelmi rendszer kiépítése. (Itt is érvényes volt a többször kifejtett ellentmondás: a VSZ-tagság egyfelől ez önmagában is nagyban hozzájárult az ország célponttá válásához, ám egyúttal olyan jelentős katonai segítséget is garantált, amivel például a semlegessége ellenére ugyancsak háborús célpontnak, potenciális hadszíntérnek kezelt Ausztria nem rendelkezhetett.) Éppen a magyar légvédelem forradalom utáni megújításának idejére,

¹⁹⁸ Frederick Myatt: *Korszerű kézfegyverek*. Budapest. Zrínyi, 1993. (a továbbiakban: Myatt 1993 :) 234.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Horváth-Kovács 2016.: 258.

vagyis az 1950-es és az 1960-as évek fordulójára esett egy „forradalom” a légvédelem eszköztárában is. Ezt elsősorban az egész hidegháborús periódusban elsőrangúnak számító szovjet rakétatechnika tette lehetővé. Sikerült ugyanis olyan föld-levegő osztályú rakétákat, és velük együttműködő radarrendszereket valamint elfogó vadászrepülőgépeket kifejleszteni és rendszerbe állítani, amelyek alkalmazásával az országos légvédelmi rendszer a magyar katonai költségvetés viszonyai mellett is hatékonyan kiépíthető volt. Hogy ez milyen fontos kérdés volt, azt mutatja, hogy – ha kis lépésekkel is – a honi légvédelemhez tartozó csapatok fejlesztése 1957-59-ben is folyt.²⁰¹ A nagyobb ütemű fejlesztés ugyanakkor 1959-től indult be, ekkor jött létre a Honi Légvédelmi Kiképzőközpont, majd a 11. légvédelmi rakétaezred Börgöndön. A honi légvédelem csapatai az átmeneti időszakban az 1957. december 1.-én megalakult Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP), illetve az ugyanazon év április 15.-én felállított Repülő Kiképző Központban (RKK) nyertek elhelyezést.²⁰² 1960. július 1.-én létrehozták az 1. honi légvédelmi hadosztályt, ami immár egy integrált, összefegyvernemi légvédelmi magasabbegység volt, állományába 2 vadászrepülő-, 2 légvédelmi rakéta-, és 1 rádiótechnikai ezred tartozott.²⁰³ 1961. július 31.-el megszűnt a RKK is, helyette megalakult a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola Szolnokon.²⁰⁴ A modern légvédelmi fegyverzet beszerzése is megindult. 1959-ben rendszerbe állt 1 légvédelmi rakétaosztály és egy technikai osztály, majd 1960-ban újabb 4 rakétaosztály, s ezt követően évről évre újabbak, mígnem 1962 januárjában, amikor átvették az ország légterének védelméért való felelősséget a szovjet Déli Hadseregcsoport (DHSCS) csapataitól, a magyar honi légvédelem alakulatai 3 ezredbe szervezett 14 harci- és 3 technikai osztállyal (84 rakétakilóvő), valamint 3 vadászrepülő ezreddel (bennük 80 db szuperszonikus és ugyanannyi szubszonikus vadászgéppel) rendelkeztek.²⁰⁵ Mindazonáltal az ország légvédelmét továbbra is közösen látta volna el a MN és a DHSCS, már csak azért is, mert a

²⁰¹ Okváth Imre: Történeti bevezető. In: Ehrenberger 2006: 7.o. és Csendes 1998: 64.

²⁰² Győri János: *A magyar katonai repülés krónikája 1945-2008*. Zrínyi. Budapest, 2009. (a továbbiakban: Győri 2009:) 92. és Szabó -M Szabó 2008 : 74.

²⁰³ HL MN VIII. 38. fond 1961/T-42. d./159.őe. In: Ehrenberger 2006: 94.

²⁰⁴ Szabó-M Szabó 2008: 79.

²⁰⁵ Szani 1999: 40.

magyar erők ekkor még csak egyes ellenséges repülőgépek, illetve kisebb kötelékek leküzdésére voltak felkészülve.²⁰⁶

A légvédelmi rakétaosztályok SZ-75 Dvina föld-levegő rakétákkal voltak felszerelve.²⁰⁷ A Dvina a korszak egyik csúcsgyereke volt, elég itt arra utalni, hogy 1960. május 1.-én a Szovjetunió fölött Francis Gary Powers U-2-esét egy ilyen eszközzel lőtték le. Az SZ-75 tervezése 1953-ban kezdődött a B-1 tervezőirodában Roszpeltin akadémikus vezetésével (később komoly szerepet játszott a fejlesztésben Pável Grusin a Lavocskin irodától).²⁰⁸ A legfontosabb cél az volt, hogy elődjénél, az SZ-25 Berkutnál gyorsabban és olcsóbban telepíthető legyen, s persze, hogy képes legyen az akkor legfőbb veszélyt jelentő, nagy magasságban, nagy sebességgel repülő ellenséges atombomba-hordozó repülőgépek lelövésére. Az 1955. április 26.-án végrehajtott első sikeres teszt, majd az ezt követő további próbák és fejlesztések után 1957 végén állt rendszerbe.²⁰⁹ Az SZ-75 rendszer V-750 rakétája (amit később több hullámban továbbfejlesztettek) két hajtómű-fokozatból állt: egy, az indítás után 3 másodperc alatt kiegészítő szilárd (nitrocellulóz) hajtóanyagú gyorsító hajtóműből és egy folyékony üzemanyagú menethajtóműből (utóbbiban egy 550 kg-os tartályban dinitrogén-tetroxid-salétromsav illetve egy 250 kg-os tartályban ammóniumszármazék volt – mivel mindkettő erősen mérgező, a feltöltés és ürítés csak egész testet fedő védőruhában volt lehetséges).²¹⁰ A célpont megsemmisítését a 190 kg tömegű harci fej végezte. A megsemmisítési zónája vízszintes távolságban 5 km-től 30-40 km-ig, magassága 300m-től 27 km-ig terjedt. Elvileg képes volt hatékonyan támadni maximum 1000 m/s sebességgel közeledő, vagy 420 m/s-al távolodó objektumot.²¹¹ Hogy a fenti adatok mögött milyen valós pusztító erő van, azt a következő évtizedek helyi háborúi tették világossá, hisz az SZ-75 volt az első szovjet légvédelmi rakétarendszer, amit széles körűen exportáltak, messze nem csak a VSZ tagállamaiba. Egyik első komoly háborúja az Amerikai Egyesült Államok és a Vietnámi Népi Demokratikus Köztársaság

²⁰⁶ Horváth-Kovács 2016: 292.

²⁰⁷ HL MN Kgy. A-IV/b-2. Fuchs 12.

²⁰⁸ Kővári 2009 : 36.

²⁰⁹ Uo. 37.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ HL MN Kgy. A-IV/b-4: 2.

között 1965-ben megindult légi háború volt, ahol különösen a kezdeti időkben látványos sikereket értek el az amerikai légierő és a haditengerészet repülőcsapataival szemben. (Ebben valószínűleg komoly szerepe volt annak, hogy az első években a vietnámi légvédelmi rakétaosztályokat szovjet „tanácsadók” üzemeltették.) Mindemellett, ez a háború nem igazolta teljesen a rakéta hatékonyságával kapcsolatos legoptimistább feltételezéseket – például, hogy magyar viszonyok között maximum 3 rakétát számítottak egy ellenséges repülőgép lelövésére²¹² – ugyanis egyes források szerint 6808 indított rakétával lőttek le 1100 repülőgépet, más források szerint azonban 9000 rakétával mindössze 200 repülőgépet.²¹³ (A fenti adatoknál mindenképpen figyelembe kell venni a vietnámi kezelőszemélyzet a szovjetekhez képest szerényebb felkészültségét, az esetleges taktikai hiányosságokat, az adott éghajlaton a rakéták szakszerű tárolásának hiányából fakadó fokozott meghibásodási lehetőségeket, az SZ-75 kínai másolatainak a HQ-1 és HQ-2-nek alacsonyabb technikai szintjét stb. és természetesen a rendkívül gyorsan fejlődő amerikai ellentevékenység hatását.) Mindenesetre az a tény, hogy a rendszer egy továbbfejlesztett változatával még 1991-ben is lőttek le Irak felett amerikai harci repülőgépet,²¹⁴ mutatja, hogy a hidegháború egész ideje alatt bármilyen ellenséges nemzet pilótájának volt oka aggodalomra, ha megpillantotta a földön az SZ-75 osztályok jellegzetes hatszög alakú telepítő helyeit (persze éles helyzetben mire megpillantotta volna, már késő volt). Egy SZ-75 osztály ugyanis 6 db SZM-63-II típusú rakétaindítót foglalt magába, s ezeket szabvány szerint kellett elhelyezni, hogy az egyes állványok újratöltéséhez a tartalék rakétákat szállító teherautók ne akadályozzák egymás mozgását: ez adta a jellegzetes csillag alakú alapformát. Természetesen, mint minden korabeli rakétafejlesztés, úgy ezt is nagyszámú technikai eszköz szolgálta ki.

A honi légvédelem másik alapfegyvere, az elfogó vadászrepülőgép ugyancsak meglehetősen bonyolult eszköznek számított. Ráadásul ezek fejlődése a második világháború utáni évtizedekben igen gyors volt. Mint ismeretes, már a világháború éveitől kezdve rendszerbe állt brit, majd német oldalon az új, sugárhajtású repülőtechnika, amely aztán az 1940-es évek végétől a nagyhatalmak légierőinek – és különösen vadászrepülő

²¹² Szilágyi László vezérőrnagy országos légvédelmi parancsnok 1963-ban ezt csökkenthetőnek tartotta 1,5-2 darabra. HL HM VIII. 95. fond 1963/T-1./1.őe.

²¹³ Kövári László: Bombázógyilkosok. In. *Magyar Honvéd* 2009/9. (a továbbiakban: Kövári 2009:) 39.

²¹⁴ Uo.

csapatainak – a gerincét alkotta. Az új hajtóművek óriási teljesítménybeli fölénye a régiekhez képest, azt eredményezte, hogy a régi vadászrepülők rendszerben tartása az ötvenes évek elejére meghaladottá vált. A VSZ megalakulása után gyorsan világossá vált, hogy részint Magyarország, illetve a szocialista védelmi szövetség érdekei – amelyek a repülőcsapatoktól a hatalmas és igen korszerű NATO légierő semlegesítését kívánták meg elsősorban – így az új sugárhajtású gépek magas ára (ami miatt például Magyarországon nem sikerült az 1950-es évek közepén leselejtezett légcsavaros TU-2-es bombázók és IL-10 csatarepülő helyére hasonló kategóriájú sugárhajtású gépeket beszerezni) miatt a magyar repülőcsapatok fő feladata a légvédelem lesz, és az ehhez szükséges vadászrepülőgépek adják majd a főerejét. A kérdés az volt, hogy ezt milyen eszközökkel lehet megoldani. Azokban az években ugyanis a vadászrepülőgépek fejlesztése két fő irányba ágazott szét. A nagy magasságban, nagy sebességgel közlekedő, tömegpusztító fegyvereket hordozó bombázó repülőgépek elfogása gyors emelkedő képességű, nagy maximális sebességű, radarral és (irányított) rakétafegyverzettel felszerelt elfogó vadászgépeket kívánt. Ezek azonban bonyolult technikai berendezéseik miatt általában elég drágán beszerezhetők és üzemeltethetők voltak, ráadásul, ha a fenti feladatra sikeresen optimalizálták őket, az gyakran az jelentette, hogy alkalmatlanná váltak más feladatokra. Így végül ezek a drága monstrumok (TU-128, JAK-28, F-102, F-106) csak egyetlen célra voltak alkalmasak. E mellett azonban ugyanakkor sorra jelentek meg a kisebb, könnyebb, olcsóbb és többféle fegyverzettel felszerelt, rugalmasabban alkalmazható (pl. akár füves repterekről is), többféle feladat ellátására képes (a vadász- mellett felderítő-, vadászbombázó feladatra is) frontvadász repülőgépek. Különösen fontos volt, hogy ez utóbbiakat is felszerelték radarral az ötvenes-hatvanas évek fordulójától (a hazánkban széles körben használt MiG-21 típust pl. a P/PF változatoktól kezdve). Ezzel megoldódott az a probléma, hogy míg korábban egy Magyarországhoz hasonló helyzetű állam nem volt képes rendszerben tartani drága elfogó vadászokat légtere védelmére, addig ezután az olcsóbb, ám radarral felszerelt könnyebb vadászgépek is elláthatták ezt a feladatot. (Persze a nagyhatalmak, főleg a Szovjetunió továbbra is fejlesztettek és állítottak rendszerbe „valódi” elfogó vadászgépeket is, hisz például a Szovjetunió hatalmas jórészt lakatlan északi területeit mással nem lehet(ett) megvédeni.)

Magyar viszonylatban tehát már 1955. április 14.-én az Országos Légvédelmi Parancsnokság és a Légierő Parancsnokság összevonásával (Országos Légvédelmi és

Légierő Parancsnokság=OLLEP, az összevonásra, mint már utaltam rá egy, azon év március 28.-án bekövetkezett, az illetékes magyar szervek által időben nem észlelt légtérsértés nyomán került sor.) eldőlt, hogy a repülőcsapatok fő feladata a légvédelem lesz, ám az ehhez szükséges eszközök még évekig nem álltak rendelkezésre. 1961-ben azonban rendszerbe álltak az első MiG-21-esek, ami komoly minőségi ugrást jelentett, még akkor is ha ezek a radar nélküli F-13 verzióhoz (74-es típus) tartoztak (a korábban hazánk által beszerzett MiG-19PM-ek, bár hangsebesség felett repültek és RP-1 Izumrud radarral is fel voltak szerelve, egyrészt már nem voltak elég gyorsak/korszerűek, másrészt itthon mindössze egyetlen század volt belőlük).²¹⁵ Ezek mellett mint már láttuk, rendszerbe álltak a légvédelmi rakéták, valamint a légvédelem tulajdonképpeni szemét és fülét adó különféle radarrendszerek is (utóbbiak a légvédelem mellett a szárazföldi erőknél is egyre szélesebb körben elterjedtek). A bonyolult technikai eszközök addig soha nem látott mértékű precizitással összehangolt alkalmazásának feladatát – ami a hidegháborús légvédelmi rendszerek alapja volt – a magyar honi légvédelem az 1960-as évek második felére megfelelően abszolválta a gyakorlatban is. Ez persze nem ment komoly fennakadások nélkül. A MiG-21 F-13-ból 1961 júniusától 1964 végéig 80 darabot, a radarral felszerelt MiG-21PF-ből 1964-ben 24 darabot szerzett be a magyar haderő. A kétszeres hangsebességgel repülő és igen nagy leszálló-sebességű géppel nehéz volt repülni, a kisebb pilótahibák is könnyen katasztrófához vezettek (csak 1963-64-ben 8 súlyos repülőeseményben 3 hajózó meghalt és 7 gép megsemmisült). Ráadásul az első két évben, 1963 végéig nem kapott a magyar fél kétülékes kiképző gépeket, így a növendékek legelső repülésüktől kezdve teljesen egyedül kellett, hogy boldoguljanak az „özvegycsinálóval”.²¹⁶ Emellett a szovjetek hiányosan, vagy egyáltalán nem biztosították a bonyolult technika üzemeltetéséhez szükséges műszaki dokumentációkat és kiképzést. Mindez akkora problémát okozott, hogy Czinege honvédelmi miniszter levélben fordult Grecskó marsallhoz a VSZ EFE főparancsnokához, segítségét kérve az áldatlan állapotok megszüntetéséhez.²¹⁷ Ezek után a helyzet némileg konszolidálódott (nem utolsósorban a kiképzés javításával, újabb kétülékes MiG-21U-k és csehszlovák AERO L-29 Delfin

²¹⁵ Varsányi Mihály: Emlékek a 74-esről. In.: *Haditechnika* 2007. (a továbbiakban: Varsányi 2007:) 60.

²¹⁶ Horváth-Kovács 2016.: 308.

²¹⁷ Uo.

sugarhajtású iskolagépek beszerzésével), ám a szuperszonikus repülés a korszakban végig igen veszélyes „üzem” maradt, továbbra is számos hajózó életét követelve.

A hatvanas évek elején előkerült a MN átfegyverzése, modernizálása kapcsán egy nem teljesen új keletű, ám csak az évtized végén végleg megoldott probléma, nevezetesen a szállító helikopterek beszerzése. Mint ismeretes, a második világháborút követő két évtizedben ez az új katonai eszköz igen látványos fejlődésen ment keresztül, és nem egyszerűen egy új, hatékony fegyverré vált, de fokozatosan hozzájárult a hadviselés addigi módozatainak átalakulásához is. A helikopter egyik legelső, széles körű alkalmazási területe a légi (tüzérségi) megfigyelés és a futárszolgálat volt. Ezekre a viszonylag kezdetleges konstrukciók is alkalmasak voltak, hisz nem volt szükség sem különösebben nagy repülési magasság sem sebesség elérésére és nagyobb teher szállítására sem.

Futár/megfigyelő szerepkörben hazánkban először a Mi-1M helikopter került beszerzésre 1 század erőben, 1961-64-ben (és 1982-ig maradt szolgálatban). A helikoptert Lengyelországból szerezte be a MN és ott zajlott 1960 őszétől a pilóták kiképzése is.

A helikopter, mint olyan képességeinek nagyobb fokú kihasználását jelentette a szállító-, majd a harci helikopterek rendszerbe állítása. Az igazi harci helikopterek még a nagyhatalmagnál is csak az 1960-as évek végén/1970-es évek elején álltak szolgálatba (pl. Ah-1, Mi-24), ezért korszakunk leginkább a szállító helikopterek fejlesztése és alkalmazása terén hozott újat. Már a koreai háború során bevetésre kerültek helikopterek amerikai részről, kutató-mentő feladatkörben, a katapultált pilóták kimentésére és egyéb feladatokra (pl.: H-19, H-5)²¹⁸. Az algériai háború során (1954-1962) a francia fegyveres erők már nagy számban alkalmaztak harci helikoptereket csapatszállításra is.²¹⁹ A csapatszállító helikopterek lehetővé tették nem csak a mozgékony gerilla csapatok felkutatását és megsemmisítését, de az akár irreguláris, akár reguláris ellenség „függőleges átkarolását” is (noha ennek hatékonyságát a potens csapatlégvédelem erősen csökkenthette). Emiatt az új harceszköz bármilyen típusú háborúban jól használhatónak tűnt. A helikopteres hadviselés harcászata aztán az amerikai fegyveres erők fejlesztették jelentős mértékben tovább a

²¹⁸ Charles Messenger: *A háború évszázada*. Alexandra. Pécs, 1995. (a továbbiakban: Messenger 1995:) 323.

²¹⁹J. Nagy László: *Az algériai háború 1954-1962*. Universitas Szeged. Szeged, 2010. (a továbbiakban: J Nagy 2010:) 79.

vietnámi háború során a 60-as évek elejétől. Az itt használt UH-1 pedig hamarosan széles körben elterjedt „standard” helikopter lett a NATO-n belül is.

Az idők szavát természetesen a Szovjetunióban is meghallották a katonai szakértők és megkezdték a saját helikopter típusaik kifejlesztését (pl. Jak-24:1952-ben állt rendszerbe, Mi-4:1952, Mi-6: 1960) A megfelelő minőségű csapatszállító helikopterek megépítése után, kb. az 1950/60-as évek fordulójától itt is megkezdődött ezek integrálása a fegyveres erők szervezetébe. Ennek következtében akkoriban az volt a jellemző, hogy egy hadműveleti-harcászati szintű magasabbegység –vagyis egy tábori hadsereg, vagy önálló hadtest- kapott egy helikopter egységet (ezredet).²²⁰A hatvanas évek elején már létező gyakorlat szerint ezek a harcászati szállító helikopter egységek egyrészt anyagi utánpótlással látták el a harcoló csapatokat, másrészt csapatszállítást is végeztek.(Nálunk az egyik első, a helikoptereket és az általuk szállított deszantokat széles körben alkalmazó harcászati gyakorlatot –a DHSCS helikoptereivel, magyar és szovjet szárazföldi és repülőcsapatokkal- 1966 májusában tartották.)²²¹ A MN első csapatszállító helikoptereit 1955-ben szerezte be. Ez két darab Mi-4 helikoptert jelentett, ami persze mennyiségénél fogva legfeljebb arra lehetett elegendő, hogy az illetékesek a gyakorlatban megismerkedjenek a helikopterrel és annak alkalmazási lehetőségei egy részével. A forradalom utáni időszakban ezen a területen nemhogy fejlesztés nem történt, de 1957-ben és 1958-ban 1-1 Mi-4 lezuhanásával gyakorlatilag meg is szűnt a MN szállító helikopter kapacitása egy időre.²²² A Mi-1 1961-es rendszeresítése után 1966-ban került napirendre a Mi-2 könnyű szállító helikopter beszerzése, amely 1966 őszén egy század erőben már szerepelt is a 86. Önálló Vegyes Repülő Osztály állománytábláján, ám végül a gyártó Lengyel Népköztársaság mégsem tudott szállítani hazánkunk a típusból egészen 1982-ig.²²³ Közben 1966. november 1.-el megalakult az OLP keretében a Csapatrepülő harckiképzési Osztály, ami a szárazföldi erőket támogató különféle rendeltetésű merev- és forgószárnyas repülőeszközök alkalmazási szándékának további komolyodását mutatta. 1967-ben aztán

²²⁰ Így volt ez a DHSCS-nál, és ez volt a VSZ javaslata az 5. hds. esetében is.

²²¹ M Szabó 2008: 144.

²²² Kenyeres Dénes: *Mi-8 típusú közepes szállító helikopterek a magyar haderőben 1969-2009*. Kecskemét-Szentkirályszabadja-Szolnok. Szerzői Kiadás. 2010. (a továbbiakban: Kenyeres 2010:) 6.

²²³ Uo.

amikor napirendre került a csapatrepülő fegyvernem felállítására, a Mil Mi-8 típusú szovjet gyártmányú közepes szállító helikopter, a Kamov Ka-26 könnyű helikopter és az Antonov An-24 szállító repülőgép beszerzését javasolták a szakértők. 1968 őszén jött végül létre a 86. Önálló Vegyes Repülő Osztályból a 86. Önálló Helikopter Ezred (MNVK 3. Csoportfőnök 00100/171/1967 sz. intézkedése). A parancsnok Kapás Mihály őrnagy. A hadrendjébe 1 közepes szállító helikopter század (parancsnok: Kiss Tibor őrnagy) 16 Mi-8-al és 1 könnyű szállító helikopter század 22 db Ka-26-al tartozott, (ám utóbbinak tényleges feltöltésére csak két év múlva került sor) ezen kívül 1 futár helikopter század 22 db Mi-1M-el (pk.: Pávics János őrgy.), 1 szállító repülő raj 4db Li-2 repülőgéppel (pk.: Kovács Sándor őrgy.), illetve mérnök-, műszaki-, technikai- és hadtápszolgálat, valamint híradó- és őrszázad, reptéri karbantartó- és tűzoltó század tartozott.²²⁴ A Mi-8 átképző tanfolyamok 1968 májusától decemberig tartottak a SZU-ban (Kremcsug illetve Globino) több turnusban. Ezzel a MN, bár kb. egy évtizeddel megkésve, de hozzájutott a helikopter adta harcászati mozgékonyasághoz.

Összességében tehát a fentiekből is látható, hogy a Magyar Néphadsereg nagy utat tett meg, meglehetősen nagy lépésekkel az 1950-es évek utolsó 1-2 évétől az 1960-as évek középső harmadáig. Fontos megjegyezni azonban, hogy ennek a fejlődésnek legalább két, fontos „kemény” korlátja volt: egyfelől az ország teherbíró képessége és az azt a saját érdekében (is) az akkor lehetséges legkövetkezetesebb módon szem előtt tartó, a katonai kiadásokat ahhoz igazító politikai vezetés; másfelől az a tény, hogy a korabeli technikai viszonyok – vagyis a haditechnikai eszközök kezelésének és harcban való alkalmazásának bonyolultsága – nem tette lehetővé néhány év alatt egy a gyakorlatban is igazán hatékony modern hadsereg kiépítését, az csupán egy hosszabb szerves fejlődés eredménye lehetett (különösen vonatkozott ez a humán erőforrás megfelelő kiépítésére, elsősorban a képzett és tapasztalt tisztikar kialakítására). Így, noha a MN elindult egy úton, ám a valódi kérdés az volt, lesz-e lehetősége a következő év(tized)ekben ezen továbbhaladni.

²²⁴ Uo. 23.

IV. 5. 4. A fegyverzet forrása: A magyar hadiipar és a KGST hadiipari együttműködés alapvonalai

Az 1955 tavaszi politikai visszarendeződés a hadiiparban is ismét a nagyra törő fejlesztési tervek korát hozta el. 1956-60 között egyes tervek szerint az immár a megszünt Közgépipari Minisztérium helyett a Kohó- és Gépipari Minisztérium I. és II. igazgatósága alá tartozó hadiiparnak a termelési értékét mintegy ötszörösére kellett volna növelnie, melynek mintegy 1/5 –ét az export tette volna ki.²²⁵A fenti tervek ugyan teljesen irreálisnak bizonyultak, ugyanakkor érdemes felfigyelni bennük a hadiipari export nagy értékben prognosztizált megjelenésére. Ezt az indokolta, hogy 1955/56. fordulójára napirendre került a „népi demokráciák” közötti szorosabb hadiipari kooperáció kérdése. Mint köztudott a magyar hadsereg és hadiipar „felfuttatásával” egy időben, ugyanazon hidegháborús logika alapján a többi szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai országban is hasonló folyamatok játszódtak le. Természetesen a helyi ipar hagyományai és kiépítettsége miatt kisebb-nagyobb különbségek adódtak (pl. a lengyel és főleg a csehszlovák hadiipar még az ötvenes évek eleji fokozott fegyverkezés²²⁶ közepette is többet termelt, mint ami a saját hadseregének kellett, ugyanakkor a román és bolgár hadiipar gyakorlatilag ekkor jött létre szinte a semmiből). Az 1956. januárjában, Moszkvában létrejött találkozáson a szovjet vezetés kifejtette, hogy az addigiaknál jobban kíván építeni a szövetségesekre, többek között a haditechnikai termelés területén is. A KGST ekkor esedékes részleges újjászervezésének részeként ezért 1956. május 18-25.-én Berlinben a KGST VII. ülészakán döntöttek több, úgynevezett ágazati állandó bizottság létrehozásáról, melyek feladata az adott népgazdasági ágakban (pl. vegyipar, külkereskedelem, földtan, szénbányászat stb.) folyó termelés, fejlesztés, beruházás stb. többoldalú koordinációja volt, közöttük a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság (a továbbiakban: HEÁB) létrehozásáról is.²²⁷ Ezzel egy új helyzet állt elő –még akkor is, ha a

²²⁵ Uo. 326.

²²⁶ Itt mindenek előtt az 1951. januárjában Moszkvában tartott tábor-szintű megbeszélésre kell utalni, ahol a szovjet vezetés az addigi terveket jóval meghaladó hadsereg-építési elképzelését –erőtlen tiltakozások után- a részt vevők elfogadták. Ugyanakkor ezen a megbeszélésen elvi szinten már felvetődött a hadiipari termékek gyártásának valamiféle felosztása, ám tényleges intézkedés ez irányban nem történt. Lásd. Germuska 2010: 33.

²²⁷ Uo. 58.

HEÁB valódi tartalommal való megtöltése még hosszú évek munkája lesz-, hiszen formailag létrejött a KGST szintű hadiipari munkamegosztás szerve.

Az 1956 őszi események a magyar hadsereg mellett a hadiipar esetében is szinte a teljes dezintegrációt hozták el. A fegyveres harcok idején a különféle haditermelést végző üzemek egy részéből a felkelők elszállították a fegyvereket. A harcok, illetve a második szovjet intervenció utáni sztrájkhullám alatt a haditermelés is teljesen leállt. Mindezeket túl a hadiipar jövőjét igen bizonytalanná tette az is, hogy 1957 elején a honvédség korábbi létszámának kevesebb, mint a felével lett újjászervezve, így kérdéses volt, hogy egyáltalán mikor és milyen mennyiségű új fegyverzet legyártását fogja igényelni.²²⁸ Továbbá nem mellékes emlékeztetni arra, hogy a magyar hadiipar jelentős része 1953 óta egyébként is civil termékeket állított elő. Ebben a helyzetben zajlott le 1957. januárjában Moszkvában az a magas szintű találkozó, amelyben meghatározásra kerültek azok az elvárások, amelyeket a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoksága (vagyis a szovjetek) a következő évekre vonatkozóan a magyar hadsereggel szemben támasztottak. Ebből a hadiiparra vonatkozóan annyi mindenképpen világossá vált, hogy a Magyar Néphadsereg a következő 3-4 évben nem fog nagyobb mennyiségű fegyverzetet igényelni (ugyanakkor hosszabb távon ez nem marad így). Ennek fényében a hadiipar szempontjából elengedhetetlen volt annak felmérése, hogy a hazai haderő mellett a másik nagy „megrendelői csoport”, a KGST-szövetségesek igényt tartanak-e mindazon fegyverzetre, amelyek szállítását a magyar hadiipar még a forradalom előtt vállalta.²²⁹ Mint hamarosan kiderült a fenti kérdésre a válasz határozott igen volt. Ezzel kapcsolatban érdemes itt röviden kitérni a szocialista országok hadiipari együttműködésére, hiszen mint láttuk ennek alakulása nagyon is fontos tényező volt a magyar hadiipar forradalom utáni újjászervezésének már ezen, korai szakaszában.

Mint már láttuk, az 1956. január 6-11.-én Moszkvában megtartott blokk szintű csúcstalálkozón a szovjet vezetés világossá tette azt az álláspontját, hogy a „nyugati népi demokratikus országokat” az eddigieknél nagyobb mértékben kívánja „emancipálni” mind a döntéshozatal és a nemzetközi reprezentáció, mind az ipari-katonai erőfeszítések terén

²²⁸ 1957 januárjában a MN meglévő létszáma mintegy 43 076 fő volt. HL MN VII. 2. fond 1957/ T-60 d./89./ 1.őc. In. Ehrenberger 2006.: 23-26.

²²⁹ A VSZ szövetségesek mintegy 324 millió rubel értékű hadianyagra (légvédelmi lövegek lokátorok, rádiók stb.) tartották fenn igényüket. Germuska 2010.: 63.

(igaz, hogy a gyakorlatban gyakran csak a szovjet törekvéseket fedő fűgefalevelekként funkcionáltak). Ez a hadiipar esetében azt jelentette, hogy alapelveként kívánták tenni: a VSZ tagországoknak képesnek kell lenniük arra, hogy a Szovjetunió nélkül ellássák magukat – illetve egymást – a különféle hagyományos fegyverfajtákkal, így tehermentesítve a szovjet hadiipart, hogy az a legkorszerűbb fegyverek kifejlesztésére és gyártására koncentrálhasson. Bizonyos fegyverfajtákat – főleg gyalogságiakat-, illetve lőszereket minden ország gyártott volna a maga részére, míg a bonyolultabb, illetve az egy-egy hadseregben csak kisebb számban rendszeresített fegyvereket és egyéb haditechnikai eszközöket csak egy, vagy néhány ország gyártotta volna az egész tábor számára. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy – mint az hamarosan világossá vált, nem kevés konfliktust okozva²³⁰ – a szovjetek ezt a rendszert úgy képelték el, hogy ama bizonyos hagyományos fegyverfajták lehetőleg szovjet fejlesztésű fegyverek legyenek (ezt azáltal sikerült Moszkvának biztosítani, hogy a VSZ hadseregekben rendszeresítendő fegyverzetről természetesen a VSZ EFEF döntött, amelyet szovjet marsallok vezettek), amelyeket a szövetséges országok licenccben gyártanak. Ez a gyakorlatban a szovjet licencátadás sebességétől tette függővé a kisebb országok fegyverkezését. A szovjetek ráadásul ebben a tekintetben alapelveként határozták meg, hogy csak olyan eszközök licencét lehet átadni, amelyeket a szovjet ipar nem csak már gyárt, de amelyek már elterjedtek a szovjet hadseregben.²³¹ Ez a módszer alapvetően magában hordozta annak veszélyét, hogy a kisebb VSZ államok hadseregei eleve nem lehetnek a legkorszerűbb technikával felszerelve. A Szovjet Hadsereg vezetése ugyanakkor ahhoz is ragaszkodott, hogy ők maguk semmilyen fegyverfajta tekintetében nem függhetnek más országtól, így minden rendszeresített fegyverüket gyártani kívánták a Szovjetunióban. Ez pedig nem csupán azt jelentette, hogy a SZU kimaradt a szakosított gyártásból, de azt is, hogy minden fegyverfajta esetében fennállt az elvi lehetősége annak, hogy a tagállamok ne az arra a fegyverre szakosodott országtól, hanem a SZU-tól szerezzék be az adott eszközt. Összességében ugyanakkor elmondható, hogy a KGST-n belüli szakosítás a fegyvergyártás

²³⁰ A problémát ez esetben az jelentette, hogy főleg Csehszlovákia, illetve kisebb mértékben Lengyelország és Magyarország, sőt esetenként Románia is, olyan fejlett hadiipari fejlesztő kapacitással rendelkezett, amely saját értékelésük szerint képes volt a szovjet haditechnikával egyenrangú eszközöket előállítani, s így gyakran nehezményezték, hogy az EFEF mégis szovjet fegyverek rendszerbe állítását rendelte el. Germuska 2010.: 81.

²³¹ Uo. 67.

tekintetében (is) igen csábítónak tűnt, azt ígérte, hogy a védelmi szükségletek és a gazdaságosság legalább részlegesen szinkronba lesznek hozhatók.

A magyar hadiipar újjászervezése tehát a fenti körülmények között kezdődött meg 1957 elején. Lényegében továbbra is az 1953 nyarán lefektetett alapelv érvényesült, miszerint a hadiipar a csökkenő katonai termelés mellett kapacitása jelentős részével polgári termékeket gyártson. Az ágazat vezetése a Kohó- és Gépipari Minisztérium B részlegében (a továbbiakban KGM B) összpontosult, vagyis ez lett az önálló magyar hadiipari főhatóság. Már az átmeneti időszakban felmerült, hogy amennyiben az 1960 utáni időszakban meg kívánják indítani a jelentősebb hazai hadiipari termelést, akkor az ágazaton belül „rendet kell tenni”. Ugyanis lényegében 1953-tól kezdve a polgári és katonai profilok meglehetősen összekuszálódtak, részben eleve nem megfelelően lettek a civil termékstruktúrák kialakítva, részben a KGM B-n belül maradtak olyan vállalatok amelyek (már) nem gyártottak haditechnikát (1958-ban 41 vállalatból 10).²³² Ugyanakkor az is világos volt, hogy a haditechnikai cikkek gyártásán belül is új trendek fogalmazódnak meg az 1948-53 közöttiekhez képest. Mindezek logikusan egy hadiipari profiltisztítás igényét érlelték meg az illetékes vezetésben, ám az új nemzetközi hadiipari kooperációs rendszer egyik első negatív következményeként ez a törekvés lényegében megbukott azon, hogy a KGST HEÁB-on, belül még nem készült el a haditechnikai gyártás-szakosítás.²³³ Mindez jól mutatta, hogy az adott helyzetben a tábor-szintű együttműködés a haditechnika területén, már megkövetelte a maga áldozatait a magyar hadiipartól, ám előnyei egyelőre nem látszóttak.

A hadiipar, csakúgy mint maga a MN 1960/61-től indult jelentős fejlődésnek. 1960-ban a KGM B mintegy hatszor annyi hadiipari terméket gyártott, mint 1958-ban.²³⁴ Ugyanakkor a KGST HEÁB 1960. október 4-6.-i (moszkvai) ülésén 7 féle haditechnikai termék gyártását osztották Magyarországra. A nemzetközi helyzet alakulása miatt aztán a következő, 1961-es évben a magyar, illetve a VSZ egészének hadiipara nem egyszerűen

²³² Germuska Pál: A haditechnikai termelés és az Új Gazdasági Mechanizmus. In.: „*Hatvanas évek*” Magyarországon. *Tanulmányok*. Szerkesztette: Rainer M. János. 1956-os Intézet. Budapest, 2004. (a továbbiakban: Germuska 2004:) 110.

²³³ Uo. 109.

²³⁴ Uo. 112.

tovább növelte kapacitását, de olyan kihívás elé került, amely már-már extrémnek tekinthető. 1961 januárjában Hruscsov levele a szövetséges országok vezetőinek, már egyértelművé tette, hogy a szovjetek szükségesnek tartják a VSZ hadseregek fokozott átfegyverzését, modernizációját. Mindezt Grecskó marsall a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoka 1961. február 15-16.-án Budapesten a magyar katonai és politikai vezetésnek személyesen is kifejtette. Ezen szovjet elvárás lényege az volt, hogy a korábban 5 évesre tervezett fegyverkezési programot 2-3 év alatt végre kell hajtani, mert –így a szovjet indoklás- az ellenfél, a NATO jelentős haderőbővítésbe kezdett, céljuk a VSZ hagyományos fegyveres erői képességeinek „utolérése és túlszárnyalása” az európai szintén.²³⁵ Vagyis a Szovjetunió az 1951. januári esethez hasonlóan, egy új fegyverkezési hullám megindítását, lényegében utasításként vitte keresztül a tábor országain. A szovjetek motivációi között azon túl, hogy az USA-ban valóban ekkoriban fogadták el az úgynevezett „rugalmas reagálás doktrínáját”, amely a hagyományos erőknek az addigiaknál jóval nagyobb szerepet szánt volna egy esetleges szovjet agresszió elhárításában, valószínűleg az is szerepet játszott, hogy az immár riasztóan nagy pusztításra képes ellenséges atomütőerő legalább egy részét (a hadszínterre telepített harcászati-, és harcászati-hadműveleti szintű eszközöket) a szovjet stratégiák a saját hagyományos erők gyors, meglepetésszerű támadásai révén szerették volna kikapcsolni, ehhez azonban előbbiek felszerelését és kiképzését jelentősen javítani kellett. Ugyanebbe az irányba hatottak aztán a még ugyanazon évben kirobbanó berlini-, majd a következő évben a karibi válság is. Végül 1961 februárjában a HM az MSZMP PB elé terjesztett egy 23 Milliárd forintos fejlesztési programot, amely a hadiipari beruházásokkal együtt 35 Milliárdos programként került elfogadásra. 1961. március 28-29.-i moszkvai ülésén a VSZ PTT is szentesítette az új katonai kiadásnövelést (VSZ szinten 2,8 Milliárd rubel).²³⁶

Mind a magyar hadiipar, mind a magyarországi államszocialista rendszer szempontjából jelentős, szimbolikus esemény azonban, hogy ezen események közben itthon megszűntették a KGM B-t, vagyis az önálló hadiipari vezetést és a hadiipari termelést (is) végző üzemeket egyszerűen a KGM és a Nehézipari Minisztérium (és kisebb részben a HM) irányítása alatt működtették tovább. A magyar hadiipar vezetési struktúrája ezután a

²³⁵ „Jelentés a Politikai Bizottságnak Grecskó elvtárral folytatott tárgyalásról és a kialakult javaslatokról” 1961. február 27. HL MN VIII. 2. fond 1961/T-4 d./8. öe. In.: Ehrenberger 2006.: 76-78.

²³⁶ Germuska 2004: 102.

következő sémát mutatta: A stratégiai tervezés, döntés-előkészítés, és részben a KGST-kapcsolatok az Országos Tervhivatal hatáskörébe tartoztak. Ennek egy főosztálya (előbb a III. Katonai Főosztály, majd a IV. Általános tervezési Főosztály nevet viselte) foglalkozott a fenti katonai ügyekkel. Maguk a hadiüzemek a Nehézipari Minisztérium és a KGM alá tartoztak, ezeken egy-egy főosztály, illetve a miniszterek első helyettesei foglalkoztak katonai ügyekkel. Ezeken kívül maga a Magyar Néphadsereg is érintett volt természetesen a hadiipar kérdéseiben. Itt egyrészt érdemes megemlíteni a Magyar Néphadsereg Vezérkara 4. Anyagi- és Technikai Csoportfőnökségét, másrészt a Haditechnikai Intézetet, ahol az új fegyverek és eszközök fejlesztése és a technikai paraméterek meghatározása zajlott.²³⁷ Szintén a hatvanas évek elején stabilizálódott a nemzetközi haditechnikai együttműködéssel foglalkozó hazai struktúra. Ennek alapja az 1963 októberében a Honvédelmi Bizottság által életre hívott Hadiipari Kormánybizottság lett, amely a KGM, a Külkereskedelmi Minisztérium, a Vezérkar 4. csoportfőnöksége, a Honvédelmi Bizottság titkársága és az OT Általános Szervezési Főosztálya képviselőiből állt.

Az önálló magyar hadiipari főhatóság megszüntetésének jelentőségét egyrészt az adja, hogy ilyenre a VSZ-en belül sehol sem került máshol sor, illetve ez a lépés a továbbiakban lényegében kizárta egy önálló magyar hadiipari lobbij létrejöttének lehetőségét. Ez pedig nem csupán a kádári vezetés azon alapelveéhez illeszkedett, hogy mindenáron meg kell akadályozni a hadi kiadások „elszabadulását”, de ahhoz az egyéb területeken is jól látható törekvéshez is, hogy a fegyveres erők vezetésének, a politikai vezetés iránti lojalitását (még a fegyveres erők saját érdekeivel, vagy a VSZ-feleltesek utasításával szemben is) minden áron biztosítani kell.

A VSZ fokozott fegyverkezése ugyanakkor az addigi KGST-n belüli hadiipari kooperáció szempontjából is új helyzetet teremtett. Gyakorlatilag, ha nem is problémamentesen, de működött a gyártásszakosítás számos területen. Magyarország számára, az ország ipari adottságaival összefüggésben elsősorban híradástechnikai- és optikai eszközök, speciális gépkocsik, illetve alkatrészek (pl. harckocsikhoz) valamint közepes légvédelmi gépágyúk (57mm-es SZ-60-as típus) stb. lettek kiosztva.²³⁸ Ez pedig a gyakorlatban azt jelentette,

²³⁷ Germuska Pál: A magyar hadiipar a hatvanas évek elején. In.: *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából.* Szerk.: Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2003. (a továbbiakban: Germuska 2003:) 96.

²³⁸ Germuska 2010: 80.

hogy a magyar hadiipar számára igen jelentős keresletnövekedés volt elkönnyelhető mind a hazai, mind a külföldi (KGST) piacon. Ennek következtében aztán 1962-ben már 80%-al magasabb volt a magyar hadiipari termelés, mint 1961-ben, 1963-ban pedig 27%-al magasabb, mint az előző évben.²³⁹ Ezt követően –a karibi válság után– ugyan valamelyest csökkent a VSZ-en belüli fegyverkezés, ám a magyar hadiipar megrendeléseinek lendülete nem tört meg lényegesen. Egyrészt a MN újrafegyverzése jócskán átnyúlt az 1966-70-es tervidőszakra is, másrészt pedig 1967 után új piaca nyílt a magyar fegyvergyártásnak. A közel-kelet arab államai elsősorban az Egyesült Arab Köztársaság (vagyis Egyiptom, amely az egykori egyiptomi-szír unió nevét, annak 1961-es felbomlása után még 10 évig viselte), Szíria és Irak ugyanis a hatnapos háborúban az izraeli hadseregtől elszenvedett súlyos vereségük után revánsra készülvén ismét a KGST államaihoz fordultak fegyverekért. Ez az új megrendelési hullám (melynek egyik fő slágercikke –a „hagyományos magyar” haditechnikai cikkek pl. rádiók, optikai berendezések, speciális gépkocsik stb. mellett- az SZ-60-as volt)²⁴⁰ azért is érdekes, mert a magyar hadiipar egyre akutabbá váló problémáira is felhívja a figyelmet. Ekkor ugyanis egyfajta versenyhelyzet jött létre a közel-keleti piacon, ahol ugyan a magyar hadiipar legalább tíz éven keresztül nagy tételben és nagyjából jelentős haszonnal volt képes exportálni, de a szovjet, sőt más kelet-európai VSZ országokkal versenyezve néhány esetben, köztük olyan egyszerűnek tűnő termékeknél, mint pl. a tüzérségi löszerek, versenyképtelennek bizonyult. Annak az utólag is igen furcsának tetsző helyzetnek, hogy Magyarország néhány esetben a megrendelt fegyverekhez a VSZ szövetségesektől vásárolt és reexportált löszereket volt kénytelen szállítani, az volt az oka, hogy a magyar hadiipar egyes ágazatai ekkor már jelentős strukturális válságban voltak, élükön a lőpor- és lőszergyártással.²⁴¹ Az 1940/50-es évek fordulóján, amikor a magyar hadiipar alapjait lefektették, számos beruházásra az volt a jellemző, hogy vagy elavult eszközöket állított elő, vagy elavult technológiával dolgozott (aminek következtében az egységnyi előállítási költség a

²³⁹ Germuska 2004: 124.

²⁴⁰ Az arabok ugyanis 1967-es vereségüket leginkább gyengén szereplő légvédelmüknek köszönhették, így a légvédelmi fegyverek beszerzésére akkora gondot fordítottak, hogy pl. az SZ-60-as gépágyú beszerzése érdekében –miután azt a szír megrendelés után a magyar fél már nem vállalta leszállítani- az Egyesült Arab Köztársaság szabályos politikai nyomást próbált Magyarországra gyakorolni. Germuska Pál: A közel-keleti magyar haditechnikai export kezdetei. In.: *Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: Ständeisky Éva-Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2003. (Germuska 2003b:) 86-87.

²⁴¹ Germuska 2004: 149-151.

világ színvonalánál lényegesen magasabb volt), rosszabb esetben pedig mindkettő. Ez az „örökség” aztán mindaddig kísértett, míg az adott szektort –persze jelentős költségekkel– nem modernizálták. A lőpor- és lőszer gyártás esetében ez a probléma az export gondokon felül erősen kihatott a háborús ellátás problémájára is, illetve a 80-as évekig az egész hadiipari finanszírozásban megmutatkozott plusz költségként, hogy ezt a veszteséges ágazatot jelentős állami szubvenciókkal lehetett csak fenntartani (természetesen az fel sem merülhetett, hogy egy ilyen alapvető szektort megszüntessenek, ugyanakkor valamiért a gyökeres modernizációra csak nagyon későn szánta el magát az illetékes vezetés).²⁴²

Egyre több gondot okozott, hogy a KGST HEÁB-on belüli kooperáció messze nem volt problémamentes. Ezért magyar részről elsősorban a hosszabb távra előre való tervezést, a fejlesztési munkálatok idején is szorosabb együttműködést, szabadabb versenyt és a KGST HEÁB valamint az új rendszeresítendő fegyverzet összetételét elsősorban meghatározó VSZ EFEF közötti szorosabb együttműködést szerettek volna elérni, amihez intézményi reformokat is szükségesnek tartottak. Ezzel a magyarok korántsem voltak egyedül. 1962-től kezdve rendszeressé váltak a magyar mellett a lengyel és csehszlovák reformjavaslatok is hasonló szellemiségben. 1966. január-február folyamán például két héten belül született 1-1 magyar, lengyel, csehszlovák és román javaslat is a VSZ reformjára. Röviden azt lehet mondani, hogy a hatvanas évek fenti vitái folyamán három „tábor” kristályosodott ki a VSZ-KGST hadiipari-katonai együttműködésen belül: A lengyel- magyar-csehszlovák törekvéseket az határozta meg, hogy szerették volna elérni az említett rendszerek hatékonyabb koordináltabb együttműködését (pl. egy technikai testület létrehozása a VSZ EFEF mellett, amely egyeztetné a KGST HEÁB-al a jövőben rendszeresítésre kerülő eszközök összetételét, hogy azok fejlesztését-gyártását minél olajozottabban lehessen kidolgozni, vagy pl. egy olyan koordináló szerv létrehozása amely egyeztetné a tagországok hadseregei és hadiipara mozgósítás esetén szükséges tennivalóit stb.), ezáltal minél kisebb ráfordítás mellett minél korszerűbben felszerelni hadseregeiket. A szovjet álláspont ezzel annyiban ütközött, hogy nem kívánták „titkaik” egy részét megosztani még szövetségeseikkel sem (pl. az új fegyverek fejlesztése terén), vagy legalábbis nem egy többoldalú szervezet keretében, legfeljebb csak kétoldalú tárgyalások formájában kinek-kinek csak annyit átadva, amennyi feltétlenül rá tartozik (pl. a mozgósítási tervek

²⁴² Uo.

összehangolása során). Ezen kívül a SZU nem volt különösebben kiszolgáltatva a nemzetközi kooperáció hatékonyságának, hisz szinte minden fontos fegyverét maga is gyártotta, a szövetséges hadseregek nem száz százalékos felszereltségét pedig alighanem az relativizálta, hogy háború esetén a fő erő kifejtést úgyis a Szovjet Hadseregtől várták volna. Hiszen a szovjetek elképzelése egy újabb háború estére egyre inkább a több hullámból álló támadó erők bevetésével számolt, és így a szövetséges országok hadseregei, az ott állomásozó szovjet hadosztályokkal együtt lényegében csak folyosókat nyitottak volna az ellenség védelmében a SZU nyugati katonai körzeteiből előretörő hadseregek számára.²⁴³ A románok ugyanakkor sajátos egyedi álláspontot képviseltek, melynek lényege már a hatvanas évtized közepén az volt, hogy minél inkább lazítsák a keleti integráltságuk szálait, remélve, hogy így békében hatékonyabban közeledhetnek a nyugathoz, háborúban pedig kevésbé válnak annak célpontjává. Itt nem részletezhető hosszas viták után, a szovjetek belátták²⁴⁴ a hatékonyabb szervezeti együttműködés szükségességét és így 1969. március 17.-én Budapesten a VSZ PTT ülésén határozat született a VSZ tagállamai honvédelmi miniszterei bizottságáról-, az EFEF katonai tanácsáról, az EFEF vezetési szerveiről és az egységes légvédelmi rendszerről. Mindezek után az év végére ténylegesen is megalakult VSZ EFEF Törzs- és Technikai Testület, a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága és a Katonai Tanács létrejöttével a szocialista országok katonai-hadiipari együttműködése, –amely immár a VSZ-KGST bizonyos fokú összekötését is jelentette– a korábbiaknál lényegesen hatékonyabbá vált. Ugyanakkor továbbra sem változott, sőt mindinkább egyértelművé vált az a helyzet, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködése (így a hadiipar területén is) alapvető problémákkal küzd, a nyugat-európai integrációval összehasonlítva annál lényegesen forráshiányosabb, perspektívái, még a felzárkózás tekintetében is behatároltak.²⁴⁵

²⁴³ Odom 1998: 72-73.

²⁴⁴ Illetve, mint azt Békés Csaba kimutatta, ekkor épp nem volt olyan politikai szituáció, amelyben a szovjetek a tábor egységének demonstrálását (ami a románokkal való megegyezési kényszert jelentette) a szervezeti hatékonyságnál előbbre helyezték volna. Békés Csaba: Titkos válságkezeléstől a politikai koordinációig. Politikai egyeztetési mechanizmus a Varsói Szerződésben, 1954-1967. In.: *Múlt századi hétköznapiok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából*. Szerkesztette: Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2003. (a továbbiakban: Békés 2003:) 46.

²⁴⁵ Csaba László: *Kelet-Európa a világgazdaságban. Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Csaba 1984:) 29.-33.

A hatvanas évek vége nem csak a VSZ (részleges) reformját hozta el, de mint az közsímert, a magyar gazdasági mechanizmusét is. Az úgynevezett Új Gazdasági Mechanizmus (a továbbiakban: UGM) természetesen a hadiipari termelést sem hagyta érintetlenül, igaz azonban, hogy az mindvégig részben sajátos, a civil ipartól eltérő elvek alapján működött. A reformok „kemény korlátja” ebben az esetben kifejezetten a nemzetközi környezet volt. A VSZ és a KGST keretein belül ugyanis Magyarország olyan nemzetközi katonai-haditermelési kötelezettségekkel rendelkezett, amelyek teljesítése elvileg nem képezhette vita, vagy gazdaságossági mérlegelés tárgyát. A szűkebben vett magyar honvédelem kérdéseiben lényegében szintén a VSZ (Moszkva) intenciói voltak az irányadók, így ezek esetében sem volt a magyar vezetésnek túl nagy mozgástere. Mindezek következtében a haditermelést végző üzemek mechanizmusa eleve eltérőnek lett tervezve, mint a civileké, gyakorlatilag itt megmaradt a tervutasítás, sokkal direkter maradt a központi irányítás. Ebben az esetben nem mellékes az sem, hogy a hadsereg és a hadiipar szereplői alapvetően meg voltak elégedve a régi mechanizmussal, azzal kapcsolatos komoly változtatási szándékot nem artikuláltak. Az új rendszerben a hadiipar számára háromszintű tervezés valósult meg. Készültek 10-15 éves távlati tervek, orientáló jelleggel, 5 éves és éves operatív tervek kötelező jelleggel (amelyeket a Honvédelmi Bizottság hagyott jóvá).²⁴⁶ A szigorúbb központi irányítás mellett is megjelent azonban egyrészt a nagyobb fokú önállóság az addigiakhoz képest (mind a haditechnikát gyártó vállalatok, mind általában a fegyveres erők gazdálkodása kapcsán), másrészt a (lehetőség szerint) minél gazdaságosabb termelés igénye. Ezeket leginkább a tőkés relációban (mindenek előtt a közel-kelet felé) folyó exportnál lehetett realizálni. Volt ugyanakkor néhány csaknem „reménytelen” terület is. Mint fentebb már említettem, a hazai hadiipar egy részének struktúrája (például lőpor- és lőszergyártásé) annyira elavult volt, hogy adott formájában esélyt sem kínált a gazdaságos termelésre. Hasonlóan strukturálisan veszteséget termeltek az úgynevezett „hideg”, vagy „M” kapacitások (amelyekbe más szektorok mellett egyébként a lőpor- és lőszergyártás egy része is beletartozott, vagyis ez egy halmozottan terhelt ágazat volt). Ebben az esetben a probléma lényege az volt, hogy voltak olyan üzemek, illetve egyes üzemeken belül olyan kapacitások, amelyek békében egyáltalán nem, vagy csak kis szériában termeltek, ám amelyeknek háború idején az lett volna a feladata, hogy termelésüket gyorsan felfuttatva ellássák a hadsereget a harc megvívásához

²⁴⁶ Germuska 2004: 136.

szükséges anyagokkal. Ezek tehát békében gazdaságtalanul kis szériában, vagy egyáltalán nem termeltek, mégis fenn kellett tartani őket az ország háborús képességei miatt. (Az már csak „hab a tortán”, hogy ezen üzemek egy része minden elemzés szerint képtelen lett volna háborúban, időben átállni a haditermelésre!) Ezekkel a jelenségekkel, mint elkerülhetetlenekkel mindazonáltal számoltak és állami szubvenciókkal igyekeztek a helyzetet fenntarthatóvá tenni.²⁴⁷

Összességében elmondható a magyar hadiiparról, hogy a hatvanas évek folyamán, a MN újrafegyverzése, a KGST-n belüli kölcsönös haditechnikai szállítások és a tőkés (fontban, dollárban fizető, főleg közel-keleti) piac megnyílása közepette bár a népgazdaság húzóágazatai között aligha szerepelt, de képes volt olyan kiegyensúlyozott termelést megvalósítani (nem ritkán jelentős profitot produkálni), amelynek révén nem vált a korábbiakhoz hasonlóan az életszínvonal visszahúzójává, a népgazdaság fejlődésének kerékkötőjévé. Mindez persze a fenteken túl, igen nagy részben a politikai vezetés határozott fellépésének (amely még a szovjetek rosszallását is kész volt vállalni az egyensúly fenntartása érdekében) volt köszönhető.

²⁴⁷ Germuska 2004: 129.

V. A tisztképzés rendszere.

Az 1949-ben megindult tömeges alapfokú tisztképzés rendszerét, 1953 után több hullámban részleges korrekciónak vetették alá. Először jelentősen csökkentették a növendékek számát, majd 1956 őszére igen komoly iskola-összevonásokat hajtottak végre, aminek eredményeként a legfontosabb szárazföldi fegyvernemek tisztjeit a Kossuth Tüzér és Tüzér Technikus Tiszti Iskola Budapesten, a Dózsa Lövész Páncélos és Gépkocsizó Tiszti Iskola Tatán, és a Zalka Máté Híradó és Műszaki Tiszti Iskola Szentendrén képezte. Ugyanekkor a repülőtiszt-képző iskolák működését szüneteltették (1961-ig önálló iskolai keretek között alapfokú repülőtiszt-képzés nem folyt).²⁴⁸ A felsőfokú tisztképzés a rövid életű Honvéd Hadiakadémia (1947-49), illetve a tanfolyami jellegű Honvéd Törzstanfolyam után a Honvéd Akadémia keretei között folyt (1950-től), amely 1955. március 15.-el Zrínyi Miklós nevet vette fel. A politikai tisztek képzése eleinte ugyancsak tanfolyami jelleggel folyt, majd 1952-től egy két szintű rendszerben zajlott (Petőfi Politikai Tiszti Iskola és Sztálin Katonai Politikai Akadémia), 1956. szeptember 5.-től pedig a Petőfi Sándor Katonai Politikai Akadémia keretei között folytatódott.²⁴⁹

1956 novembere után az alapfokú tisztképzést is teljesen új alapokra kellett helyezni. Világossá vált, hogy a hadsereg létszáma a korábbiakhoz képest erősen csökken, és hosszabb távon sem fogja elérni az 1956. október eleji szintet. Ez jól látszott az 1956 végén/1957 elején keletkezett újjászervezési koncepciókból, illetve maga a hadsereg belső konszolidációja is egy hosszabb folyamatnak ígérkezett (pl. tisztázni a hadsereg egyes tagjainak '56-os szerepét és annak következményeit, végrehajtani bizonyos személycseréket stb., mindez azt eredményezte, hogy egyfajta bizonytalanság, az ideiglenesség érzése lett úrrá a tisztikar jelentős részén).²⁵⁰ Az is valószínűnek tűnt, hogy a korábban a Néphadsereg fordított anyagi forrásoknak csupán a töredéke fog rendelkezésre állni –rövidtávon, a forradalom utáni újjáépítés időszakában mindenképpen.

²⁴⁸ Oroszi 2005 I: 16-17.

²⁴⁹ M Szabó Miklós: A Katonai akadémiák 1947-1996. In: *A magyar katonai felsőoktatás 200 éve*. Szerk.: Ács Tibor–Csikány Tamás. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 2008. 97.-104. (M Szabó 2008b)

²⁵⁰ Több korabeli forrás szerint az egyes alakulatok tisztjei 1957 elején még bizonytalanok saját maguk és tisztársaik '56-os tevékenységének végső megítélésével kapcsolatban, félnek a további létszámleépítéstől stb. Pl.: HL MN VIII. 2. fond 1957/T-60. d./89/1-2.őe. és HL MN 14. fond 1957/T-18. d./ 38. őe. (Ehrenberger 2006: 32-36.)

Az adott szituációban a tiszti utánpótlás megszervezése, a politikai és anyagi viszonyoktól eltekintve is meglehetősen bonyolult feladatnak bizonyult. Egyfelől a töredékére zsugorodott Magyar Néphadseregnek a meglévónél jóval kevesebb tisztre volt szüksége. Másrészt viszont a meglévő tiszti állomány képzettségi szintje –mint láttuk- nem volt megfelelő színvonalú, vagyis megfelelően képzett tisztből tulajdonképpen hiány volt. A helyzetet tovább bonyolította, hogy amennyiben a Magyar Néphadsereg lépést kívánt tartani az éppen akkoriban a Varsói Szerződés hadseregeiben zajló „hadügyi forradalommal” (alapvetően a tömegpusztító fegyverek harcászati és hadműveleti szinten történő alkalmazásának elterjedése és ennek hatása a fegyveres erők csaknem minden területére) akkor a tisztikar fegyvernemi és szakágak szerinti képzettségének összetétele sem volt megfelelő (vagyis arányaiban kevesebb lövész, tüzér stb. képzettségű és több műszaki, vegyvédelmi stb. tisztre lett volna szükség. Így tehát a Magyar Néphadsereg akkoriban egyszerre küzdött tiszti létszámfelesleggel és tiszthiánnyal. Az újonnan létrehozandó tisztképzési szisztémának tehát az addigiaknál jobban képzett tiszteket, modernebb fegyvernemi és szakági arányokban kellett „kitermelnie”.

A magyar tisztképzési rendszer újjászervezéséről szólva nem érdektelen röviden vázolni, hogyan épültek fel általában a tisztképzési rendszerek az adott korszakban. A lehetséges legelső szint, a tulajdonképpeni tisztképzés afféle előszobája több helyen valamilyen katonai középiskola volt. Ez a forma Magyarországon 1945 előtt is létezett (hadapródiskolák), illetve ezt képviselte az 1953-1958 között létezett II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola is (hasonlók léteztek a korszakban pl.: Ausztriában, a Szovjetunióban stb. is).²⁵¹ Ebben az iskolatípusban gimnazista korú gyerekek tanultak, megismerték a katonai rendet, a katonatiszti pálya alapjait. Érettségi vizsga után, ha a pályán maradni kívántak jelentkezhettek a tulajdonképpeni alapfokú tisztképző intézményekbe, ahol általában 3-4 év alatt felkészítették őket legalább szakaszparancsnoki (esetleg századparancsnoki) illetve ezzel egyenlő szintű szaktechnikus feladatok ellátására és alhadnagyként/hadnagyként vagy főhadnagyként tisztté avatták őket. Természetesen az alapfokú tiszti iskolákra nem csupán a katonai középiskolák végzett növendékei jelentkezhettek, hanem „civiliek” is. Általában elmondható, hogy –bárhonnan érkeztek is- a

²⁵¹ Gutheil Jenő: *A tisztképzés rendszere és a felsőfokú tisztképzés alapvető kérdései a Magyar Néphadsereg fejlődésének tükrében* (kandidátusi értekezés). h.n., 1966. (Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény A-V/b-6.) (a továbbiakban: Gutheil 1966:) 76.

jelentkezők előképzettsége meghatározó volt egész későbbi pályájuk, s így az adott hadsereg tisztikara minősége szempontjából. A jelentkezőktől általában legalább az érettségi vizsga meglétét elvárták, ennek híján ugyanis az alapfokú tisztképzés idejének (de akár még a magasabb iskolák oktatási anyagának is) tolerálhatatlanul nagy részét vonta el a nem katonai (alap) ismeretek oktatása. Éppen ez a helyzet volt egyébként jellemző Magyarországon 1956 előtt, amikor a frissen beiskolázott tisztjelöltek egy része még a 8 általános iskolát sem végezte el. A hadsereg számára különösen szerencsésnek számító esetben polgári egyetemet, vagy főiskolát végzett fiatalok is jelentkezhetek, akik rövidebb átképzés után ugyancsak tisztek lehettek. Az alapfokú tiszti kiképzésen elvileg mindenki átment, aki a katonatiszti pályát választotta. Mivel a további, magasabb szintű katonai iskolákra nem minden tisztet iskoláztak be, illetve ha igen akkor is gyakran eltérő időben, karrierjük alakulásától függően más-más életkorban, ezért általában az alapfokú tiszti iskolát végzettek adták a tisztikar legnagyobb csoportját. A következő szint előtt általában szükséges volt, hogy az érintett tisztek jelentősebb csapatgyakorlatot szerezzenek, hiszen az elméleti végzettséget és a különféle szintű parancsnoki beosztásokban eltöltött időt a katonatiszti pályához szükséges ismeretek egymást kiegészítő forrásának tekintették. A középfokú tisztképző intézmények erősen tanfolyam jellegű mutattak, lényegében azon főtiszti beosztások betöltéséhez kellett, amelyek nem igényeltek felsőfokú (akadémiai) végzettséget.²⁵² Ugyanakkor létezett a tisztképzésnek egy sajátos, általában a középfokhoz sorolt formája: a katonai kollégiumok rendszere. Itt arról volt szó, hogy egyes, polgári egyetemeken/főiskolákon tanuló tisztek, vagy a hadsereggel szerződéses viszonyban álló, a későbbi katonai szolgálatot vállaló polgári személyek a hadsereg anyagi és elhelyezési támogatásával végezheték a MN számára is hasznosíthatónak tűnő tanulmányaikat.

A legfelső (akadémiai) szint, az alapfokhoz hasonlóan általában több éves, iskolai rendszerű képzés volt. Tulajdonképpen ez is két részre osztható. Egyrészt létezett egy szűkebben vett katonai legfelsőbb szint, ahol a legnagyobb katonai egységek és magasabbegységek vezetését sajátíthatták el a hallgatók (ilyen értelemben elmondható, hogy az alapfokú tisztképzés nagyjából a szakasz, esetleg század, a középfokú zászlóalj esetleg ezred, a felsőfokú az ezred, hadosztály vezetésére készített fel, kisebb-nagyobb betekintéssel a magasabb szintekre.). Másfelől a felső fokhoz sorolhatók a kifejezetten

²⁵² A tisztképző intézmények három fokozatra történő felosztásának ezt a formáját Gutheil Jenőtől (Gutheil 1966:) vettem át.

hadászati szintű képzést nyújtó (vezérkari) akadémiák. Ezekről elmondható, hogy a legmagasabb szintű stratégiai kérdésekkel foglalkoztak, gyakran nem csupán katonákat, hanem bizonyos speciális területeken dolgozó civileket is képeztek²⁵³ (Magyarországon például a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián indultak tanfolyamok a párt- és állami vezetők számára). Ezen utóbbi intézmények általában csupán a nagyobb államokban léteztek –a kisebbeknél esetleg rövidebb tanfolyami jelleggel oktatták a fenti jellegű ismereteket- és az adott szövetségi rendszerhez tartozó kisebb országok is ide küldték tanulni az erre a feladatra kiválasztott katonáikat (a Varsói Szerződésen belül például a Moszkvában működő Vorosilov Akadémiára küldték a kisebb tagállamok is saját, legmagasabb szintű vezetői feladatra szánt katonai kádereiket).

V. 1. Az alapfokú tisztképzés

V. 1. 1. Az Egyesített Tiszti Iskola 1957-1961 között

A fenti hármass beosztás alapján értelmezett alapfokú tisztképző intézmény Magyarországon 1957-től az úgynevezett Egyesített (Fegyvernemi) Tiszti Iskola, korabeli általánosan használt rövidítéssel E(F)TI, volt. (A „Fegyvernemi” jelző, amit az indokolt, hogy az iskola a fegyvernemi tiszti iskolák utódaként, részben azok összevonásával jött létre, indulás után nem sokkal „kikapott” a hivatalos használatból is.) Az ETI mellett kisebb számban máshol is képeztek alapfokon tiszteket, mindenekelőtt az 1961-ben induló Kilián György Repülő-tiszti Iskola, illetve ideiglenes jelleggel az Országos Légvédelmi Parancsnokságnál²⁵⁴ is, ám az alapfokú tisztképzést mennyiségileg és minőségileg leginkább meghatározó intézmény az ETI volt. Már 1956. november 29.-én a Honvédelmi Minisztérium által a kormány elé terjesztett tervezet javasolta a fegyvernemi tiszti iskolák összevonását egy egyesített alapfokú tisztképző intézménnyé.²⁵⁵ Ezt vélhetően nem csupán a takarékoság indokolta, hanem az a több éves múltra visszatekintő törekvés is, hogy a mennyiségi tisztképzésről a minőségre áttérve a korábbiaknál kevesebb iskolán, jobb

²⁵³ Gutheil 1966: 62.

²⁵⁴ Oroszi 2005 I: 182. és Szani Ferenc: A szolnoki Repülő-tiszti Főiskola története (1949–1991), In.: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története : A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyag.*, szerk. Lengyel Ferenc, Szántó Mihály, Budapest, HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 1996. (a továbbiakban: Szani 1996:) 200.

²⁵⁵ M Szabó 2007: 32.

színvonalon, egységesebb keretben képezzék a Magyar Néphadsereg jövődi tisztjeit. Az új intézmény 1957. március 1.-el jött létre (részletesebb feladat-meghatározása az 1957. április 19.-én kiadott az egész hadseregre érvényes feladatszabás keretében készült el.) .

Az ETI tehát a korabeli alapfokú tisztképzés első számú központja volt Magyarországon, hisz átvette csaknem az összes fegyvernemi tiszti iskola helyét és szerepét. Mindazonáltal az alapfokú tisztképzésnek létezett egy olyan szegmense, amelyet soha, később sem telepítettek teljes egészében az Egyesített Tiszti Iskolába, sőt, képzései egy része az ország határain is kívül zajlott. Ez nem más volt, mint a –már említett- repülőtiszt képzés. Ezen belül tartalmilag két fő irány létezett (részben más fegyvernemekhez hasonlóan): a repülőgép-vezető (repülő-hajózó) és a repülőműszaki képzés. Utóbbi néhány évig az ETI keretében is zajlott (az 1950-es évek elején pedig két külön fegyvernemi tiszti iskola képezte a hajózó és a műszaki tiszteket), ám a repülőgép-vezetés elsajátításának első fázisa 1957. április 15.-től az akkor alakult, úgynevezett Repülő Kiképző Központ keretén belül zajlott Kecskeméten. Később az 1961. július 15.-november 1. között Szolnokon megalakult Kilián György Repülő Tiszti Iskolán.²⁵⁶ Mindazonáltal a kiképzés végső fázisára, a modern repülőgépek -közülük is az akkoriban legfontosabb elfogó vadászok, MiG-17, MiG-19, MiG-21 változatok- vezetésének és harcászatának elsajátítására mindvégig a Szovjetunióban került sor. (A haladó kiképzés lefolytatásához a Kilián is rendelkezett sugárhajtású MiG-15-ösökkel, s az ezekkel felszerelt Repülő Kiképző ezrede fontos feladatot látott el, mint az Országos Légvédelmi Parancsnokság tartaléka.)²⁵⁷

Az ETI elhelyezése 1957 tavaszán az Üllői út. 133-135. alatti objektumban történt. Mielőtt az ETI ide települt volna, a területen két laktanya állt. Az egyik, a régebbi, amely az ETI alapítását megelőzően a Petőfi politikai tiszti iskolának adott helyet (Üllői út 133.), a másik (Üllői út 135. alatti) laktanyát kifejezetten a Gábor Áron Tűzértechnikusi Iskola számára 1950-ben kezdték építeni, s az ETI előtti utolsó használója 1956 szeptemberétől a Kossuth Tűzér Tiszti Iskola volt.²⁵⁸ (Ezen utóbbi intézménynek az Egyesített Tiszti Iskolához való viszonya egyébként sajátos volt, ugyanis nem csupán a Kossuth egykori körletét örökölte az ETI, hanem annak csapatászlaját is mint jogutóda) Az ETI beköltözésével egyidejűleg

²⁵⁶ Szani 1996: 199-200.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo. 133.

tehát a két laktanyát egyesítették (ennek következtében az új iskolának néhány helyiségből –tornaterem, sportpálya, kultúrterem- kettő is rendelkezésére állt.). Az iskola belső felépítésének és a lakóköri körülményeknek részletezése nélkül, csupán mint jellemzőket emelnék ki néhány momentumot, érzékeltetendő a korabeli spártai viszonyokat: A növendéki századok elhelyezése 100 fős hálótermekben történt, (ahol például szemlék alkalmával az ágyakra helyezett háromszögletűre hajtogatott törölközőknek is olyan pontosan egy vonalban kellett lenniük, hogy ha a terem egyik végétől a másikig egy spárgát kihúztak, az összes ágyon elhelyezett összes törölköző szélének ehhez kellett illeszkednie) tisztálkodáshoz pedig egész évben csak hideg víz állt rendelkezésre.²⁵⁹ Az iskola jellegéből adódóan nem volt lehetséges a szakkiképzéshez szükséges minden gyakorlatot az Üllői úti komplexumban megtartani, így a növendékek gyakran hajtottak végre különféle foglalkozásokat az iskolától távol levő bázisokon. Ezek közül az egyik legfontosabb volt az úgynevezett „harckocsizó kiszolgáló század”, amely korábban a Tatán levő harckocsizó iskolához tartozott, majd az ETI megalakulása után Budapestre települt, ám 1958-ban (mivel a fővárosban hiányzott a működtetéséhez szükséges infrastruktúra) mégis visszahelyezték Tatára, s ettől fogva az ETI harckocsizó növendékei évekig ide jártak különféle szakmai foglalkozásaikat megtartani (pl.: lögyakorlat, harckocsivezetési-gyakorlat stb.).²⁶⁰ A század 1961. október 15.-ig állomásozott Tatán, utána Rétságra települt át. Ezen kívül egyéb kisebb lö- és gyakorlóterekkel is rendelkezett az iskola, például Pestszentlőrinc, vagy Vecsés térségében, az úgynevezett „ócsai gyakorlótéren pedig, ahol 1958-tól lövésszakasz támpontja, majd 1964-től a BM Határőr- és Karhatalmi Tagozat számára és közreműködésével egy „gyakorló határszakasz” épült ki, nos, itt már barakktábor és állandó helyőrség is volt.²⁶¹

Az Egyesített Tiszti Iskola parancsnoksága egyenértékűnek számított egy hadosztály-parancsnoksággal, parancsnoka ekkor Köteles Jenő vezérőrnagy²⁶² volt (Köteles Jenőt

²⁵⁹ Uo. 140-141.

²⁶⁰ Uo. 139.o. 238.

²⁶¹ Uo. 196.

²⁶²Köteles Jenő altábornagy: 1914. 01. 25. Szendrőlád-1966. 07. 01. Eredetileg pszichológus. Legmagasabb polgári végzettsége egyetem (1932-36). Legmagasabb katonai végzettségei: Vorosilov Akadémia (SZU 1955-56) és Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (gyorsított 1959). 1937. 10. 01. zászlós. Legmagasabb beosztásai: MN Kiképzési főcsoportfőnök és a Katonai Tanács tagja (1961-66), a honvédelmi miniszter első helyettese (1962-66). Csentes-Gellért 1995: 208-209.

később altábornaggyá léptették elő és kinevezték a Magyar Néphadsereg Kiképzési Főcsoportfőnökévé, utódai az ETI parancsnoki posztján: Bakonyi Sándor²⁶³ ezredes 1961-63 és Pesti Endre²⁶⁴ vezérőrnagy 1963-67 között, illetve Kazai Barna²⁶⁵ ezredes voltak) a parancsnok tanulmányi munkáért felelős helyettese Trizna István alezredes, az iskolaparancsnok politikai helyettese Sucin József alezredes, a parancsnok technikai helyettese Horváth János mérnök alezredes voltak. A Parancsnokság melletti fontosabb szervek voltak még a Politikai Osztály (8 fővel, közöttük például a mozigépésszel, könyvtárossal stb. illetve eleinte a Politikai Osztály alárendeltségébe tartozott a 15 fős Társadalomtudományi Tanszék is), és a Tanulmányi Osztály (11 fő). Az iskola politikai életének alakításában a Politikai Osztály mellett fontos szerepet játszott még a 35 fős pártbizottság (1962-ig Szilágyi Dezső alezredes, majd Reiner Róbert alezredes vezette), továbbá az iskola KISZ-bizottsága (Székely Béla, majd Szabó Béla századosok vezetésével). A fenti szervek fő feladatai voltak az új állománytáblára való áttérés mellett, a segédkezés a meglazult fegyelem helyreállításában, valamint kapcsolatok kiépítése a civil párt- és KISZ szervekkel. Ezen kívül induláskor az Egyesített (Fegyvernemi) Tiszti Iskola keretébe 6 tagozat (tagozatonként 2-3 tanszék) és 1 önálló tanszék tartozott.²⁶⁶ A tagozatok és tanszékek száma és felépítése később többször megváltozott. Rögtön az 1959/1960-as tanévben újabb jelentős átszervezést hajtottak végre, aminek eredményeképpen az 5 tagozatból csupán 2 maradt meg (az Összfegyvernemi- és a Tüzér tagozat), a többi pedig tanszékké alakult át. 1962-ben az Összfegyvernemi tagozat, addig ugyancsak összefegyvernemi jellegű tanszékei helyett egy-egy Gépkocsizó Lövész- és

²⁶³Bakonyi Sándor ezredes: 1917. 06.23. Csepel-? Eredetileg gyári munkás. 4 elemi és 3 polgári végzett.Szolgalatát 1949. október 1.-én főhadnagyként kezdte. Legmagasabb katonai végzettsége: Fruncke Akadémia 1950-54. között. Hadosztályparancsnok 1955-60, az ETI parancsnok tanulmányi helyettese (1960-61), majd parancsnoka (1961-63). 1970. június 30.-án helyezték nyugállományba. Csendes-Gellért 1990: 1140.

²⁶⁴Pesti Endre vezérőrnagy: 1920. 03. 21.- 1991. 12. 09. Eredetileg tímáregéd. Iskolai végzettsége MSZMP Pártiskola (1961-63). Hivatásos katonai szolgálatát 1951. 01. 01.-én kezdte politikai munkásként, őrnagyi rendfokozatban. Legmagasabb beosztásai: ETI parancsnok (1963-67), Budapesti helyőrségparancsnok (1967-73). Nyugállományba helyezve: 1973. 12. 01. Csendes-Gellért 1995: 294-295.

²⁶⁵Kazai Barna vezérőrnagy. 1929. 12. 12. Mezőnagymihály- 2007. szeptember. Hivatásos katonai szolgálatát 1949. 03. 15.-én kezdte alhadnagyként. Legmagasabb katonai végzettsége Fruncke Katonai Akadémia (SZU. 1961). Legmagasabb beosztásai: Gépkocsizó lövészadosztály törzsfőnök (1963-66), Egyesített Tiszti Iskola parancsnokhelyettes (1966), Kossuth Lajos Katonai Főiskola Parancsnok (1967-88). Nyugállományba helyezték 1988. 12. 01.-én. Csendes-Gellért 1995: 168-169.

²⁶⁶ Uo. 146.

Páncélos tagozat jött létre.²⁶⁷ Végül a hatvanas évek közepére az intézmény 8 tagozatot és 4 önálló tanszéket foglalt magában. Fontos szervezeti egység volt még az úgynevezett Növendéki Ezred, amely magába foglalta az iskola összes növendékét és az iskolaparancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozott. (1963-ban, amikor az iskola egy része Szentendrére települt, a növendéki állomány is kétfelé oszlott, a Budapesten maradókból létrejött az Önálló Növendéki Zászlóalj.) 1958-ban az ezred 6, később általában 8-12 századból állt. A századokon belül szervezett szakaszok parancsnokai (1964-ig hivatásos tisztek) mintegy osztályfőnökökként működtek. Ez a rendszer 1964 őszén megváltozott –mint azt alább majd részletezni fogom.²⁶⁸

Az iskola személyi állományát tekintve, az induláskor 308 főnyi tiszti állomány volt rendszeresítve: közülük 242 fő (78%) a korábbi fegyvernemi tiszti iskolákról érkezett, 49 fő a központi szervektől, 19 fő pedig a csapatoktól.²⁶⁹ Vagyis amellet, hogy a volt fegyvernemi tiszti iskolák állományban maradt növendékei az ETI-n fejezték be tanulmányaikat, lényegében a tanári kar meghatározó része is ezen intézményekből került ki. Az iskola oktatói karára egyébként az induláskor az volt a jellemző, hogy az adott viszonyok között meglehetősen fiatalnak számító emberekből állt. Maga a parancsnok 43 éves volt és még a legidősebb tiszt is csupán 45. Igaz, hogy abban az időben a viszonylag alacsony életkor a Magyar Néphadsereg egész tiszti karára jellemző volt. A hallgatói létszám: 630 fő rendszeresített, 485 ténylegesen meglévő növendék. I. évfolyam: 89 fő (ennyien maradtak a katonatiszti pályán az abban az évben a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában leérettségizett 111 növendékből), II. évfolyam: 175 fő, III. évfolyam: 221 fő.²⁷⁰ A növendékek származási arányai az iskola fennállása alatt nagyjából a következő képet mutatták: munkásszármazású kb. 40-50%, paraszt kb. 20-30%, értelmiségi és alkalmazott kb. 20-30%.²⁷¹

Az első, 1957 március elejével induló és ugyanazon év őszéig, sőt a végzős évfolyamnak csupán augusztus 31-ig tartó tanév maga is rendkívül rövid volt (az egész Magyar

²⁶⁷ Uo. 235.

²⁶⁸ Juhász 1985: 30.

²⁶⁹ Uo. 41.

²⁷⁰Oroszi 2005 I: 144.

²⁷¹ Juhász 1985: 52.

Néphadseregben ez volt az úgynevezett „csonka kiképzési év”, amit nem más „csonkított meg”, mint maga a forradalom, ami nagyjából az 1956/57-es kiképzési év kezdetén tört ki.) Ezen rövid kiképzési éven belül is meghatározó elfoglaltsága volt az egész hadseregnek a karhatalmi szolgálat. Ennek megfelelően az ETI parancsnoka is elrendelte az állomány „együtttartását” 1957. március 5.-április 10. között, március 15.-re és április 4.-re tekintettel. A tanév kezdetén még az volt a terv, hogy az 1. és 2. évesek a csapatoknál lesznek csapatgyakorlaton és csupán a 3. évfolyam tanul majd az iskolán.²⁷² Ennek megfelelően az elsőévesek gyakorlatilag sorkatonai beosztásban ki is kerültek a Magyar Néphadsereg különféle alakulataihoz, ahol hat hetes újonckiképzés után tisztesiskolára vezényelték őket, miközben a másodévesek már mint rajparancsnok helyettesek kerültek beosztásra. Végül azonban mindkét évfolyam csupán július közepéig maradt a csapatoknál és azután visszatért az iskolára két hónapos elméleti kiképzésre a tanév végéig. A harmadévesek ezalatt a volt fegyvernemi tiszti iskolák kiképzési tervei alapján tanultak végig a március 16.-tól augusztus 15.-ig tartó tanévet.²⁷³ Utóbbiak államvizsgái (illetve korabeli elnevezéssel tiszti vizsgái) augusztus 15-31 között zajlottak, a végső vizsgaátlag 4.2 volt, sőt, a vizsgabizottság határozottan megállapította, hogy a körülmények ellenére a végzett növendékek képzettsége alaposabb mint az előző években végzetteké.²⁷⁴ A végzettek tisztté avatására szeptember 6.-án került sor és az ETI első ilyen eseményén 220 hadnagyot bocsátottak ki. Az avatáson egyébként jelen volt Dr. Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes és Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszter is. Ebben az időszakban az iskola növendékeinek 78%-a már érettségivel rendelkezett, vagyis a felvettek előképzettségének hiányosságaiából adódó problémák a korábbi évekhez képest jelentősen csökkentek, és ennek szerepe lehetett a fenti, az államvizsga-bizottság által tett optimista helyzetértékelésben is. Ugyanakkor a növendékek egyre magasabb képzettsége tarthatatlanná tette azt a helyzetet, hogy a tanári karnak csupán 38%-a volt érettségizett, 22% végzett akadémiát.²⁷⁵ Az oktatói kar helyzete egyébként más jellegű problémákat is felvetett. Mivel az érintettek korábban a különböző fegyvernemi tiszti iskolákon tanítottak, sokuk lakhelye is az azoknak helyet adó vidéki nagyvárosokban (Pécs, Tata, Szentendre)

²⁷² Oroszi 2005 I:147.

²⁷³ Uo.

²⁷⁴ Uo. 156.

²⁷⁵ Juhász 1985: 20.

volt, és csupán 152 fő rendelkezett közülük budapesti lakással. Így tehát az állomány valamivel több mint fele az iskolán kialakított szükségszálláson aludt hét közben, s csak hétvégén utazhatott haza a családjához.²⁷⁶ Ugyancsak a korszakban általános jelenségnek számító, s a Néphadsereget sem kímélő hatalmas lakáshiány következménye volt, hogy az iskola épületeinek egy része is lakások céljára lett korábban átalakítva, ami nem csupán az iskola összképét rontotta jelentősen, hanem a munkát nehezítő zsúfoltságához is hozzájárult.

A Magyar Néphadsereg vezetése a következő tanév elejére már elkészítette a hadsereg fejlesztésének több éves, 1965-ig tartó programját.²⁷⁷ Ebben természetesen szerepet kapott az ETI is. Abból indultak ki, hogy 1962-ig bizonyos értelemben mennyiségi tisztképzést kell folytatni, majd ezután lehet beállni évi körülbelül 200 főnyi új tiszt kibocsátására.²⁷⁸ Ezen létszám biztosítását lényegében a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskoláról az Egyesített Tiszti Iskolára jelentkező növendékekkel biztosíthatónak látták. Az ETI által kibocsátottakon kívül hivatásos tiszthelyettesek és tartalékos tisztek (évi kb. 1200-1500 fő) hivatásos tiszti állományba vételével is számoltak.²⁷⁹ Később komoly gondot jelentett, hogy a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola még abban a tanévben, 1958 nyarán megszűnt.

Magát a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolát egyébként 1953-ban hozták létre. Az ilyen típusú iskolák akkorra már úgy Magyarországon, mint Európa számos más részén is komoly hagyományokkal rendelkeztek.²⁸⁰ Mindazonáltal az 1953-as iskolaalapításkor minden bizonnyal leginkább a szovjet Szuvorov-típusú iskola szolgált példának.²⁸¹ A „Rákóczi” létrehozása Magyarországon, tulajdonképpen a tisztképzésnek a korábbiakhoz képest új alapokra helyezésének szándékával magyarázható 1953-ban. Ekkorra lezárult a Magyar Néphadsereg fejlesztésének az a periódusa amelyben igen gyorsan, igen

²⁷⁶ Oroszi 2005 I: 145.

²⁷⁷ M Szabó 2007: 48-49. és Szani 1999: 24.

²⁷⁸ Oroszi 2005 I.:179.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Magyarországon az első katonai középiskolát 1856-ban alapították Kőszegen. Martinkó József, *Cőgerek és Katkósok. A katonai középiskolák története, Budapest.*, Petit Real Könyvkiadó, 1998. (a továbbiakban: Martinkó 1998:) 5.

²⁸¹ Martinkó 1998: 94.

nagyszámú új tisztre volt szükség, így végre meg lehetett kezdeni a kísérletezést egy szervezesebb, hosszabb időt igénylő, ám egyúttal lényegesen jobb minőségű katonavezető-képzés kialakításával. Pontosan ezt célozta a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola, amelynek feladatai között előírták: „Az iskola feladata az, hogy az itt tanuló növendékeknek a legjobb középiskolai végzettséget adja, művelt, sokoldalúan képzett, kulturált ifjakká nevelje őket...”.²⁸² Az eredetileg egy évig Esztergomban, majd az újonnan elkészült iskolakomplexumban Mátyásfüdön, végül utóbbinak a szovjet csapatok általi 1956. novemberi megszállását követően a Húvösvölgyben a volt Petőfi- illetve Boyai akadémia épületében elhelyezett intézmény, mint középiskola, mindjárt jellegénél fogva biztosította, hogy az innen kikerülők legalább érettségivel rendelkezzenek. Márpedig ez önmagában is jelentős eredmény volt. E mellett azonban a „rákóczisták” nem csupán a fegyelem és az alakosság elemeit sajátították el, de számos, később a tisztképzés során igen hasznosnak bizonyuló ismeretet, mint például lövészetet, úszást, sízést, motorkerékpár- és gépkocsivezetést stb. is.²⁸³ Polgári ismereteiket tekintve az iskola tanulói lényegében az általános gimnáziumok reáltagozata terveinek alapján nyerték képzésüket. Figyelemre méltó azonban, hogy a katonai vezetés mennyire erősen törekedett arra, hogy az iskola polgári és katonai oktatói kara a lehető legjobb minőségű tanerőkből álljon. A polgári tanároknak az akkoriban megszokott tanári fizetés két-háromszorosát fizették, így sikerült valóban kiváló állományt összegyűjteni az iskolán, a katonai nevelők számára (akiket szintén igyekeztek alaposan kiválogatni) előírták a pedagógiai továbbképzést, feladatuk minél jobb ellátása érdekében.²⁸⁴ Fontos és érdekes ugyanakkor az a tény, hogy a hallgatóknak az akkor megszokottnál sokkal magasabb színvonalú hazafias nevelést is nyújtottak.²⁸⁵ Az iskola életét az 1956-os forradalom igencsak felforgatta. Az iskola állományának egy részét, aki a forradalom alatti magatartása miatt „kompromittálódott”²⁸⁶,

²⁸² Uo. 93.

²⁸³ Holló József: Az 1945 utáni középfokú katonai képzés rendszere. In.: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története: A millicentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*. Szerk.: Lengyel Ferenc, Szántó Mihály. HM Oktatási és Tudományos szervező Főosztály. Budapest, 1996. (a továbbiakban: Holló 1996:) 155.

²⁸⁴ MN Kgy. A-V/e-16.(Kiss é.n.) : Kiss Géza: *„II. Rákóczi Ferenc” Katonai Középiskola Története a tisztképzés szolgálatában*. Kézirat Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében 14.-15.

²⁸⁵ Schubert Katalin: Volt egyszer egy iskola...Néhány gondolat egy korszakról. In: *Új Honvédségi Szemle* (LVII.) 2003/8. (a továbbiakban: Schubert 2003:) 129.

²⁸⁶ HL MN VIII. 14. fond 1957/T-18.d./38.őe. (Ehrenberger 2006:36.)

eltávolították, felelősségre vonták, 1957. január 15.-én pedig 122 növendéket kizártak, mert többszöri felszólításra sem vonultak be az iskolára (a „kényszerszünet” után).²⁸⁷ Noha az iskolát az új állomáshelyen, új parancsnoka Otta István vezérőrnagy vezetésével (elődei az iskolaparancsnoki poszton: Kerekes Béla vezérőrnagy 1953.09.01-1955.06.20. és Oláh István 1955.06.20-1957.02.07) újjászervezték, s egy darabig úgy tűnt továbbra is itt képzik a tisztikar utánpótlását, 1958.02.17.-én a Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsa mégis úgy határozott (az egyetlen Uszta Gyula vezérőrnagy ellenzése mellett), hogy az iskola feloszlatását javasolja. Indokként több dolgot is felsoroltak, például, hogy az iskola eleve csupán Farkas Mihály nagyzási hóbortja miatt lett létrehozva, hogy sem mennyiségben sem minőségben nem képez megfelelő utánpótlást az ETI számára (az előbbi talán igaz, az utóbbi semmiképpen sem, ezt mutatja, hogy még az 1990-es években is a Magyar Honvédség számos legmagasabb rangú és beosztású tábornoja és főtisztje is egykori „rákóczi” volt)²⁸⁸, túl sokba kerül egy-egy növendék kiképzése, nincs megfelelő katonapedagógusi kar a működtetéséhez stb. Javasolták továbbá, hogy a jövőben a hadsereg tiszti igényét a sorkatonai állomány érettségizett, első szolgálati évüket már letöltött tagjai közül, toborzással pótolják.²⁸⁹ Miután az MSZMP PB a fentieket elfogadta 1958 június és szeptember között fel is számolták az iskolát. 630 növendékéből 108 végzős az Egyesített Tiszti Iskolára került, 522 fő pedig különféle polgári gimnáziumokba, ipari technikumba, szakmunkásképzőbe, vagy egyetemre mentek, néhányan leszereltek.²⁹⁰ Mindazonáltal az új toborzási rendszer idővel használhatónak bizonyult. Miután 1959 elejétől a honvédelmi miniszter döntése alapján a tiszti iskolákra való toborzás feladata átkerült a Vezérkar Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnöksége hatásköréből a Személyügyi Csoportfőnökséghez, az ETI hallgatóit és tanárait is bevonva intenzív kampány kezdődött az ország középiskoláiban, aminek következtében évente körülbelül 1300-1600 fő jelentkezett a katonatiszti pályára.

1957/58-ban magán az ETI-n folyó oktatást is igyekeztek megszervezni. Ekkor még abból indultak ki, hogy három éves képzést alakítanak ki az iskolán (vagyis a növendékek 3

²⁸⁷ MN Kgy. A-V/e-16.(Kiss é.n.): 50.

²⁸⁸ MN Kgy. A-V/e-16.(Kiss é.n.): 59.

²⁸⁹ HL MN VIII. 2. fond 1958T: 9.d./26.őe.

²⁹⁰ Oroszi 2005 I.: 209.

teljes évet fognak ott eltölteni). Ezalatt összesen 3400 kiképzési óra (ezen belül: politikai kiképzés 410óra, általános katonai ismeretek 1100 óra, katonai szakmai (fegyvernemi) ismeretek 1890 óra) keretében tervezték őket felvértetni a tiszti pályához szükséges ismeretekkel.²⁹¹ A legfontosabb tantárgyakból kötelező volt államvizsgát (tiszti vizsgát) tenni. Ilyenek voltak: a testnevelés, társadalomtudomány (eleinte „politikai kiképzés” néven), harcászat-szakharcászat, illetve a parancsnoki szakokon tanulóknak az alaki- és lökiképzés. Az egyes tantárgycsoportok oktatásának külön felelősei is voltak az iskolán. A politikai képzésért természetesen az iskolaparancsnok politikai helyettese felelt (de nem csupán az iskolaparancsnok, hanem a HM Politikai Csoportfőnökség, majd Főcsoportfőnökség felé is). Az általános katonai tárgyakért a tanulmányi osztályvezető (aki a parancsnok tanulmányi helyetteseként is működött, ám utóbbi funkciója csupán „zárójeles” volt, ténylegesen az iskolaparancsnok tanulmányi helyettese posztot csak 1961-ben állították fel) volt a felelős, ám az ő munkáját nehezítette, hogy mint ilyen nem volt fölérendelve a tagozatparancsnokoknak és tanszékvezetőknek, akiket tanulmányi helyettesként irányítani kellett volna. A katonai szakmai (fegyvernemi) tárgyakért a tagozatparancsnokok voltak a felelősök, akik a munkát saját HM Csoportfőnökségeik útmutatásai alapján, az egyes szakágak élén álló kiképzési főelőadók (később tagozatparancsnok-helyettesek) segítségével szervezték és ellenőrizték.²⁹² Az oktatás időtényezőiben azonban hamarosan változás állt be, ugyanis valóban hároméves tanintézeti oktatást csupán az 1957-60 között az ETI-n tanulók kaptak. Az 1959-61-ben és 1960-62-ben az iskolára járók első évüket a csapatoknál töltötték, s csak két évet tanultak ténylegesen az iskolán, 1961-től pedig az egész képzési rendszer átalakult 4 évvessé, ám eleinte az új rendszerből is elveszett az első év a csapatoknál miatt, amelynek átszervezése folyamatosan napirenden volt gyakorlatilag az ETI felszámolásáig.²⁹³ Az 1958/59-es tanév elején beiskoláztak 80 főt lövész-, 45 főt páncélos-, 20-20 főt tüzér-, híradó- és műszaki, 15 főt légvédelmi tüzér (lokátoros) szakra. Az ETI végzősei 1958 nyarán mintegy 153-an voltak.

²⁹¹ Uo. 191-192.

²⁹² Uo. 192.

²⁹³ MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985): Juhász Sándor: A tisztképzés fejlődése az ellenforradalom leverésétől a katonai főiskolák létrehozásáig; a földi fegyvernemek tisztjeinek képzése. Budapest, 1985. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. 28.

Az 1958/59-es, immár harmadik tanév egyik első és legfontosabb eseménye október 10.-én a Lövész- illetve a Páncélos- és Gépjármű Tagozat már említett összevonása volt Összefegyvernemi Tagozattá. Ezzel maga a Páncélos Tanszék is megszűnt néhány évre az ETI-n, állománya kétfelé oszlott egy-egy úgynevezett tantárgybizottságot alkotva az immár összefegyvernemi Harcászati- illetve Lőkiképzési Tanszéken belül. A Műszaki Tagozat esetében a névváltoztatáson túl (Műszaki- és Vegyvédelmi Tagozattá) komoly változást jelentett, hogy inentől kezdve néhány évig itt oktatták a Repülőműszaki Tanszéken a repülőműszaki növendékeket is.²⁹⁴ Világossá vált, hogy noha a tanárok egy része immár több éves oktatói tapasztalatot gyűjtött a Magyar Néphadsereg tisztképző intézményeiben, elméleti pedagógiai ismereteik (csakúgy, mint egyéb jellegű elméleti ismereteik, iskolai végzettségük) igen hiányosak. Ezért aztán az Egyesített Tiszti Iskola számos oktatóját beiskolázták a Magyar Néphadsereg Központi Tiszti Házában induló „kétéves pedagógiai tanfolyam”-ra.²⁹⁵ Az oktatói karral kapcsolatban ugyanekkor egy további komoly probléma is felmerült, nevezetesen a túlzott mértékű italozás és botrányokozás, amely ellen maga az iskolaparancsnok volt kénytelen harcot hirdetni, kérve az iskola egész kollektívájának segítségét.²⁹⁶ Ugyancsak jelentősen hátráltatta a tanulmányi munkát, hogy számos modern harceszköz az ETI-n nem –vagy nem kellő számban- állt rendelkezésre (néha még azután sem, hogy a csapatok egy részénél az adott eszköz már megjelent) így az intézmény nem lehetett képes minden esetben a legkorszerűbb ismereteket átadni növendékeinek.²⁹⁷ Pedig az iskolaparancsnokság ekkor már azt a feladatot szabta például a Harcászati Tanszék számára, hogy az új tisztekkel ismertesse meg a gépkocsizó lövész zászlóalj és a harckocsi zászlóalj szervezetét és vezetését, illetve, hogy a gyakorlatokon külön gondot fordítsanak az aleggységek idegen hadseregek elvei szerinti beállítására (mindezekkel tehát jóval föléje kívántak menni az oktatásban a szakasz/század szintnek, illetve az idegen hadseregek ismeretét is ki kívánták emelni a tantermekből a gyakorlótérre).²⁹⁸ A fentiek szellemében az iskola növendékei és tiszti csoportjai kihelyezések és gyakorlatok sorát hajtották végre

²⁹⁴ Uo. 230.

²⁹⁵ Uo. 233..

²⁹⁶ Uo. 232-233.

²⁹⁷ Hiányzott például a gázkamra a vegyvédelmi növendékek kiképzéséhez, nem volt hátrasiklás-nélküli (HSN) löveg, modern P-20 típusú lokátor stb.

²⁹⁸ Oroszi 2005 I: 234.

század, sőt zászlóalj szinten. 1959-ben avatták fel az ETI-n a Magyar Néphadsereg utolsó olyan tisztjeit, akik tanulmányaikat még a fegyvernemi tiszti iskolákon kezdték. Mindössze 87 tisztet avattak, többek között Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszter, illetve Münnich Ferenc, a Minisztertanács elnöke.²⁹⁹

Ugyancsak az 1958/59-es tanévben történt, mégis a fentiekől külön tárgyalást érdemel az úgynevezett Egyesített Tiszti Továbbképző Tanfolyam önállóságának megszüntetése és beolvasztása az ETI keretébe 1958. szeptember 1.-el.³⁰⁰ Ezzel tulajdonképpen egy újabb szervezeti egység jött létre az Egyesített Tiszti Iskolán belül, amely a Zách utcai Ságvári laktanyában lett elhelyezve (korábban a tanfolyamnak a Budaörsi úton levő Petőfi laktanya adott helyet). A tanfolyam parancsnoka Schwehr Lajos alezredes, helyettese Sós József alezredes, törzsfőnök Nyitrai Sándor alezredes lett. A tanfolyam korábbi parancsnoka Baranya László ezredes ettől kezdve az ETI parancsnoka általános helyettese lett. A tanfolyam hallgatói 3 századba voltak szervezve, melyek élén parancsnok és politikai helyettese állt. A tanfolyam rendszeresített létszáma 274, meglévő állománya 227 fő volt. Rendeltetése szerint század (üteg) parancsnoki feladatok ellátására kellett felkészítenie az ide beiskolázottakat, lövész, páncélos, tábori tüzér, légvédelmi tüzér, lokátor, hadtáp, híradó és műszaki szakokon. A hallgatóinak oktatását innentől kezdve az ETI szervezetszerű tanszékei látták el, a képzési idő egy év volt. A fenti tanfolyamnak a tisztképzés rendszerén belüli helyét keresve eredetileg bizonyos szempontból a középső fokozatba lehetne sorolni. Ezt támasztja alá nem csupán az ezen a fokon megszokottnak számító tanfolyami jellege, hanem az a tény is, hogy az alapfokú tisztképzésben korábban oktatott szakasz szinttől magasabb, század (üteg) szintű ismereteket nyújtott. Ugyanakkor azonban, miután az Egyesített Tiszti Iskolán a képzés profilját kezdték kiterjeszteni a század (sőt, mint láttuk bizonyos mértékig a zászlóalj) szintjére, a tanfolyam fenntartása – főleg önálló szervezetként- hosszabb távon okafogyottá vált. Ugyanakkor ez a lépés azt is világossá tette, hogy a hadsereg vezetése a teljes magyar tisztképzés lehető legnagyobb részét az Egyesített Tiszti Iskolán, és az ugyancsak egyesített jellegű (a korábbi két akadémia –igaz nem egyenlő arányú- egyesítéséből létrejött) Zrínyi Miklós Katonai Akadémián kívánta elhelyezni.

²⁹⁹ Uo. 243-246.

³⁰⁰ Uo. 230.

Az 1959/60-as tanév legfontosabb sajátossága az volt, hogy ebben az évben az Egyesített Tiszti Iskolán nem indult első évfolyam. Ennek legfőbb oka a II. Rákóczi Ferencről elnevezett katonai középiskola megszüntetése és az ennek nyomán adódó káderfejlesztési problémák koncepcionális zavarok voltak.³⁰¹

Az általános- és katonai ismeretek bővítése az Egyesített Tiszti Iskolán továbbra is állandóan napirenden volt. Az adott tanévben kiadott 086.sz. iskolaparancsban is hangsúlyozta Köteles vezérőrnagy az oktatói kar általános-, katonai- és pedagógiai műveltsége bővítésének szükségességét. Ennek megfelelően az iskola majdnem minden oktatója részt vett valamilyen képzésben. Ezen képzések főbb csoportjai a következők voltak: a politikai oktatás különféle formái, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia képzései, ezen kívül különféle polgári egyetemeken is tanultak katonatisztek, végül azok, akik még nem rendelkeztek érettségivel, gimnáziumi tanulmányokat folytattak. Ugyancsak az ismeretek bővítésére volt hivatva a honvédelmi miniszter parancsára (egyébként az egész Magyar Néphadseregben) az Egyesített Tiszti Iskolán is létrehozott tudományos körök és szakkörök megszervezése. Tudományos körök alakultak pártpolitikai munka-, hadtáp-, technikai-, harcászati témákban, ezekért az iskolaparancsnok adott szakmai helyettesei feleltek, míg a szakkörökért a tagozatok és tanszékek parancsnokai. Az ezekben részt vevő tisztek- és tiszthelyettesek számára a parancsnok heti egy pihenőnapot engedélyezett. A növendékek képzése fejlesztésének részeként mindenki számára kötelezővé tették a személy- és tehergépkocsi vezetői engedély megszerzését. Ugyanebben az évben jelent meg az ETI, mint tisztképző intézmény szempontjából egy igen fontos dokumentum, amelyet a Hadsereg Pártbizottsága készített a Magyar Néphadsereg hadosztályparancsnokai és politikai osztályvezetői bevonásával a csapattisztek helyzetéről.³⁰² A jelentés meglehetősen komoly problémákat vetett fel a tisztikar egészével, így a tisztképzéssel kapcsolatban is. Nem kevesebbet állított, mint, hogy a csapatoknál levő, szakasz és századparancsnokként szolgáló fiatal tisztek egy része egyszerűen nem lát perspektívát maga előtt. Ezen jelenség vélhetően több tényezőre vezethető vissza. Véleményem szerint kiemelkedő jelentősége lehetett egyfelől a már említett mennyiségi – bár korántsem minőségi- tiszti „túlkínálatnak”. A régóta a Magyar Néphadseregben

³⁰¹ Uo. 266.

³⁰² Uo. 236.

szolgáló tisztek 1956-1957-ben alapvetően bizonyították politikai megbízhatóságukat a hatalom számára, márpedig akkoriban a megbízhatóság igen fontos szempont volt.³⁰³ Így aztán a politikai és a katonai vezetés ezen tiszteket preferálta minden olyan beosztásba történő kinevezésnél amelyeket ők képesek voltak ellátni. A feszültséget minden bizonnyal növelte, hogy a tiszti túlkínálathoz képest maga a Magyar Néphadsereg –mint láttuk az 1957-es moszkvai megállapodás értelmében- 1960 előtt csak igen kis mértékben bővült. Mindez kevés szakmai lehetőséget biztosított az új tiszteknek, akik hangulatát talán az is rontotta, hogy láthatták: egy elavult, alapvetően a II. Világháború haditechnikai szintjét alig meghaladó felszereltségű hadseregben kénytelenek szolgálatot teljesíteni. Az átlagos csapattiszt ugyanakkor az MSZP VII. Kongresszusa előtt (1959. november-december) – amely határozott egy létszámában az akkor meglévőnél nem nagyobb, ám modern fegyverzettel/haditechnikával felszerelt hadsereg kiépítéséről- igazán biztos forrásból esetleg nem is értesülhetett arról mikor, és milyen mértékben kívánja egyáltalán a politikai vezetés a hadsereget fejleszteni.³⁰⁴ Ugyancsak a fent említett jelentés állapította meg, hogy nincs az országban megfelelő propaganda a hadsereg megszerettetésére, vonzóvá tételére. Ez utóbbi megállapítás –bár talán nem tudatosan- az adott pillanatnyi helyzeten véleményem szerint jócskán túlmutató történelmi folyamatra is utalt. A magyar társadalom viszonyáról saját fegyveres erőihez jelen keretek között nem kívánok hosszabban szólni, annyi azonban mindenképpen elmondható, hogy azt semmiképpen sem jellemezte igazán mély „rajongás”, ami leginkább talán történelmi okokkal magyarázható –alapvetően a katonai siker(élmény)ek hiányával. Ha csak az 1945 utáni időszakot nézzük, ugyancsak jól látszik egyfajta „elidegenedés” a „nép” és a hadsereg között. Ennek alapja, hogy a hadsereg 1948-tól a Párt figyelmének középpontjába került, legfontosabb pozícióit a párt által, politikai alapon kiválasztott személyekkel töltötték be, márpedig ennek következtében a köztudatban a párttal egyre inkább összekapcsolt hadsereg (elég például arra gondolni, hogy számos „ötvenes évekbeli” plakáton a munkás és a paraszt alakja mellett a katona is megjelent a szocializmust építő/védelmező allegorikus alakok között)

³⁰³ Ezt emeli ki például a személyügyi csoportfőnök jelentése 1958 tavaszán. Csendes 1998: 65.

³⁰⁴ A forrásokban is megjelenik, hogy a tisztek egy része igencsak bizonytalan volt a hadsereg további sorsát illetően. Pl.: HL MN VIII. 14. fond 1957T: 18.d./ 38. öe.. (Ehrenberger 2006:33.)

kénytelen volt osztozni a párt egyre növekvő népszerűtlenségében.³⁰⁵ Noha 1956-ban a Magyar Néphadsereg nem állt ki egyértelműen a hatalom mellett, a későbbi „rendteremtésben” már aktívan részt vett –bár szerepe vélhetően nem kerül(hetet)t egy besorolás alá a Szovjet Hadseregével, vagy az „igazi” „pufajkásokéval”.

Az MN Pártbizottság jelentése kifejezetten a tisztképző intézményekre vonatkoztatva azt állítja, hogy azok nem készítik fel kellően az ott tanulókat a későbbi feladataikra (ez a megállapítás egyébként egyaránt vonatkozik az Egyesített Tiszti Iskolára és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiára is).³⁰⁶ Ez alatt elsősorban a gyakorlati ismeretek hiányát értették. (A jelentés elismerte például a technikus tisztek magas fokú „mérnöki ismereteit, ám azt állította, hogy ugyanakkor szakmájuk bizonyos alapvető fogásait nem ismerik.) Ennek egyenes következménye a jelentés szerint, hogy a csapattisztek hétköznapi tevékenysége jelentős részben az új alakulatuknál átvett „szokásokból” állt. E problémák megoldása az iskolák képzésének gyakorlatiasabbá tételével látszott lehetségesnek. Ugyancsak hatással volt a tisztek helyzetére, hogy a tiszthelyettesek tekintélye igen alacsony volt –így kevéssé tudták betölteni feladatukat a tisztek támogatásában. A hadsereg tisztjeinek anyagi körülményeiről fest nem túlságosan rózsás képet a jelentés azon két megállapítása, miszerint 1. a tiszti lakások pár éven belül kicsinek bizonyulnak majd (ez azért különösen súlyos mivel, mint láttuk ezekben az években a tiszti lakásigények mennyiségi kielégítését sem tudták megoldani!), 2. a jelentés javasolja, hogy a tisztek anyagi helyzetét politikai kérdésnek kellene tekinteni, vagyis a Néphadsereg tisztjeinek anyagi körülményit olyan szűkössnek látják, hogy az már politikai problémákat vethet fel.³⁰⁷ Az összkép tehát szinte aggasztó: a tisztek nem eléggé képzettek, társadalmi megbecsültségük alacsony anyagi helyzetük pedig, részben a politikai vezetés hozzáállása miatt, komoly aggodalomra ad okot.

³⁰⁵ Szabó János: Modellváltás az erőszak pártállami legitimitációjában. In.: *Restauráció vagy kiigazítás: a kádári represszió intézményesülése 1956-1962.* szerk. Huszár Tibor- Szabó János, Zrínyi Kiadó, 1999. (a továbbiakban: Szabó 1999:)

³⁰⁶ Oroszi 2005 I: 276.

³⁰⁷ Ugyanerre utal Szabó 1999: 215.

Mint láttuk, ettől a tanévtől már teljesen a sorkatonai szolgálatukat töltő érettségizett fiatalokra kívánta a katonai vezetés alapozni a tisztképzést –akik persze kezdettől fogva jelen voltak az ETI keretében a „rákocizisták” mellett. A baj az volt, hogy a növendékek sorkatonai szolgálatuk során számos negatív tapasztalatot szereztek. Bajtársaik „örömkatonának” bélyegezték őket, a tiszthelyettesek pedig –megtudván, hogy a delikvenszek tisztnek kívánnak lenni- külön „foglalkozásokat” szerveztek számukra, nem annyira a segítség, mint a „kitolás” szándékával!³⁰⁸ Mindez a jelentkezők egy részét eleve elbizonytalanította, demoralizálta, esetleg el is térítette a katonatiszti pályáról. A bajt csak tetézte, hogy az iskolán hamar kiderült: többségük nem tudta elsajátítani azokat az ismereteket, amelyek megszerzése az egy éves csapatszolgálat értelmét adta volna (egyesekek például nem is olyan fegyvernemű alakulathoz kerültek amilyen szakra az iskolán jelentkeztek!). Az ETI parancsnoksága mindezek következtében szorgalmazta, hogy minél inkább összevonva, lehetőleg egy hadosztályon belül töltsék ezután a növendékek sorkatonai szolgálatukat, ahol az iskola nyomon követheti és segítheti kiképzésüket. A tanévet 1960 nyarán is a tisztvizsgák zárták, a szokásos augusztus 15-31. közötti időszakban. Ez évben a harmadik évfolyam 14 szakasza méretett meg. A szakaszok összetétele utal a végzettek fegyvernemi arányaira (egészen pontos képet azért nem ad, mert az egyes szakaszok nem mindig azonos létszámúak). A négy lövésszakaszból kettő határőr, egy belső karhatalmi, utóbbiak ugyanis ekkor még fegyvernemi szakokon végeztek az ETI-n. Ezeken kívül páncélos-, híradó-, műszaki-, vegyivédelmi-, lokátoros-, tábori tüzér-, légvédelmi tüzér-, rádiófelderítő-, és hadihajós (ez utóbbi „szakaszt” egyetlen növendék alkotta) szakaszok végeztek.³⁰⁹ I. fokozatban avattak 27 főt, II. fokozatban 71 főt, III. fokozatban 80 főt. A sikeresen vizsgázott végzősök szeptember 6.-i tisztiztatásán először jelent meg és mondott beszédet az új honvédelmi miniszter Czinege Lajos altábornagy, aki hangsúlyozta, hogy az új tisztiztatottak már részesei lesznek a Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztésének.

Ugyanis megkezdődött a Néphadsereg minőségi fejlesztése, aminek kulcsfontosságú feltétele volt, hogy a hazai (illetve részben a szovjet) tisztiztatási intézmények képesek legyenek olyan magasan képzett fiatal tisztiztatottakat tömegesen kibocsátani, illetve az idősebb

³⁰⁸ Oroszi 2005 I: 265..

³⁰⁹ Uo. 278.

tiszteket tovább képezni, hogy azok a fejlesztés körülményei között adódó szakmai és emberi kihívásoknak megfeleljenek. Mindezt nehezítette, hogy a tisztképző intézmények, így az ETI is, részben a fenti változások következtében, részben attól függetlenül, maguk is folyamatosan átalakultak. Ez évben fontos személyi változások történtek az iskolán. Baranya László ezredes a Központi Tiszthelyettes Iskola parancsnokhelyettese lett, helyette az ETI parancsnoka általános helyettese Bakonyi Sándor ezredes a 7. gépkocsizó lövészhadosztály volt parancsnoka lett. Az Egyesített Tiszti Iskola emellett 1960. szeptember 17.-én kapott új állománytáblát. Ennek alapján a tanévet 779 növendék kezdte meg. A növendéki létszám tehát jelentősen növekedett az előző évi 487 főhöz képest.³¹⁰ Az összlétszámon belüli fegyvernemi arányokat nézve azt látjuk, hogy a vezető fegyvernem továbbra is a lövész volt: a lövész fegyverneműek/egyéb fegyverneműek arány az iskola növendékei között a II. évfolyamon 100 (+a 100 BM-es növendéket is a lövészekhez sorolják)/280 fő, a harmadik évfolyamon 74/220 fő (a lövészeken kívül egyébként a II. évfolyamon 11, a III.-on 15 fegyvernem és szakág tisztjeit képezték).

A BM-növendékek helyzete egyébiránt sajátosan alakult az iskola addigi története során. Már 1957. novemberében bevonult az Egyesített Tiszti Iskolára egy 43 fős határőrtiszti csoport (két szakaszba osztották be őket, később összesen 10 főt bocsátottak el közülük különféle okokból az iskoláról). Ez a lépés világossá tette, hogy egyenlőre nem kívánnak teljesen önálló BM-tisztképzést szervezni. 1958. október 1.-én a határőrökhöz egy 22 fős BM Belső Karhatalom szakasz is csatlakozott, és azokkal együtt, 1960. szeptember 6.-án tisztekké is avatták őket.³¹¹ Mindeközben a BM-tisztek képzése megszervezésének egy másik iránya is kezdett kibontakozni. 1958. február 10.-én létrejött ugyanis az úgynevezett Határőr Tiszti Továbbképző és Hivatásos Tiszthelyettesi Iskola, illetve 1959. március 14.-től új nevén BM Határőr és Karhatalmi Tiszti Iskola, mely azonban már 1960. december 21.-én meg is szűnt.³¹² Ugyanezen a napon adta ki a belügy- és a honvédelmi miniszter 007. számú közös utasítását, mely szerint a továbbiakban a BM Határőrség és Belső Karhatalom tisztjeit a Magyar Néphadsereg tisztképző intézményeiben fogják képezni.

³¹⁰ Uo. 291.

³¹¹ Uo. 293.

³¹² Uo.

Az 1960/61-es tanév folyamán egyre inkább világossá vált, hogy a mind nagyobb számú növendéket a régi keretek között az iskola egyre kevésbé képes hatékonyan képezni. Ennek megoldása az ETI előbb de facto (1963-ban a tagozatok és a növendéki állomány egy részének Szentendrére költözésével), majd de jure kettéosztásával és helyette a Kossuth Lajos Katonai Főiskola és a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola létrehozásával valósult meg. Gyorsabb eredmények születtek az oktatás fejlesztése terén. Az egyre jobb előképzettséggel rendelkező növendékek, a javuló anyagi ellátás és az oktatói állomány fejlődő módszertani ismeretei lehetővé tették, hogy a szinte általános iskolai jellegű oktatási formáktól egyre inkább a felsőfokúak felé haladjon az iskola, sőt egyre nagyobb teret nyertek az audiovizuális oktatási eszközök is.³¹³ A gyakorlati képzés fejlesztése érdekében az iskola mind alaposabban igyekezett megszervezni a harmadévesek csapatgyakorlatát is. Külön összekötő tiszteket küldtek ki egyeztetni az érintett alakulatok parancsnokaival, a növendékek már az iskolán elkészítették a majdan a csapatoknál tartandó foglalkozásaik foglalkozási jegyeit stb.³¹⁴ Mindezzel együtt az iskola állományának minden igyekezetére szükség volt, hogy lépést tudjanak tartani a Magyar Néphadsereg most már valóban gőzerővel folyó fejlesztésével. 1960-ban például több mint 250 új szabályzat jelent meg, amelyekből a tiszteknek rajparancsnokig bezárólag vizsgázniuk kellett (természetesen mindenkinek alapvetően csak az őt érintő szabályzatokból). Az ETI végzettjeit ebben az évben még ugyanakkor többé-kevésbé a szokott körülmények között avatták tisztté az augusztusi tiszti vizsgák után szeptember 2.-án. Ezzel az eseménnyel ugyanakkor le is zárult egy korszak az iskola történetében. Ahogyan az avatáson a Czinege Lajos honvédelmi miniszter, Ugrai Ferenc vezérkari főnök, és Marosán György KB-titkár mellett megjelent Biszku Béla belügyminiszter pohárköszöntőjében³¹⁵ a politikai vezetés hadsereggel kapcsolatos aktuális hozzáállását kifejtette; a nemzetközi problémák hatékony kezelése szükségessé teszi egy erős hadsereg fenntartását. Ennek keretében egy a korábinál hatékonyabb tisztképzés megteremtése érdekében az Egyesített Tiszti iskolán folyó oktatást is átszervezték. A honvédelmi- és a művelődési miniszter 1/1961. sz. közös rendelete értelmében az 1961/62-es tanévtől kezdve az ETI növendékei 2-ről 3 évre növelt tanintézeti képzésük alatt tiszti

³¹³ MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985): 103.

³¹⁴ Oroszi 2005 I.: 304.

³¹⁵ Uo. 314.

szakkiképzésük mellett egy polgári felsőfokú tanintézmény anyagát is elsajátították és végzésükkor két diplomát –egy tisztit és egy polgári szaktechnikusi vagy általános iskolai tanárit- kaptak.³¹⁶ Ezzel a Magyar Néphadsereg tisztképzési rendszere irányt vett egy olyan új, magas minőségi mutatókkal bíró rendszer felé, amely immár teljes egészében a polgári életben is kompatibilis ismereteket és diplomát is nyújtott az abban részt vevők számára.

V. 1. 2. Az Egyesített Tiszti Iskola 1961-1967 között

Az új képzési szisztéma természetesen hatalmas többletmunkát jelentett, nem csak a növendékeknek, akiknek immár nem 3, hanem 4 év alatt, a korábbiakhoz képest egy plusz (polgári) szakot is el kellett sajátítaniuk, de az iskola szervezéssel foglalkozó munkatársainak is. Ki kellett dolgozni (természetesen a Művelődésügyi Minisztérium segítségével), hogy mely katonai szakokhoz milyen civil szakok társuljanak. Meg kellett szerkeszteni az új órarendeket, a szaktantermek beosztásait, a vizsgáztatás rendszerét stb. Mindez meglehetősen bonyolult feladatnak bizonyult, ráadásul az utólagos vizsgálatot nehezíti, hogy számos fontos dokumentum (pl. a polgári és katonai szakok párosításáról) nem is maradt fenn. Annyi mindenesetre jól látszik, hogy az ETI illetékesei nagy gondban lehettek, hisz az iskola kommunális helyzete, ellátottsága nem volt megfelelő, a képzés addigi rendszere szervezeti/szervezési szempontból sem érte el a felsőoktatásban szokásos szervezettséget, illetve részint más rendszerben épült fel. Nem volt pl. szemeszterrendszer (vagyis félévekre tagozódó képzés félévvégi vizsgákkal), de még csak órarendeket sem tudtak fél évre előre kidolgozni (aminek oka jelentős részben a képzéshez szükséges objektumok, szaktantermek stb. szűkös volta miatt, azok elosztásának bonyolultsága volt)³¹⁷, bár elvileg voltak éves és féléves tantárgyi, illetve tematikus tervek, ám ezek a gyakorlatban állandóan módosultak. Az első évben a 22 katonai fegyvernem és szakágazat növendékei 7 egyszakos tanári és 6 felsőfokú technikumai képzési profil anyagát sajátíthatták el. Ezek a következők voltak:

Összfegyvernemi tagozat

- gépkocsizó lövész-földrajz tanár

³¹⁶ MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985):: 13.

³¹⁷ Oroszi 2005 II: 25.

- felderítő-földrajz tanár
- páncélos parancsnok-autóközlekedési szaktechnikus
- páncélos technikus-autóközlekedési szaktechnikus
- gépjármű technikus-autóközlekedési szaktechnikus

Tüzér tagozat:

- tábori tüzér-matematika tanár
- légvédelmi tüzér-matematika tanár
- lokátoros- impulzus és mikrohullámú szaktechnikus
- lokátor technikus- impulzus és mikrohullámú szaktechnikus
- tüzér technikus-fegyverzeti műszer szaktechnikus

Híradó tagozat:

- híradó parancsnok-távközlési szaktechnikus
- híradó technikus-távközlési szaktechnikus

Hadtáp tagozat:

- általános hadtáp (1957-62 közt szünetelt a képzés)- pénzügy és számvitel
- üzemanyag- kémia tanár
- elhelyezés- építőipari szaktechnikus
- közlekedés- közlekedési üzemmérnök

Műszaki tagozat:

- műszaki parancsnok- politechnikai tanár

Vegyivédelmi tanszék:

- vegyivédelmi parancsnok- kémia tanár

BM Határőr és Karhatalmi Tanszék:

- határőr(csak 1962/63-tól)- földrajz tanár
- karhatalmi(csak 1962/63-tól)- földrajz tanár

Ezen párosításokban a következő négy év folyamán számos változás következett be, részben csak elnevezésbeliek, részben tartalmiak (pl. a felderítők földrajz helyett német nyelvtanári képzése).³¹⁸

Az új típusú oktatási rendszer megszervezését (kikísérletezését) hátráltatta az iskola változó személyzeti helyzete is. A legnagyobb horderejű változás Köteles Jenő vezérőrnagy. iskolaparancsnok kinevezése volt a MN Kiképzési csoportfőnökévé. Ez természetesen pozitív fejlemény volt az ETI szempontjából, hiszen az új előjáró nem csak jól ismerte az iskola problémáit, de megfelelő empátiával és segítő szándékkal is viszonyult az intézményhez. Ez azonban a gyakorlatban mégsem jelentett áttörésszerű javulást, hiszen a külső (pl. anyagi) körülmények ezzel nem változtak meg, másrészt Köteles vörögy. mint MN Kiképzési csoportfőnök természetesen messze nem csak az ETI-vel foglalkozott, valójában meglehetősen kevés ideje maradt az iskola ügyeire. Ezt a feladatot leginkább kiképzési (illetve 1964-től tanintézeti-) helyettese Koncz Andor ezds. látta el, aki szigorúan ellenőrizte a belrendet és az alakiságot, a fegyelmi helyzet, a szolgálatellátás és a harcészültség problémáit, ám kevesebb figyelmet fordított az oktatás tartalmi kérdéseire.³¹⁹ Köteles vezérőrnagy távozása után az új iskolaparancsnok Bakonyi Sándor alezredes lett, ám csupán ideiglenes jelleggel, mint megbízott iskolaparancsnok. Látható tehát, hogy az új, megnövekedett hallgatói létszámhoz (az adott tanévben mintegy 700 növendék és 300 tiszt kezdte meg tanulmányait az iskolán) és tanulmányi követelményekhez nem társultak igazán kedvező belső körülmények az intézményen belül. Hasonlóan alakultak a külső körülmények is, hisz a MN meginduló (és komoly többletterheket jelentő) fejlesztése mellett a hidegháború is ebben az időszakban produkált néhány nagy válságot (Berlin, Kuba) és ezekkel együtt az ETI-n is megnövekedett a különböző gyakorlatok száma, illetve az élet- és az oktatás fokozott harcészültségi követelmények között folyt. Az ennek hatására (is) meglazult fegyelmet fokozott

³¹⁸ Uo. 10.

³¹⁹ Uo.

követelménytámasztással- és ellenőrzésekkel és a pártpolitikai munka javításával igyekeztek helyreállítani.³²⁰ A tanév folyamán a tisztek 11,6%-a, a tiszthelyettesek 31,1%-a, a növendékek 61%-a, a tanfolyamhallgatók 17,3%-a, a sorállomány 71%-a kapott fenyítést. A dícséret aránya ugyanakkor a tiszteknél 93,5%, a tiszthelyetteseknél 91%, a növendékekénél 180%, a tanfolyamhallgatóknál 98,5%, a sorállománynál 146%.³²¹

A tanév végén, 1962 szeptember 7.-én avatták fel az utolsó 3 éves egyszakos növendékeket, 315 főt.³²²

Az 1962/63-as tanévet 360 tiszt oktatói felügyelete alatt 730 növendék és 450 tanfolyami hallgató kezdte meg. A katonai felső vezetés már az év elején részletesen foglalkozott az iskola helyzetével. A HM Katonai Tanácsa 1963. január 21.-i ülésén tárgyalta a tisztképzés helyzetét és feladatait.³²³ Mint már többször korábban, most is megállapították, hogy a tisztek képzettsége nagymértékben elmarad a követelményektől (pl. az akadémiai végzettséget igénylő beosztások 47,7%-át akadémiát nem végzettek töltik be). A technikai jellegű felkészültség különösen problémás. Márpedig az ekkor már egyre nagyobb számban beérkező modern technika kiszolgálása ezt erősen megsínyli. A létszámgondok sem oldódtak meg teljesen ugyanis, noha századparancsnoki szinttől kezdve a beosztások általában fel vannak töltve, 113 szakasparancsnok hiányzott a rendszerből. Ennél is rosszabb volt a helyzet a tiszthelyetteseknél. Itt a meglévő állomány 30%-a az általános iskola 8 osztályát sem végezte el, 65 %-nak pedig semmilyen katonai végzettsége nem volt, ráadásul 900 tiszthelyettesi beosztás fel sem volt töltve. A tisztek közül több százan voltak ideiglenes beosztásokban és hasonló nagyságrendű volt azoknak a száma, akik csak szükség esetén voltak képesek beosztásuk ellátására.³²⁴ További probléma volt, hogy a következő évtized folyamán jelentősebb számú tiszt nyugdíjazással is számolni kellett (ez pedig később még tovább nő). Mindezeket figyelembe véve a HM 1963. február 18.-án

³²⁰ U. 19.

³²¹ Uo. 32.

³²² A légvédelmi növendékeket, már korábban, július 6.-án felavatták, mivel ők az utolsó 8 hónapjukat Börgöndön a Légvédelmi Kiképző Központban töltötték, ahol megtanulták a légvédelmi rakétakomplexumok kezelését. Az ellenőrző éleslövészetet a Szovjetunióban azonban csak tisztek hajthatták végre, ezért kellett őket előbb avatni. Uo. 29.

³²³ Uo. 58.

³²⁴ Uo.

olyan előterjesztéssel élt a Honvédelmi bizottság felé, amely szerint 1970-ig mintegy 4300-4400 tisztet kell kiképezni, 3100-3200 főt alsó-, 1200-1300 főt felsőfokon (orvos, mérnök). A meginduló kiterjedt HM-en belüli számoló-elemző munka végeredménye: az ETI-t 1966-ra lépassé kell tenni 2500-2700 fős hallgatói létszám befogadására. Ez úgy lehetséges, ha az iskolát jelentősen kibővítik. Ennek egyik lehetséges módja lett volna, ha valamely vidéki nagyvárosban (Eger és Debrecen jött szóba) létrehoznak egy teljesen új tisztképző intézményt. Emellett növelni kívánták a Kilián Repülő Tiszti Iskola hallgatói létszámát, valamint a polgári egyetemeken tanuló tisztek- és tisztjelöltek számát is (a műszaki egyetemen katonai tanszék felállítása), illetve lehetőséget akartak teremteni a tartalékos tisztek és a tiszthelyettesek minél nagyobb számú hivatásos tiszti állományba lépésére.³²⁵ Természetesen a magasabb fokú képzettséget adó ZMKA is kivette volna részét a fenti erőfeszítésekből, de pl. a SZU. katonai intézeteibe is sokkal több növendéket szándékoztak küldeni.

Ezek a –mint később kiderült, részben túl ambiciózus- „stratégiai” tervek természetesen azonnal „lecsöpögtek” az ETI hétköznapijaiba is. Mint az a korábbiakból is látható, az intézmény amúgy is a folyamatos átszervezés/kísérletezés fázisában volt ekkoriban. Az 1962/63-as tanév folyamán szervezetenként sem maradt változatlan, több új tanszék és tagozat jött létre. Mindenek előtt az eszmei-ideológiai képzés megerősítésére létrehozták a Társadalomtudományi Tagozatot, Háncs Ernő alezredes vezetésével, a következő tanszékekkel:

- Filozófia tanszék (pk. Szécsi Andor örgy.)
- Politikai gazdaságtan tanszék (pk. Bódi Ferenc örgy.)
- Tudományos szocializmus tanszék (pk. Vinkler István örgy.)
- Pártpolitikai tanszék (pk. Halász János örgy.)³²⁶

A nevelés (és pártpolitikai munka) ebben a tanévben egyébként is kiemelt szerepet kapott. Ennek alapja az adott tanévre vonatkozó honvédelmi miniszteri parancs, amely többek között arra utasítja az iskola állományát, hogy értsék el: a hallgatók értsék és a

³²⁵ Oroszi 2005 II: 63.

³²⁶ Uo. 46.o.

hétköznapiakban alkalmazzák/megélik a marxizmus-leninizmus alapvető kérdéseit. Hozzá kell persze tennünk, hogy az ilyen jellegű elvárások a marxizmus-leninizmussal kapcsolatban a korszak lényegében minden átfogó feladatszabásában benne voltak, tehát semmiképpen sem tekinthetjük azt valamiféle minőségileg új elvárásnak az ETI esetében az 1962/63 tanévre vonatkozóan amire gyorsan reagálni kellett. Talán közelebb jár az igazsághoz az, hogy az iskola szakmai átszervezése után, ekkor nyílt mód a nevelés és a politikum „elővételére”, amit egyébként a fentebb jelzett meglehetősen gyenge fegyelmi helyzet is indokolni látszott. 1963 folyamán kísérleti jelleggel a hadtáp tartalékos tiszti tanfolyam növendékeit a Hadtáp Tagozat parancsnokának, majd a híradó növendéki századot a Híradó Tagozat parancsnokának rendelték alá. Miután a kísérletet sikeresnek értékelték 1964 októbertől megszüntették a növendéki ezredet és zászlóalját és az egyes növendéki századok közvetlenül a tagozatparancsnokságok alárendeltségébe kerültek. A tagozatoknál ennek megfelelően a nevelés segítésére egy-egy politikai helyettesi és függetlenített KISZ-titkári helyet hoztak létre. Ugyancsak 1964/65 tanévben a folyamat továbbvitelekként a növendéki szakaszok élére osztályfőnököket állítottak.

Végül az átszervezésre vonatkozó tervek nem bizonyultak realizálhatónak és anyagi okok miatt a nagy vidéki tiszti iskola kiépítése helyett azt a megoldást választotta a HM, hogy némi átszervezéssel a Szentendrén települt Központi Tiszthelyettesképző Iskolát áttelepítették Békéscsabára, s annak helyére Szentendrére települt az Üllői útról az 1963/64 tanév kezdetéig az ETI Összfégyvernemi Tagozata és a műszaki tanszék, valamint ezek növendéki századai. Ez a bizonyos szempontból „félmegoldásnak” tekinthető eljárás is lényegesen javította az iskola helyzetét, aggasztó elhelyezési gondjait. Például Szentendrén az Összfégyvernemi Tagozat Páncélos- és technikai Tanszéke mellé települhetett egy gépkocsi-harckocsi kiszolgáló zászlóalj egy-egy gépkocsi szállító, illetve harckocsi századdal.³²⁷ Ezen kívül számos más részleg és szolgálat segítette az új bázis munkáját. Az Üllői úti laktanyába ezzel párhuzamosan áttelepült a Zách utcából a Hadtáp Tagozat.

Továbbra is a Zách utcában maradt a Tiszti Továbbképző Tanfolyam és a Hadtáp Tartalékos Tiszti Továbbképző Tanfolyam. Tiszti tanfolyamokból ebben az időben több is létezett az ETI-n. Időtartamuk szerint voltak 2 éves (szakminisztériumi törzsek tanfolyamai), 1 éves és három hónapos tanfolyamok (tiszti továbbképző tanfolyamok,

³²⁷ Oroszi 2005 II: 69.o.

illetve üzemi törzsparancsnoki és tartalékos tiszti átképző tanfolyamok), valamint külön tanfolyamok a tiszti vizsgára készülőknek. Más csoportosítás szerint voltak bentlakásos és levelező tanfolyamok a fentiek között. Az 1962/63-as tanévben újonnan indult a Levelező Technikus Főtiszti Tanfolyam és a 2 éves Felsőfokú Technikus Tiszti Tanfolyam.³²⁸

A fenti tanfolyami rendszerhez csatlakozott szervezeti értelemben a légoltalmi (majd 1964-től polgári védelmi) tisztek képzése az 1962/63 tanévtől. 1963. január 1.-el ugyanis a légoltalom egésze átkerült a BM-től a HM alárendeltségébe. Ennek következtében az addig a volt Kossuth (még korábban Ludovika) Akadémia épületében működő Központi Légoltalmi Tiszti Iskola az ETI Légoltalmi Tagozatává vált és áthelyezték a Zách utcába.³²⁹

Bár nem mindig reguláris tanfolyami jelleggel, de folyamatosan sor került magának az ETI oktatói gárdájának a továbbképzésére is. Ennek egyik kiemelt része volt az oktatók megismertetése a Néphadsereg legújabb, vagy a közeli jövőben rendszeresítésre szánt fegyvereivel, technikai eszközeivel, annak érdekében, hogy mire azok megjelennek a csapatoknál és az iskolán, addigra az érintett tanárok már ismerjék őket.

Külön figyelmet érdemel a felvételi rendszer megreformálása. Ennek keretében immár nem csak a pályázó fizikai képességeit, tárgyi ismereteit és általános műveltségét mérték fel, de összetett képességvizsgálatok keretében próbáltak képet alkotni intelligenciájukról, pszichológiai terhelhetőségükről, problémamegoldó képességeikről stb. is. Ezen tesztek révén, amennyiben kellő számú jelöltből válogathattak volna, minden korábbinál magasabb képességű növendékállomány lett volna a tisztképzés alapjául biztosítható.

A tanév végén sor került az új, immár nem ideiglenes iskolaparancsnok, Pesti Endre vezérőrnagy beiktatására is. A 4 éves képzésre áttérés miatt 1963. szeptember 5.-én csak BM növendékeket avattak, szám szerint 99 főt,³³⁰ Szeptember 17-27. között pedig a Tiszti Továbbképző tanfolyam 180 hallgatója is sikeres záróvizsgát tett.

³²⁸ Uo. 48.o.

³²⁹ Uo. 47.o.

³³⁰ Uo. 73.

Az egyre növekvő elvárásokhoz megfelelő emberanyag kiválasztása az ETI-n mindazonáltal továbbra is komoly gondot okozott. Ezt bizonyítja az 1963/64-es tanévben kifejtett toborzó munka, amely a következő tanévre kívánt kellő számú jelentkezőt az iskolára csábítani. Bár az ETI és „segítő szervezetei” (ebben az esetben főleg a Honvédelmi Minisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium) komoly erőfeszítéseket tettek a tiszti pálya népszerűsítése érdekében (propaganda és hirdetések újságokban, filmen stb.) az 1426 jelentkező eleve mintegy 80 fővel kevesebb volt, mint amit terveztek.³³¹ Ráadásul ezek közül is sokan visszaléptek, vagy alkalmatlannak bizonyultak, s akit felvettek (az 1964. április 6-28. között megtartott felvételi vizsgán 1391 megjelentből 911 főt) azokkal sem voltak az iskolán maradéktalanul megelégedve. Az ETI éves jelentése ugyanis –amelyet az iskola parancsnokság készített előjárói felé a tanév feladatairól, tapasztalatairól stb.- kitért az újonnan felvettekre is. A legfőbb gondként azt jelölték meg, hogy a felvettek tanulmányi átlaga, úgy az érettségén, mint magán a felvételi vizsgán zömében közepes vagy gyenge volt. Különösen gyengének bizonyult a matematika és a fizikatudás, ami az érintettek technikus tisztté képzését nem kevésbé megnehezítette! Nehezítette továbbá az ETI-n a képzés megszervezését az is, hogy a felvettek előképzettségének színvonala és jellege (pl. általános gimnázium, szakközépiskola, mezőgazdasági szakközépiskola stb.) nagyon különböző volt, s ez a „felzárkóztatást/szintre hozást bonyolította. A továbbra is meglehetősen áldatlan anyagi helyzet is rendszeresen produkált méltatlan szituációkat, például, hogy a fűtési rendszer működési hiányosságai miatt a tornateremben alkalmanként -1 -3 Celsius fok volt, illetve, hogy a híradó növendékek oktatásához bizonyos berendezéseket a csapatoktól kellett vezényelni, vagy házilag kellett barkácsolni.³³² Mindazonáltal az iskola kollektívája saját hatáskörében különféle kísérleteket tett arra, hogy az 1963/64-es tanévet 1963. október 1.-el három bázison (Üllői út, Zách utca, Szentendre) 1590 főnyi növendéki és hallgatói állomány kiképzését reformálja, javítsa. Ennek valószínűleg nem a leghatékonyabb, ám a korabeli Magyar Néphadseregben láthatóan igen kedvelt módja a személycsere „intézménye” volt. Ez az ETI-n is folyamatos volt. Bár nem az iskolán belül történt, de arra is nagy hatást

³³¹ Oroszi 2005 II: 102.

³³² Uo. 111-112.

gyakorolt, hogy az ETI korábbi parancsnokát és mindenkori „pártfogóját” Köteles Jenő altábornagyot az Elnöki Tanács kinevezte a honvédelmi miniszter első helyettesévé.³³³

Nagyobb hatékonysággal kecsegtetett az a kezdeményezés, hogy az egyes növendéki alegységeket a fegyvernemüknek megfelelő tagozat, vagy tanszék közvetlen alárendeltségébe helyezték, a növendéki ezred, illetve zászlóalj helyett. Ennek a legfőbb célja „a kiképzés és nevelés egysége” megvalósítása volt, vagyis, hogy az a tanszék, amely oktatja az adott növendéki csoportot és ezáltal szoros, napi kapcsolatban van velük, egyúttal a nevelésükért is feleljen. Ezt a rendszert ebben az évben még csak részlegesen, kísérleti jelleggel vezették be egyes szakoknál (a Hadtáp Tagozat alá rendelték a Hadtáp Tartalékos Tiszti Tanfolyamot, illetve a Híradó Tagozat alá a híradó növendéki századokat)³³⁴, aztán az 1964/65-ös tanévtől az egész iskolán.

Az 1963/64-es tanév végén „érett be” az iskola történetének addigi legnagyobb változása: ekkor avattak először négy évet végzett, polgári diplomát is szerzett tiszteket. A 253 főnyi avatott közül, 13 főt avattak I., 27 főt II. fokozatban, míg a többséget, 213 főt III. fokozatban.

1964 szeptemberében is foglalkozott a HM Katonai Tanácsa az ETI kérdésével. Köteles Jenő kiképzési csoportfőnök „Előzetes jelentés”-e a jórészt már ismert javaslatokat gyűjtötte csokorba. Az alaptétel szerint növelni kell a kibocsátott tisztek szakmai tudásának színvonalát. Ehhez a jelentés szerint alapvetően három dolog szükséges. Először is jobb képességű jelentkezőket kell felvenni, mint eddig, ezt a toborzás és a felvételiztetés reformjával remélték elérni. Másodszor az eddiginél jobb képességű oktatói kart kell az iskolán biztosítani. Ennek érdekében többek között Köteles vezérőrnagy kívánatosnak tartotta jobb képességű csapatbiztosítók az iskolára vezénylését. Harmadszor az iskolán használt kiképzési szisztéma megjavítását is szükségesnek tartotta, aminek keretében például el kellene érni, hogy az első éves növendékek csapatbiztosítók során, a csapatkiképzés mellett az ETI egységes programja szerint legyenek oktatva.³³⁵

³³³ Uo. 94-95.

³³⁴ MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985): 30.

³³⁵ Oroszi 2005 II 127.-128.

Az előző tanévben beindult a növendéki alegységeknek a tagozatok és tanszékek alá való rendelése, ami most az iskola egészére kiterjedt. A növendéki századok az egyes tagozatok, illetve az önálló Műszaki- és Vegyivédelmi Tanszékek alá lettek rendelve (a nagy létszámú Összfégyvernemi Tagozat pedig nem közvetlenül, hanem tanszékeinek alárendelve irányította növendéki századait.³³⁶ A századok évfolyam szerint vegyes összetételűek voltak, általában minden évfolyambeli szakasz volt bennük. A nem végzős növendéki szakaszok élén egy-egy negyedéves növendék állt szakaszparancsnokként és szintén szakaszonként volt egy-egy osztályfőnök (ált. valamilyen főtárgyat oktató tanár). Az egész rendszer összefogására kidolgoztak egy „Nevelési Terv”-et, amely ugyan elveszett, ám részlegesen rekonstruálható (lásd. Oroszi II 147.o.). Ennek mintájára az egyes tagozatok és tanszékek is elkészítették a maguk nevelési terveit.³³⁷

Az új szisztéma célja egyértelműen egy, a korábbi esetlegességeket kiküszöbölő, szervezett, tervezett, formalizált rendszer létrehozása volt. Alapvető nehézséget jelentett a tanárihiány, ami azt jelentette, hogy például az osztályfőnököket nem lehetett megfelelő mértékben mentesíteni tanári feladataiktól, nevelő munkájuk érdekében, vagyis az eddigiekhez lényegében plusz feladatként jelentkezett volna számukra a szakaszuk nevelésével, személyi ügyeivel való foglalkozás, amit így természetesen nem tudtak maximálisan ellátni. 1964. október 1.-én 1250 növendék és 450 tanfolyami hallgató oktatását 463 tanár végezte, ami 91%-os tanári feltöltöttséget jelentett. A tanárok mintegy 15%-a azonban csak szakszolgálatra volt alkalmas, vagyis olyan betegséggel, vagy egyéb fizikai problémával küzdött, hogy például terepgyakorlatra nem mehetett. Talán nem túlzó a feltételezés, hogy az ilyen tisztéknek a nem fizikai jellegű terhelhetősége is korlátozottabb lehetett az átlagosnál, s így még inkább érthetővé válik, miért is javasolta Kőteles altábornagy csapattisztéknek az iskolára vezényleését. Az iskola anyagi helyzete továbbra sem volt megfelelő és ez továbbra is gondot okozott. Az iskola-parancsnokság éves összefoglaló jelentése felsorolta mindazokat az eszközöket, amelyekre szükség lett volna az eredményesebb oktatáshoz. Ebből kiderül, hogy hiányoztak többek között alapvető géppuska- és gépkocsitípusok, távcsövek, az oktatáshoz szükséges falitáblák, de

³³⁶ Ez az 1966/67-es tanévben megváltozott és a többi tagozathoz hasonlóan az Összfégyvernemi Tagozat növendékei is a tagozat alárendeltségébe kerültek, de az ETI-t követően a katonai főiskolákon már a tanszéki alárendeltségű növendéki alegységek voltak rendszerben. MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985): 33.

³³⁷ MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985): 31.

még a 9mm-es PA-63 pisztolyokból sem volt elég. És ha mindez nem lett volna elég gond az ETI korszerűsítéséért szívósan küzdőknek, néha még az előjárók szemléletmódjával is meg kellett küzdeniük. Koncz Andor ezredes (MN kiképzési főcsoportfőnök tanintézeti helyettese), az általa aláírt 1965. június 21-26.-i bizottsági ellenőrzés megállapította ugyanis, hogy komoly hiányosságok vannak az iskolán olyan „fontos” kérdésekben, mint a megfelelő tiszteletadás, az objektumon belüli zárt rendi mozgás stb. és ezek sürgős kijavítását rendelte el.³³⁸ Az 1965. szeptember 4.-én felavatott 318 tiszt zöme (274 fő) ismét III. fokozatban végzett. Ekkor avattak az ETI-n először két (katonai és polgári) diplomás határőr és belső karhatalmi tisztet.³³⁹

1965 őszén intézkedés történt az első évesek csapatszolgálatának átszervezésére. Ennek lényege, hogy a 22 napos alapkiképzést követő második időszakban a csapatoknál, de az ETI szerveinek fokozott felügyelete mellett zajlott a kiképzés-oktatás (benne például naponta 6 darab 45 perces tanóra). Az iskola egyes tagozatai saját növendékeik képzését tervezték és rendszeresen ellenőrizték is. Ezzel végleg megszűnt az a korábbi helyzet, hogy az iskola képzési idejéből az első év a csapatszolgálat révén tulajdonképpen elveszett és a növendékeket 2, illetve 3 év alatt (1960-tól) kellett kiképezni. A negyedévesek ugyancsak részt vettek ebben az évben is csapatszolgálaton három hétig, mint gyakorló tisztek.

A magasabb szervekben is tovább folyt a reformmunka, amely ezúttal is eredményezett –a sokszor igen általános, és évek óta ismételtgetett frázisokon túl- néhány figyelemre méltó elemzést. Ilyen volt a HM Katonai Tanácsa által a hadtudományi kutató munka 1966-70-es távlati terve részeként elfogadott reformterv a tiszt- és tiszthelyettes-képzésről, amit a kiképzési főcsoportfőnök nyújtott be. Bár eddig ismeretlen problémát ez sem tárt fel, ám elemzése, amely jó néhány megvilágító erejű számot tartalmazott, mégis fontos. Kimutatta például, hogy mintegy 3000 olyan tiszt volt akkor a hadseregben, akik 1950-52-ben mindössze egy éves fegyvernemi tiszti iskolát végeztek, 5000 tiszt a megelőző 10-12 évben semmilyen tanintézeti képzésben nem részesült. Az 1522 szakasparancsnok, és a 888 századparancsnok közül 65% már századosi rendfokozatban volt, zömük esetében a hadsereg struktúrája nem tette lehetővé a magasabb beosztásba helyezést, vagyis az érintettek zöme valószínűsíthetően „beleragad” nem csak a beosztásába, de a

³³⁸ Oroszi 2005 II. 153.

³³⁹ Uo. 160.

rendfokozatába is, minden perspektíva nélkül.³⁴⁰ Az alapfokú katonai oktatással szemben ebben az elemzésben is azt az elvárást fogalmazták meg, hogy noha konkrétan csak a legalacsonyabb tiszti beosztás ellátására készítsen fel, de adjon képességet és készséget az egyéni, vagy szervezett továbbképzésre is. Mindezzel csupán az volt a gond, hogy ugyanez a jelentés írta le, hogy az átlagos tiszt napi 9-10 órát tölt a szolgálati helyén és erre jönnek még a különféle gyakorlatok, így sem ideje, sem energiája nem marad önképzésre. A tisztképzés további problémája, illetve feladata volt a katonai és polgári szakok harmonizálása, illetve azon szakok „kiszervezése” az ETI-ről, amelyek nem igényeltek négy éves (vagy bármilyen) tisztképzést, mint például a ruházat- élelmezés- és üzemanyag-szolgálat, a szállító- és őrszakasz-parancsnok beosztások stb.

A fentiek folytatásaként 1966 tavaszán Oláh István ezredes a kiképzési főcsoportfőnök helyettese kidolgozta a hivatásos állomány képzése korszerűsítésére vonatkozó irányelveket, ami egyfajta referencia-dokumentummá volt a továbbiakban a témával kapcsolatban.

Az 1966-ban felvételizett (a tanulmányaikat az 1966/67-es tanévben megkezdő) növendékek tanulmányi adatai –a fentiek fényében is- tanulságosak. A pályázók 63%-a jött különféle gimnáziumokból. Tanulmányi eredményeiket tekintve 5% jeles, 34% jó, 54% közepes, 13% elégséges volt. Az 1301 pályázóból végül 606 főt vettek fel, közülük 1,3% volt kitűnő, 1,9% jeles, 42,1% jó, 49,3% közepes, 5,4% elégséges.³⁴¹

Az előző évben bevezetett szemeszter-rendszer beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hatékonynak ítéltetett.

Az iskolán a négy éves képzésen kívül, melyben 1965/66-ban 1762 fő vett összesen részt, további 7 képzési formában³⁴² további 465 fő, összesen 2227 fő tanult.³⁴³

³⁴⁰ Uo. 179.

³⁴¹ Uo. 188.

³⁴² Tiszti továbbképző tanfolyam, nappali- és levelező felsőfokú technikum, levelező technikus főtiszt, főhadnagyi és századosi vizsga, tiszti vizsga tiszthelyetteseknek, tartalékos tisztek képzése.

³⁴³ Uo. 188.

Az 1966. szeptember 3.-i avatási ünnepségen 412 végzett növendékből lett tiszt. Közülük polgári végzettségként 180 fő kapott felsőfokú technikus-, 215 fő tanári- 17 fő pedig számviteli főiskolai oklevelet.³⁴⁴

Az ETI utolsó, 1966/67-es tanéve a régi szokások szerint személyi átszervezésekkel kezdődött. Ezek közül itt most csak a legfontosabbat emelném ki: Kazai Barna ezredes, a 8. gépesített lövészadosztály törzsfőnökét a honvédelmi miniszter 1966. november 1.-i hatállyal az ETI parancsnoka általános helyettesének nevezte ki, majd 1967. február 15.-el megbízta az iskolaparancsnoki teendők ellátásával is. Ez a személycsere egyértelműen azok közé tartozott, amelyek távlatilag az iskola viszonyainak érdemi megjavítását jelentették. Kazai ezredes ugyanis olyan képzett fiatal tiszt volt, aki egy fontos alakulat fontos posztjáról került az ETI élére, ezáltal helyzete különbözött azon elődeiétől akik bizonyos szempontból afféle „parkoló” pályaként kerültek az iskolára, illetve akár mérsékelt alkalmasság mellett is a helyükön maradhattak itt évekig. (Bakonyi Sándor 1956-ban, mint a kiskunfélegyházi 27. lövészadosztály parancsnoka „helyállt az ellenforradalommal szemben”, hadosztályába tartozott a Hodosán Imre parancsnoksága alatti kalocsai 37. lövészezred, amely októberi budapesti tevékenysége nyomán a „37. Budapesti Forradalmi Ezred” nevet „érdemelte ki”, Bakonyi előjárója pedig a híres-hírhedt Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. Hadtest parancsnoka volt, tehát politikai előélete akkor kifogástalannak számított, iskolaparancsnoki képességei már jóval kevésbé. Pesti Endre bár szintén „jól viselkedett” ’56-ban és főleg a megtorlás idején, amikor karhatalmi ezred-parancsnok volt, Bakonyival szemben azonban katonai képzettsége sem volt, csak pártiskolát végzett.). Nem sokkal Kazai ezredes parancsnoki megbízatását követően született meg 1967. március 29.-én a HM Katonai Tanácsában a döntés, mely szerint az ETI a tanév végén megszüntetendő és helyette két katonai főiskolát kell létrehozni; egy műszakit az Üllői úton, és egy általános parancsnokit Szentendrén. A MN Kiképzési Főcsoportfőnökség (Oláh István vezérőrnagy) által kidolgozott tervezet nyomán megszületett a 13./1967. törvényerejű rendelet 1967. június 11.-én (hatályba lépett 1967. szeptember 1.-én) a tiszti iskolák főiskolává nyilvánításáról. A 18./1967. honvédelmi miniszteri parancs pedig (amely 1967. augusztus 31.-el lépett hatályba) az ETI megszüntetéséről, és a Kossuth Lajos Katonai Főiskola, illetve a Zalka Máté Katonai

³⁴⁴ Uo. 200-201.

Műszaki Főiskola megalakításáról intézkedett. A döntés háttérében a tiszti létszám távlati biztosítása körüli problémák álltak. Mint ahogyan láttuk, a HM Katonai Tanácsa már évekkel korábban, például 1963 januárjában is komoly formában foglalkozott a tisztképzés alapvető átszervezésével. A kiinduló pontot az a felismerés jelentette, hogy egyrészt a MN meglévő tiszti állományának képzettsége és fegyvernemi arányai nem megfelelőek, ezért a tisztképzés rendszere átszervezésre szorul. Másrészt az 1940/50-es évek fordulóján a hadseregbe került igen nagyszámú tiszt kvantitatív pótlása sem tűnt megoldhatónak a meglévő rendszerben, így legkésőbb az 1980-as évtizedben már-már katasztrofális csökkenést vártak a MN tiszti létszámában (akkori becslés szerint várhatóan a tisztek 40%-a nyugdíjba megy), hacsak addig nem sikerül az addigiaknál jóval nagyobb létszámban megszervezni a pótlást. 1963-ban az a megoldás született, hogy az ETI-t kibővítették a szentendrei bázissal, ugyanakkor a képzés minőségének növelése is állandóan napirenden volt, így ezek logikus következményének tekinthető az 1967 tavaszi döntés a két bázis (Budapest-Szentendre) intézményi szétválasztásáról és az új iskolák főiskolává nyilvánításáról. Az új főiskolák parancsnoki és tanári kara nagyobb részt az ETI-n szolgálókból került ki, de jelentős „megerősítés” érkezett a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiáról és az 5. Hadseregtől is. Például a Zalka parancsnoka, Horváth János ezredes az 5. Hadsereg parancsnoka technikai helyettese volt korábban, dr. Halász András mk. alezredes a ZMKA parancsnok hadtudományi helyettese technikai segítője beosztásból került a Zalka parancsnokának általános helyettese pozíciójába. A parancsnok politikai helyettese pedig dr. Kocsis Bernát alezredes, aki korábban a MN Politikai Főcsoportfőnökség elemző- és tájékoztató alosztály vezetője volt. A Kossuth Lajos Katonai Főiskola (KLKF) felső vezetésében a volt „ETI-sek” jóval felülreprezentáltak voltak Kazai ezredes parancsnokkal az élen, de például Megyeri Rezső alezredes, a parancsnok politikai helyettese korábban a 15. gépkocsizó lövészhadosztálynál szolgált.

Az ETI utolsó évének eseményei közül érdemes kiemelni, hogy a növendékek sorkatonai szolgálatát ismét átszervezték. Ezután az első évesek 5 hónapos sorkatonai kiképzésben (2 hónap az iskolán, majd eskü után 3 hónap a csapatoknál), majd 7 hónapos sorkatonai kiképzésben részesültek, az iskola oktatóinak bevonásával. A másik –önmagában is jelképes- esemény, hogy az alaki kiképzés, mint önálló államvizsgatantárgy megszűnt, és helyébe a pedagógia lépett, ezzel is hangsúlyosabbá vált a katonai szakemberképzés (hisz a

tisztek a sorkatonákkal való foglalkozás közben alighanem nagy hasznát vették pedagógiai ismereteiknek), igaz ezen a téren még bőven maradt tennivalója a két új főiskolának is.

V. 1. 3. A katonai főiskolák létrehozása

Az 1967. szeptember 1.-el, kettős döntéssel (az Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 13. számú törvényerejű rendeletével és a honvédelmi miniszter 18/1967. számú parancsával) létrehozott rendszer az alapfokú tisztképzés új koncepcióját jelentette. Ez után három katonai főiskolán (Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola, Kossuth Lajos Katonai Főiskola, Kilián György Repülő Műszaki Főiskola) képezték a hadsereg fegyvernemi, parancsnoki és szaktisztjeit, illetve a repülő-hajózó és repülő-műszaki tiszteket (a hajózók típusképzése továbbra is a Szovjetunióban zajlott). Az új koncepció egyik alapja kétségtelenül az volt, hogy növelni kívánták a kibocsátható tisztek számát, hisz akkor már egyértelmű volt —mint már említettem —, hogy a hadsereg kb. 20 év múlva komoly létszámmhiánnyal fog szembenézni, amikor az 1940/1950-es évek fordulóján felavatott tisztek nyugállományba vonulnak majd.

A másik fontos tényező a szétválasztásban alighanem az addig is oly sokat hangoztatott, ám a tisztképzésben csak lassan —bizonyos időszakokban pedig egyáltalán nem— minőségi, képzettségbeli javulás elérésére törekvés lehetett. Az önálló technikai- (ez volt a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola. ZMKMF) és csapatbiztképző (ez volt a Kossuth Lajos Katonai Főiskola, a KLKF, de érdekesség, hogy a műszaki tiszteket is itt képezték)³⁴⁵ főiskolák a korábbiaknál nagyobb lehetőséget adtak a specializációra, a saját profilra való jobb berendezkedésre technikai, személyi és tantervi vonatkozásban egyaránt. Az adott korban az egyik legnyilvánvalóbb ok a szétválásra az elhelyezési körülmények „modernizálása” volt. (Hiszen, mint emlékezhetünk rá, az ETI-n már a munkát is komolyan gátolta a szűkös elhelyezés, akuttá vált például a lőterek hiánya, a technika elhelyezése stb. is.)

Az új helyzetben a magasabb szintű képzési szisztéma kiépítése egy több éves átmenet során zajlott le. 1973-ig tulajdonképpen az ETI-től örökölt tantervek felülvizsgálata, de például a KLKF esetében még részben az elhelyezési körlet kiépítése zajlott. Később aztán

³⁴⁵ : Gál István-Dr. Benedek Gyula: *A Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola története 1949-1984*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Gál-Benedek 1984:) 29.

a főiskolák kinőtték magukat és a hazai, sőt a nemzetközi (hiszen a ZMKMF-en alakult Külföldi Tagozat is ahol az évtizedek során vietnami, laoszi, iraki, líbiai, mozambiki, angolai, kongói, jemeni, afgán, bissau-guineai hallgatók tanultak) tisztképzés megbecsült szereplőivé váltak.³⁴⁶

V. 1. 4. A repülőtiszt-képzés

A Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatok melletti másik haderőnemének, a honi légvédelemnek a tisztjeit a szárazföldi csapatok tisztjeitől részben elkülönítve képezték. Azért csak részben, mert a haderőnemen belüli légvédelmi tüzér- és légvédelmi rakéta-, valamint lokátor fegyvernemek, szakcsapatok tisztjei részben³⁴⁷ vagy egészében a szárazföldekkel közösen az ETI-n (később a ZMKMF-en) képezték. Ugyanakkor a repülőszakembereket már az 1950-es évek elejétől külön oktatási intézményekben oktatták.

1947 őszén az új hadsereg tiszti anyagát képző Kossuth Akadémiára iskolázták be a jövő repülőtisztjeit is (két képzési formában: egyrészt a civil szférából érkezőket 3, a volt Magyar Királyi Honvédség egykori tiszthelyetteseit 1 év képzési idővel). A gyakorlati képzés Szolnokon indult meg. 1949. október 1.-el fegyvernemenkénti tisztképző intézmények jöttek létre, köztük repülő műszaki-, és repülő hajózó tiszti iskolák, utóbbi Kilián György nevét vette fel, s a repülőképzés továbbra is Szolnokon folyt. Az 1950-es évek egyre tömegesedő tisztképzése következtében a repülőképzés bázisai is bővültek (Berettyóújfalu, Debrecen).

Miután a repülőcsapatok 1956-ban a hadseregben akkor megszokottnál is jobban szétzilálódtak, a képzési is visszafejlődött. 1957. április 15.-1961. július 31. között az úgynevezett Repülő Kiképző Központ (Kecskemét) látta el az alapképzés funkcióját, miközben, már 1958-ban 20 főt a Szovjetunióba vezényeltek típuskiképzésre.³⁴⁸

1961. október 1.-én megalakult a Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola Szolnokon. A képzés célja 2 év alatt repülő műszaki technikus tisztek és tiszthelyettesek képzése volt.

³⁴⁶MN Kgy. V/e-3b. (Benedek 1984:) Benedek Gyula: A Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola története. 1984. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. 20.

³⁴⁷ Például a légvédelmi rakétás tiszteket, mint fentebb láttuk az ETI-n történt felkészítés után a Légvédelmi Kiképző Központban oktatták az akkor új rakétatechnika kezelésére a hatvanas évek elején.

³⁴⁸ Fekete-M Szabó 2017: 97.

Fontos korlátja volt a képzésnek, hogy egyrészt a repülő típusképzés továbbra is a Szovjetunióban zajlott, másrészt az iskolán kiegészítő diplomája a polgári életben elfogadott szakmát nem adott. Ez utóbbi már a következő évben változott, amikor áttértek a 4 éves (1+3: csapatszolgálat illetve iskolai képzés) képzésre, immár polgári szakmát is adva. A létszámviszonyok érzékeltetésére elmondható, hogy 1962-ben 48 első évest vettek fel, 1963-ban pedig 110 végzett tisztet és 76 tiszthelyettest avattak fel.³⁴⁹ Az intézmény neve 1964-ben Kilián György Repülő Műszaki Tiszti Iskolára, majd 1967-ben Kilián György Repülő Műszaki Főiskolára változott. A NET 1967. évi 13. számú törvényerejű rendelete a Kiliánt is főiskolai rangra emelte. Az iskola infrastrukturális helyzete kiépítettsége az évtizedek alatt fokozatosan javult (pl. 1951/52-ben új felszállópálya épült) és 1967 őszére ilyen szempontból is alkalmassá vált főiskolai feladatai ellátására.

V. 2. A felsőfokú tisztképzés Magyarországon 1956-1968-ban

V. 2. 1. A karhatalom megszervezése és a képzés újraindítása a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián

Az 1956 végi/1957 eleji hónapok legfőbb feladata a karhatalmi szolgálat ellátása lett a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián, előbb Borbás Máté vezérőrnagy, majd Lóránt Imre ezredes, végül Csémi Károly vezetésével, akik egyszerre voltak a ZMKA és a 2. Karhatalmi Ezred parancsnokai. Az akadémia és tisztjei karhatalmi szereplésének megítélése mai viszonyok között meglehetősen nehéz, ellentmondásos. Az tény, hogy a három honvéd tiszti karhatalmi ezredből egyet az Akadémia adott, ám tudomásom szerint olyan esetről máig nincs tudomásunk, ahol az Akadémia tagjai karhatalmista minőségükben effektív bűncselekményeket követtek volna el. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy például Csémi Károly ezredes - aki korábban az akadémia Páncélos Tanszéke vezetője, aztán az akadémia parancsnoka volt szerepet játszott például a Nyugati pályaudvar előtt 1956. december 6.-án leadott „sortűzben”, igaz akkor épp nem a mint a ZMKA állományának tagja, hanem mint az 1. karhatalmi ezred parancsnoka (amely alakulat az ő vezetésével, a Dózsa György úti sporttisztai iskolán alakult meg november 9.-én).³⁵⁰

³⁴⁹ Uo. 98.

³⁵⁰ Kahler- M. Kiss 2003.: 197.

A csonkának nevezett (mivel a forradalom miatt 1956. novembere helyett, csak 1957 tavaszán meginduló) kiképzési év 1957. ápr. 13.-án indult, amikor a honvédelmi miniszter beosztotta az egyes évfolyamokra a hallgatókat (három ilyen parancs volt: márc. 15.: 0108., márc. 29.: 0151. és ápr. 13.: 0317.). A rendkívüli helyzetre jellemző, hogy még a tanév megindulása előtt március 29-30.-án az akadémia vezérkari főnöki szemlét kapott az oktatás beindítását ellenőrizendő/segítendő. Ebben az évben I. évfolyam az akadémián nem indult. Az intézmény gyakorlatilag régi keretei között működött, noha megkezdődött a volt Petőfi Politikai Akadémia beolvadása, Társadalomtudományi Tagozatként.³⁵¹ A képzési idő az alapfakultáson 3 illetve a műszaki- és híradó tiszteknek 4 év lett/maradt. A levelező képzésben az oktatási idő egy évvel hosszabb volt. Az oktatás célja olyan tisztek kiképzése volt, akik elsősorban egységek, részben magasabbegységek számára parancsnoki, politikai munkás, illetve törzstiszti beosztásokra alkalmasak. A képzés szervezeti keretei a tanév elején megváltoztak. A tagozatrendszernek az addig alkalmazott formája, amelyben az egyes tanszékek és a szakjaikhoz tartozó, nekik alárendelt hallgatók tulajdonképpen egy egységet (tagozatot) képeztek megszűnt, helyette fakultások jöttek létre. Ugyanakkor a tagozat elnevezés megmaradt az egyes fakultásokon belül, a hallgatói évfolyamok összefogására (pl. az összefegyvernemi fakultáson belül volt összefegyvernemi-, politikai helyettesi-, és hadtáp tagozat).³⁵²

A speciális politikai helyzet több szempontból is rányomta ekkor bélyegét az akadémia hétköznapijaira. Mindenek előtt 1957. május 2.-i feloszlásáig az akadémián, az akadémiaparancsnok parancsnoksága alatt, az akadémia állományából feltöltve működött a 2. karhatalmi ezred, s a karhatalmi feladatok ellátása kiemelt fontosságú volt (ne feledjük, 1957 eleje a MUK korszaka!). A karhatalom bizonyos értelemben feloszlása után is kísértett, hisz az abban szolgáló tisztek a politikai vezetés szemében megbízható, hűséges elvtársakként bizonyos immunitást élveztek kb. a hatvanas évek legelejéig, ezért hadseregből való eltávolításuk még akkor sem volt lehetséges, ha –mint a korabeli források

³⁵¹ 1956. december 16.-án jelent meg Uszta Gyula vezérőrnagy, a 4. Hadsereg parancsnokának 5. sz. parancsa az összefegyvernemi akadémia létrehozásáról. A Vörös Zászló Renddel kitüntetett Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1950-1975. A szerkesztőbizottság elnöke Dr. Zágoni Ernő ezredes. Budapest, 1975. (HL MN KGy. A-VI/e-7). (a továbbiakban: Zágoni 1975:) 35.

³⁵² Zágoni 1975: 35.o. és M Szabó 2007: 132.

utalnak rá– egy részüknek mind fegyelme, mind tanulási képessége és készsége igen gyenge volt.³⁵³

A politika helyzet bonyolultsága is kitapintható volt még, Csémi ezredes helyzetjelentése szerint „még nem mindenkinek a feje tiszta”.³⁵⁴

Az év végén 101 fő kapott valamilyen fokozatú diplomát.

V. 2. 2. Az egységes felsőfokú katonai tiszti képzés megszervezésének és konszolidálódásának időszaka

A régi-új akadémia első teljes tanéve az 1957/58-as volt, melynek kezdetén létszámviszonyok a következőképpen alakultak: 291 tanár, 616 néphadseregi- és 52 BM-es (karhatalmista és határőr) alaptagozatos, 299 levelező tagozatos hallgató. Ezen kívül a törzs (87 fő), illetve az akadémián levő egyéb katonai (131 fő) és polgári (407 fő) állomány, mindösszesen 1532 fő.³⁵⁵ Elmondható, hogy az egyesítés után az intézmény minden szempontból elsősorban a korábbi ZMKA folytatása volt, a Petőfi Akadémia ebbe tagozódott bele Társadalomtudományi Tagozatként. Az 1957/58-as tanévben a fenti tagozaton belül 7 tanszék működött, úgymint:

- Nemzetközi Munkásmozgalom Története (tanszékvezető Munk Károly őrnagy)
- Magyar Munkásmozgalom Története (tanszékvezető Zágonyi Ernő őrnagy)
- Politikai Gazdaságtan (Rataj Endre őrgy.)
- Dialektikus és Történelmi Materializmus (Fórizs József százados)
- Katonai és Politikai Nevelés (Kárpáti Ferenc alezredes)
- Egyetemes Történelem (Nagy Gábor ezredes)

³⁵³ M Szabó 2007: 179.

³⁵⁴ Uo. 140.

³⁵⁵ Uo. 142.

- Magyar Történelem (Háncs Ernő őrgy.)³⁵⁶

Bár, ahogyan az a korszak katonai tanintézeténél szokásos volt a fenti struktúra gyakran változott, mégis az itt látható rendszer alapvetően jellemző maradt. Külön érdemes megjegyezni, hogy az egyes tanszékvezetők –és az itt fel nem tüntetett tanárok egy része is– komoly szerepet játszottak nem csak a korabeli katonai oktatásban, de a néphadsereg története kezdeti kutatásában is, így többük neve jelen munkám felhasznált forrásai között is szerepel. Mindez részben a felső vezetés azon igyekezetének is volt a gyümölcse, hogy minél jobb káderanyaggal (pl. a SZU.-ban frissen végzettekkel) töltse fel az akadémiát. A tudományos munka támogatására, és összefogására újjászervezték a ZMKA Tudományos Tanácsát is. Ugyanakkor a tapasztalatlanabb tanároknak (akiknek képzettsége sem volt mindig megfelelő) gyakran az előadások megtartása is gondot okozott. Ezt mutatja, hogy Csémi ezredes akadémiaparancsnok külön intézkedett arra, hogy az előadások csak az azt megtartóknak kiadott részletes feladatszabás, majd az anyag írásbeli elkészülte, s a kijelölt kollégák általi áttanulmányozása után tarthatók meg.³⁵⁷ Már az akadémia év eleji helyzetjelentésében is utalás történt a jelenségre, aminek pl. olyan következményei voltak, mint a „gyalogos harcászat” oktatása, a korszerűbb gépesített lövész-harcászat helyett. Az 1958/59.-es évre szóló miniszteri feladatszabás, szintén szóvá tette a tanárok egy részének nem megfelelő (pl. hadműveleti-) képzettségét.³⁵⁸ A tanárok továbbképzésének egy formáját jelentette a –a fentiek fényében talán kissé előreszaladó– nyelvi oktatás is pl. a Központi Tiszti Házban szervezett tanfolyamok révén.

A hallgatói állomány képzettsége ugyancsak hagyott kívánni valót maga után. Ennek egészen drámai megfogalmazása a felvételi vizsgákra vonatkozó jelentésben, hogy „a pályázóknak 10-12%-a nem tudta magát közérthetően kifejezni.”!³⁵⁹ A 86 minden felvételi tárgyból megfelelt pályázó mellett olyanok is voltak, akik öt, hat vagy akár nyolc tantárgyból is megbuktak (8, 5 illetve 1 fő). Persze ebből az is látszik, hogy a civil felsőoktatási intézményekhez képest sokkal több tantárgyból (8-9) kellett felvételizni

³⁵⁶ HL MN Kgy A-V/e-1. (Kiss 1985:) Kiss Károly: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története. 1985. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. 31.

³⁵⁷ M Szabó 2007: 166.

³⁵⁸ Uo. 178.

³⁵⁹ Idézi: Uo. 145.

(mivel a jelentkezők közül sokan nem rendelkeztek érettségivel, minden, a későbbiek szempontjából fontos ismeretükről, a felvételin kellett képet alkotni). Az igazi problémát itt az jelentette, hogy kellő számú megfelelő jelentkező híján az 1-2 tantárgyból nem megfelelt pályázók egy része is felvételt nyerhetett. Ennek oka persze messzire vezet, egyrészt láttuk, hogy a hadseregbe egykor jórészt politikai szempontok alapján vették fel és 1956 után még egy darabig politikai szempontok alapján tartották meg a kádereket, ugyanakkor, ahogyan a nyolcvanas években Kiss Károly a korszakra vonatkozóan megállapította: „Lényegében tehát az akadémiának a fegyvernemi tiszti iskolák –az ötvenes évek első felében– folyó gyorsított ütemű tisztképzésének hiányosságait is be kellett pótolni.”³⁶⁰ Ezzel magyarázza egyébként a szerző a 4 éves képzési idő szükségességét is.³⁶¹

A levelező tagozaton 1958 tavaszán 299 hallgató volt, bár a pontos létszám a korabeli iratok ellentmondásosságai miatt bizonytalan.³⁶² Az ő esetükben a korabeli források szerint különösen jelentős probléma volt a fegyelmezetlenség, sőt sértődöttség, mivel soraikban számos volt karhatalmista, politikailag megbízható, ám szakmailag nem kellően képzett tiszt volt, akiket ráadásul nem ritkán tulajdonképpen beosztás hiányában „parkoltattak” az akadémián.

Mindazonáltal az év végén az akadémia kibocsátott 99 diplomás tisztet, közülük 11 fő kiváló diplomát szerzett. Az kibocsátó hangulatát aligha emelte, a korabeli pártvezetésnek a hadsereghez és benne az akadémiához való hozzáállását azonban ritka egyértelműséggel kifejezte Kádár János pohárköszöntője, melyben többek között így szólt: „...volt olyan időszak, mikor pártunkat biztosították, hogy így lesz meg úgy és amikor a sor oda került akkor tudjuk, hogyan lett.”³⁶³

³⁶⁰ HL MN Kgy A-V/e-1. (Kiss 1985:) 17.

³⁶¹ A katonai vezetés és az akadémia is felvetette különböző időpontokban a képzési idő lerövidítésének kívánatosságát. Ezt alátámaszthatta, hogy pl. a NATO prominens tagállamaiban is általában rövidebb idejű volt az akadémiai képzés (Gutheil 1966: 54-74.o.) A konklúzió azonban még évekig az volt, hogy ilyen pályázókkal (lásd. pl. a felvételi vizsgák eredményeit) ennyi képzési idő szükséges.

³⁶² Lásd. erre pl. M Szabó 2007.: 177., 142.. és 161.

³⁶³ Idézi: Uo. 183.

Az 1958/59-es tanév, már-már természetes módon újabb átszervezéssel indult. Létrejött az Alap- és a Levelező Fakultás, bennük az összes fegyvernemet összefogó évfolyam-parancsnokságokkal. Ez főleg a levelező képzés esetében volt fontos, a fent említett problémák miatt (ezekkel Csémi ezredes júniusban külön akadémiaparancsnoki parancsban ismételtén foglalkozott.)³⁶⁴

Ugrai Ferenc vezérőrnagy vezérkari főnök a tanév elején hosszabb irányelvekben jelölte ki az intézmény feladatait.³⁶⁵ Ebben néhány szimptomatikus probléma előkerült. Megtiltotta például a felvételin akár egyetlen tantárgyból is meg nem felelt hallgatók felvételét, illetve utasította az akadémiát javaslat kidolgozására a képzési idő lerövidítése tárgyában stb. A fentiek ellenére az akadémia vezetése a következő évre 1959. augusztusában felvételizők esetében az egy felvételi tárgyból bukottaknak kénytelen volt pótvizsga lehetőséget biztosítani.

A tudományos munka megszervezése, megerősítése ugyancsak tanéveken átívelő problémaként, ekkor is jelen volt.

Csémi ezredes novemberi, a honvédelmi miniszterhez felterjesztett jelentéséből kitűnik, hogy a 382 fős törzs- és tanári állományából mindössze 35,1% rendelkezett érettségivel, 9,3% diplomával, 6,1% nem végezte el a nyolc általánost, igaz 74% munkás-paraszt származású.³⁶⁶

Noha az akadémia, mint láthatjuk szakmai színvonalában meglehetősen heterogén ekkoriban, mégis a hadsereg egyik legjelentősebb szellemi központjának számított. Ez alapelvként/elvárásként a felső honvédelmi vezetés részéről is megjelent. Ennek megfelelően az 1958/59-es tanév folyamán többek között arról számolt be az akadémia, hogy a Tudományos tanács munkájába részlegesen bevonták bizonyos magasabbegységek vezető állományát is, így terjesztve a korszerű ismereteket hadseregszerte. Ugyanide illeszkedik, hogy a HM által levezetendő csapat-, illetve parancsnoki- és törzsvezetési

³⁶⁴ Uo. 207.

³⁶⁵ Uo. 202-től

³⁶⁶ Uo. 214.o. Bár néhány évvel későbbi adat, mégis érdekes lehet itt, hogy 1963-ban a nyugat-német Bundeswehr összes tisztjének 66,5%-a érettségizett volt (Guttheil 1966: 66.)

gyakorlatokon (hadosztály és hadsereg szinten) számoltak az akadémia oktatóinak részvételével.

Végző soron az 1958/59-es kiképzési évben is az előző évek nagyságrendjében, összesen 101 fő végzett az akadémián.

A végzettekkel beálló fenti „fogyást” az 1959/60.-as tanévre beiskolázott, mintegy 105 fő pótolta.

Az akadémia egyik fontos tevékenysége a főtiszti tanfolyamok és a főtiszti vizsgák szervezése volt. Ez a középfokú tisztképzés egy formája volt. Az 1950/60-as évek fordulóján még igen gyakori volt, hogy a jelentős gyakorlati tapasztalattal rendelkező káderek esetében a többéves tanintézeti képzés helyett, egy rövidített, néhány hónapos tiszti – ezt az ETI-n szervezték –, illetve főtiszti – a ZMKA-n – tanfolyam elvégzése, majd vizsga letétele után a tiszthelyettesek tisztekké, a tisztek főtisztekké léphettek elő. A Zrínyi, főtiszti tanfolyamról szóló felterjesztését 1959. november 5.-én hagyta jóvá a vezérkari főnök. Ebből láthatóak a tanfolyam alapvonalai: 11 hónap, 253 képzési nap, 1518 óra alatt kellett az anyagot elsajátítani. A főbb tantárgy-csoportok eloszlása szakonként változóan a következő volt: társadalomtudomány a teljes tananyag 14,5-32,9%, általános ismeretek 3,9-13%, harcászat 24,3-59,9%, szakismeret 6,5-38,2%.³⁶⁷ A MN és általában a hadügy fejlődésével lépést tartandó, a vezérkari főnök intézkedett az új típusú – immár jelentős részben atomfegyverekkel vívott – hadviselés szabályainak elsajátításáról is. Ez azt mutatja, hogy a korábban már leírt, Sztálin halála utáni szovjet katonai gondolkodásbeli kísérletezés–megújulás eredményei ekkorra jutottak el a magyar katonai felsőoktatásba (és természetesen –például az 1960. évi harcászati szabályzat révén– a MN egészébe is). A tisztképzés/továbbképzés komplex folyamatában –mint már utaltam rá– kiemelt figyelmet kapott a csapatgyakorlat folyamatos szinten tartása, amit a hatékony tisztképzés alapjának tartottak.³⁶⁸ Ezzel kapcsolatban az okozott akkut problémát, hogy az egyes iskoláktól kikerülő tisztek gyakran a szakma bizonyos fogásait teljesen újra kellett,

³⁶⁷ HL MN 1961/T: 21. d./30. öe.

³⁶⁸ Ez természetesen nem csak a magyar katonai tanintézeteknél volt így. Az 1960-as években például az USA alapfokú tisztképző intézményeiben a négyéves képzési időből 1 évet csapatszolgálaton töltöttek a növendékek (a szárazföldi hadseregnél egyben, a haditengerészetnél évi 3-4 hónapos ciklusokra elosztva). Guttheil 1966: 53.

hogyan tanulják a csapatoknál, mivel ott az iskolán tanultak nem voltak alkalmazhatók. Ennek oka persze nem csak az iskolai oktatás problémái, hanem a csapatoknál kialakult – és a külső behatásoknak gyakran igen makacsul ellenálló – „szokásrend” volt.³⁶⁹ A probléma kezelése érdekében igyekeztek a tanintézetek, így a ZMKA oktatóit is rendszeresen csapatgyakorlatokra vezényelni. Az 1960/61-es tanév, akárcsak a MN egészében, úgy a ZMKA-n is komoly változásokat hozott (mint emlékezhetünk rá, ekkor járt le az a hadseregfejlesztési-moratórium, amit a szovjet katonai vezetés 1957 elején a magyar félnek engedélyezett.). Részben ezért, részben a megelőző években végzett munka eredményeként, ha nem is egyik évről a másikra, de kitapinthatóan nőtt az oktatás színvonala az akadémián. Csökkentették a képzési időt, amit az alaposabb felvételi előkészítés és javuló technikai ellátottság is alátámasztott. Megszervezték a tudományos káderképzést, amelynek eredményei egy idő után ugyancsak visszahatottak –pozitívan– a képzésre.

A tágabban vett fegyveres erők szempontjából nagyon fontosnak bizonyult, hogy az 1960/61-es tanév elején megalakult a BM Határőr (és Karhatalmi) Tanszék az akadémián (noha az erre vonatkozó belügyminiszteri-vezérkari főnöki közös parancs majd csak decemberben jött ki)³⁷⁰, vagyis ezután a BM főtisztjeinek jelentős részét felsőfokon is a katonákkal közös intézményben, részben közös tanszékeken és tematika alapján képezték. Az akadémia szempontjából ez természetesen presztízsnövekedést jelentett.

Az oktatás minőségének növelése, ami már a korábbi években is –több-kevesebb sikerrel teljesített– feladat volt, ekkor is tovább zajlott. Ennek számos eleme közül érdemes megemlíteni a pedagógiai továbbképzést a MN Központi Tiszti Klubjában az akadémia tanárai számára, amit indokolt, hogy a Zrínyin –akárcsak az ETI-n– folyó tevékenység legalább annyira pedagógiai, mint katonai jellegű (noha ennek hatása továbbra is kihagyásokkal érvényesült, pl. az oktatói anyag biztosítása esetében).³⁷¹ Az oktatás korszerűsítésére különféle bizottságok alakultak, amelyekhez ráadásul elvileg bárki előterjeszthette építő jellegű észrevételeit, az akadémia állományából. 1961. május 3.-án az

³⁶⁹Ez a Zrínyinél persze sokkal jobban érintette az ETI-t és az ott végzett fiatal tiszteket. Lásd Dr. Laczkó Mihály nyá. alezredes beszámolóját: Oroszi 2005 II: 263.-tól

³⁷⁰ M Szabó 2008: 225.

³⁷¹ Uo. 227.

akadémia vezetése aztán ki is adta az „IRÁNYELVEK a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia oktatási rendszerének korszerűsítésére” című anyagot (0702/61.szám).³⁷² A minőség és a presztízs növelését egyszerre szolgálhatta (bár esetleg a katonai jelleget csorbíthatta) ha az akadémia esetleg valamilyen civil diplomát is ad, de végül olyan döntés született, hogy a kétszakos képzés az ETI-n valósul meg.

A képzésnek ugyanakkor nem csak a tartalma, de időbeli keretei is vita tárgyát képezték még ebben az átmeneti időszakban. 1961 februárjában az akadémián járt vezérkari ellenőrző/segítő bizottság a 4 éves képzés fenntartása mellett foglalt állást, míg a ZMKA illetékesei kidolgozták és képviselték a 3 éves képzésre való átállást. Végül az utóbbi koncepció győzött, lényegében azon az alapon, hogy az 1956 utáni átmeneti állapot lezárultával, a hadseregen belüli konszolidációval és egyfajta „természetes” kiválasztódással egy olyan tiszti „alapanyag” jött létre, amely képes 3 év alatt abszolválni a követelményeket (és ez a képzési idő a nemzetközi trendekhez is közelebb állt).

Bármilyen figyelemre méltóak is a fenti törekvések, nem lehet nem észrevenni a kontrasztot a szándékok és a valóság között. Utóbbi például a felvételi vizsgák (1961. június 26.-július 8. között 306 fő felvételizett) szerény eredményeiben „üt át”, aminek következtében ez évben is szükségesnek ítélik egy tantárgyból bukott pályázók felvételét.³⁷³ Hasonló kép bontakozik ki a szeptemberi pótfelvételik és főtiszti vizsgák eredményeiből is. A tanári karról is elmondható, hogy még mindig több mint 40% nem rendelkezik érettségivel, és csupán 12,6,% végzett egyetemet vagy főiskolát.³⁷⁴

Ahogy az már fentebb is láthattuk, ennél jóval kisebb volumenű változások sem mentek át jelentős szervezeti átalakítás nélkül. Ezeket természetesen most sem kívánám a maguk teljességében felsorolni. A már említett Határőr Tanszék (pk. Feksz László hőr. ezds.) mellett kiemelném még az Elektronikai Tanszék létrehozását, Lóránt Imre vörgey. (MN Tűzérparancsnok) visszatérését az akadémiára a parancsnok tanulmányi és általános helyetteseként, a politikai osztály megszüntetését (melynek feladatait az akadémia pártbizottsága vette át!), és mint legfontosabbat, a parancsnokváltást, melynek keretében

³⁷² Uo.

³⁷³ Uo. 255.

³⁷⁴ A vonatkozó korabeli kimutatást közli: M Szabó 2008: 275.

1961. augusztus 4.-én Csémi Károly vezérőrnagyot, aki az 5. hadsereg parancsnoka lett, Borbás Máté³⁷⁵ vezérőrnagy váltotta, aki ezt megelőzően a MN országos légvédelmi parancsnoka volt.³⁷⁶

Az adott évben az akadémia alap és levelező fakultásán a korábbiakhoz képest több, mintegy 249 fő végzett.

A továbbiakban a fejlesztés lendületesen folytatódott. A szokásos átszervezés (új állománytábla) 1961/62-ben sem maradt el. Két jelentős változás következett be ezen a téren, egyrészt létrejött a Hadműveleti Tanszék (Kovács József ezredes parancsnoksága alatt), ami azt jelentette, hogy az akadémiai oktatás a magasabb parancsnoki képzés hangsúlyát tovább növeli (gyakorlatilag ez a hadosztály szintet jelentette).³⁷⁷ Másrészt megkezdődött a légvédelmi rakéatechnika oktatása (ezeket az eszközöket ekkoriban frissen kapta meg a MN), ami ugyancsak határozott színvonal-emelkedésnek tekinthető, s ugyanakkor az oktatás rendszerének jelentős átalakításával járt, hiszen több tanszéknek is új ismereteket kellett oktatnia, a hallgatók ezen bonyolult technikára való felkészítése érdekében. Itt, az új technika kapcsán érdekes idézni, az ebben a tanévben kiadott, a HM Katonai Tanácsa 032.sz. direktívája (mely az akadémiai oktatás számos aspektusával foglalkozott) azon kívánalmát, miszerint meg kell szervezni, hogy az akadémia az új fegyverek első példányait oktatás céljából már a csapatok előtt megkapja. Ez gyakorlatilag az akadémia 1950-es megalapítása óta fennálló, teljesen logikus kívánalom, amit azonban például itt a légvédelmi rakéták esetében sem sikerült megvalósítani. Bár a hadsereg szempontjából nem ilyen jelentős, ám az akadémiának a fennálló rendszeren belüli pozícióját aligha rontotta, hogy megegyezés született a Pártfőiskolával arról, hogy a végzős hallgatóik minden évben 34 órás katonai felkészítést kapnak a Zrínyin, sőt ha a főiskola vezetője igényli, alkalmanként ez az összes évfolyamra kiterjedhet.³⁷⁸

³⁷⁵Borbás Máté vezérőrnagy: 1916.01.22. Szeged-1991.07.24. Eredeti foglalkozása hegesztő. 1949.05.01.-én szerelt fel a hadseregbe, őrnagyként. Nyugállományba helyezték 1971.11.01. A szovjet Vorosilov Akadémiát 1955-57-ben végezte el. Legmagasabb beosztásai: Országos Légvédelmi Parancsnokság parancsnok 1958-61, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka 1961-69, Kiképzési főcsoportfőnök helyettes 1969-71. Csendes-Gellért 1995: 64-65.

³⁷⁶ Uo. 258.o. valamint Zágoni 1975: 41.o. és Kiss 1985: 13.

³⁷⁷ HL MN Kgy A-V/e-1. (Kiss 1985) 13.

³⁷⁸ M Szabó 2008: 290.

Az akadémia és a korabeli magyar hadtudomány fejlődésének egyaránt mérföldköve, szintlépése, a HM. 3./1962.sz. utasításra a hadtudományi aspiráns-képzésről (ami természetesen a Zrínyin fog zajlani).³⁷⁹

Továbbra is kitapintható az a törés, amely a „magas tudományos” tevékenység (ami főleg az oktatói kar egy részét érintette) és a tulajdonképpen tényleges akadémiai oktatás színvonala között volt. Az anyagi és szervezeti problémák mellett a hallgatói „alapanyag” is csak lassan javult. Ezen egy érdekes javaslattal próbált a HM Katonai Tanácsa segíteni, már említett 032.sz. direktívájában, melyben elrendelte, hogy a 1963. februárjában tartsanak előzetes felvételi vizsgát, majd ennek eredménye fényében szervezzék/segítsék a pályázók felkészülését a valódi felvételire.

Az 1962. szeptemberi kibocsátón 102 fő kapott akadémiai diplomát.

A felvételizők segítésére még 1962. április-július között előkészítő tanfolyamot szerveztek, hogy az július-augusztusi vizsgákon minél felkészültebb pályázókból, minél többet felvehessenek az 1963/63-as tanévre.

A következő tanév egyik legszembetűnőbb fejleménye a tudományos fokozatszerzések beindulása volt. Ennek keretében az akadémia több oktatója is benyújtotta, majd megvédte kandidátusi értekezését (a legelsőek között volt Lóránt Imre, Kovács József, Nagy Gábor, Halász András stb.). Ugyanakkor Borbás Máté az akadémia parancsnoka, bár szintén próbálkozott, végül nem szerzett fokozatot.³⁸⁰ Megkezdődött tehát a hadtudomány, mint akadémiai tudomány létrehozása, és egyúttal lehetőség nyílt a sikeres fokozatszerzések révén a ZMKA tanári kar tudományos színvonala, oktatási anyaga (hisz az egyes munkák általában ilyen célra is felhasználhatóak voltak), és presztízse növelésére is. Az oktatás színvonalának emelését kívánta szolgálni az új tanulmányi terv is, melynek tervezetét 1963. áprilisában terjesztették fel a Vezérkarhoz.

1963. szeptember 23.-án az Alapfakultás 128 hallgatója fejezte be tanulmányait.

Ahogy azt talán sikerült érzékeltetnem ekkorra nagyjából kialakultak, részben be is járatódtak a képzés legfontosabb elemei az iskolán (felvételi/felvételi előkészítő rendszere,

³⁷⁹ Uo.

³⁸⁰ M Szabó 2008: 329.

3 éves képzési idő, tudományos képzés stb.). Ezért az átmenet kb. fél évtizede után konszolidáltabb időszak jött, amelyet itt csak néhány mondatban tekintek át a fő vonalakra koncentrálni.³⁸¹

Az 1960-as évek középső harmada tehát a ZMKA-n az oktatási profil tisztulását és a színvonal emelkedését hozta, részben a korábbi folyamatok „beéréseként”. Ennek az elvi megfogalmazását látjuk két érdekes dokumentumban: az 1963 tavaszán az akadémián tartott vezérkari ellenőrzés és az azt feldolgozó értekezlet (június 24.) anyagaiban és az 1963 októberében kiadott, az 1963/64-es évre vonatkozó akadémiaparancsnoki kiképzési parancsban. Ezek szerint a Zrínyi és az ETI tananyagát minél jobban el kell választani, ennek keretében a Zrínyin megszűnik minden, nem közép- vagy felsőfokú oktatási forma. Ugyanakkor — mint láttuk— a javuló felvételi rendszer és az egyre képzetesebb pályázók³⁸² miatt a tanulmányi idő csökkenthető. Jelentősebb változtatás a tananyagban csak az évtized végén lesz szükséges, amikor nagyobb számban megjelennek az ETI-n végzett technikus tisztek. A 3 éves oktatásra való átállás, és az egész szintemelítés azonban többek között a jó minőségű tanári állomány kialakítását és fenntartását is megköveteli, ezért például —mivel a jó tanárrá válás hosszabb folyamat— az akadémiáról oktatókat máshová vezényelni nem kívánatos. Ugyanezen törekvés keretében nagy hangsúlyt kapott a tanári kar civil egyetemekre történő beiskolázása.³⁸³ Évente mintegy 169(1964-ben)–265(1965-ben) fő közötti volt a sikeres államvizsgázók száma az alapfakultáson, tehát a létszám határozottan nőtt.

A fejlesztési célokkal összhangban van az a tény, hogy 1964 őszén az akadémián megindult az úgynevezett Hadműveleti Tanfolyam, ami a hazai vezérkari képzés kívánt lenni (e mellett továbbra is zajlott vezérkari jellegű képzés a Szovjetunióban is). Ezen a képzési formán 1964-67 között mintegy 64 főtiszt és tábornok végzett. Folyamatosan születtek az akadémián az újabb kandidátusi fokozatok is, ami az oktatás színvonalát folyamatosan emelte. Jellemző erre például, hogy 1964-ben már napirendre került a csak

³⁸¹ Amit t annál is inkább megtehetek, mert aki az én szempontjaimhoz képest eltérő, részletesebb leírást keres, azt bőségesen megtalálja M Szabó Miklós hivatkozott könyveiben: M Szabó 2007: és M Szabó 2008:

³⁸² 1964 őszén indult az első olyan évfolyam, ahol mindenkinek 8 általánosnál magasabb a végzettsége. Innentől fogva felvételi követelmény az érettségi vizsga.

³⁸³ M Szabó 2008: 350.

hagyományos fegyverekkel megvívandó harc kérdésének vizsgálata, ami akkor meglehetősen korszerű felvetésnek számított.³⁸⁴ Bár az egész korszakban szükség volt az felvételizők számára „bevezető képzésre” (zászlóalj szint), sőt az irodalommal való ellátottsággal is volt probléma, azért jellemző a megtett útra, hogy az évtized végén, az 1967/68-as tanévben az akadémiai oktatás fő formájaként a tanári segítséggel történő egyéni tanulást határozták meg.³⁸⁵

³⁸⁴ M Szabó 2008: 348.

³⁸⁵ Uo. 434-35.

VI. Hadászat az atomkorszakban és az új háború várható jellege.

A MN háborús alkalmazásának kérdéséről szólva fontos hangsúlyozni, hogy az a Hidegháborús nemzetközi helyzetbe ágyazódottan értelmezendő, konkrét formáit tekintve pedig a Szovjet Hadseregnek a térségre vonatkozó katonai doktrínája, hadászata és hadműveleti elképzelései adaptációjának tekinthető. Éppen ezért szükséges összefoglalni, hogy mit is tudunk az 1950-es évek végére és az 1960-as évekre vonatkozó szovjet hadászati elképzelésekről. Ezekre vonatkozó forrásaink egyrészt a ma is fellelhető, saját korukban is a VSZ hadseregein belül széles körben megismert „tananyagok”³⁸⁶, másrészt pedig a szűkebb körben elhangzott értékelések, tájékoztatók például egy-egy hadgyakorlat alkalmával.³⁸⁷

A katonai doktrína fogalmának egyik meghatározása a korszakban a következőképpen hangzott: „A katonai doktrína a jövő háború politikai értékelésével, az országnak a háborúhoz való viszonyával, a háború jellegének meghatározásával, az ország háborúra való felkészítésének gazdasági és erkölcsi vonatkozásaival, a fegyveres erők fejlesztésével és kiképzésével, valamint a hadviselés módjaival kapcsolatban egy adott országban elfogadott nézeteket fejezi ki.”³⁸⁸

Ugyanitt a hadászat meghatározása a következő: „A hadászat a háborúnak, mint meghatározott osztályérdekeket szolgáló fegyveres harcnak a törvényszerűségeire vonatkozó tudományos ismeretek rendszere. A háborús tapasztalatoknak, a katonapolitikai helyzetnek, az ország gazdasági és erkölcsi lehetőségeinek, az új harceszközöknek és a valószínű ellenség nézeteinek értékelése alapján kutatja a jövő háborújának feltételeit és jellegét, előkészítésének és megvívásának módjait, a fegyveres erők haderőnemeit, továbbá ezek hadászati alkalmazásának, továbbá a háború és a fegyveres erők anyagi-technikai biztosításának és vezetésének legfontosabb elveit. A hadászat egyszersmind az ország és a fegyveres erők háborúra való felkészítésének művészetével és a konkrét történelmi

³⁸⁶ Ilyen például az alábbi kötet: V. D. Szokolovszkij: *Hadászat*. Budapest., Zrínyi Katonai Kiadó, 1964. (a továbbiakban: Szokolovszkij 1964:)

³⁸⁷ Ez utóbbiak alapján állította össze a VSZ hadászatának a magyarul hozzáférhető anyagok között egyik legrészletesebb képét legutóbb Horváth Miklós (Horváth-Kovács 2016:)

³⁸⁸ Szokolovszkij 1964: 63.

körülmények közötti hadviseléssel kapcsolatban a felső katonapolitikai vezetésre, a főparancsnokságra és a magasabb törzsekre háruló gyakorlati tevékenység területe is.”³⁸⁹

Vizsgált korszakunkban két szovjet katonai doktrína volt érvényben 1953-1964, illetve 1964-1985 között.³⁹⁰ Ezek alapján a jövő háború képe szovjet szemszögből rekonstruálható.

A háború kirobbanását természetesen a két szembenálló világrendszer között várták elsősorban (bár nem zárták ki a kapitalista államok közötti háború lehetőségét sem³⁹¹).

A háború politikai jellege tehát erősen hangsúlyozott volt. Ennek egyébként már csak azért is komoly szerepe volt, mert egy harmadik világháborút a korszak minden szereplője nagyságrendekkel pusztítóbbnak képzelt el bármilyen addigi konfliktussal összehasonlítva, s az ilyen hatalmas pusztítás közbeni helytállás –bármilyen aktív tevékenység– óriási pszichológiai állóképességet igényelt volna, amit a keleti blokkban általában a „magas fokú politikai felkészítettség” formulájára fordítottak le. Az új háború pusztító volta az atomfegyverek tömeges bevetéséből eredt volna. Ez a katonai gondolkodás és tervezés minden szintjét meghatározta akkoriban. A magfegyver adta lehetőségek következtében a háború kiterjed az összes kontinensre, nagy területű államokat és koalíciókat lehetett volna legfeljebb órák alatt szétzúzni vele és mindezt több ezer kilométeres távolságból.³⁹² Míg korábban az ellenség hadászati értelemben vett megsemmisítése/legyőzése (vagyis a háború továbbfolytatására való képességének a megszüntetése) az egymás után lefolytatott hadműveletek (hadjáratok) sorával volt elérhető³⁹³, addig most az ellenség csapataira és/vagy hátszágára, ipari központjaira mért néhány atomcsapással megvalósítható lett. A nagyon gyors, nagyon nagy mértékű pusztítás lehetősége kiemelte egyrészt az időtényező jelentőségét. létfontosságúvá vált –és ez lett a szovjet doktrína egyik alapvetése–, hogy

³⁸⁹ Szokolovszkij 1964: 22.

³⁹⁰ Horváth -Kovács 2016: 48.

³⁹¹ Hangsúlyozzák például az USA és nyugat-európai szövetségesei közötti, illetve az egyes nyugat-európai államok közti feszültségeket, igaz, inkább csak mint az együttműködés szorosabbra fűzését gátló tényezőt. Pl.: Szokolovszkij 1964: 41.

³⁹² Uo. 23.

³⁹³ Illusztrációként emlékeztetnék itt arra, hogy a második világháborúban a mai Magyarország elfoglalásához a Vörös Hadseregnek három hadműveletet kellett végrehajtania: a debreceni hadműveletet, a budapesti hadműveletet és a bécsi hadművelet első szakasza is magyar földön zajlott.

nem szabad hagyni az ellenségnek, hogy csapást mérjen ránk, hanem az ilyen irányú szándékát mindenképpen fel kell időben deríteni és a végrehajtásban meg kell előzni.³⁹⁴ Az érdekes itt az, hogy lényegében nem jelent meg (legalábbis az 1950/1960-as években) a (passzív) védekezés lehetősége; az ellenség atomcsapását elhárítani/kivédni nem lehetett, csak megelőzni és –ennek a megelőző csapásnak keretében atomhordozó eszközeinek egy részét megsemmisítve– csökkenteni annak erejét. A pusztítás óriási volta miatt (a fronton és a hátszágban egyaránt) ugyanakkor a háború léptéke, amely az első órákban minden addigit felülmúl, bizonyos értelemben –egyes elemzések szerint– később összezsugorodhatott volna, ugyanis a kevés túlélő miatt például a frontokon a korábbi háborúkhoz képest jóval kisebb létszámú csapatok vívták volna ki a végső „győzelmet”.³⁹⁵ Mindez „természetesen” a hátszágra mindenütt elképesztő pusztulást és szenvedést hozott volna. Azon országok, amelyek a csapások irányába esnek olyan gyorsan, olyan nagy veszteségeket szenvednek emberben, anyagban és ipari kapacitásban, hogy nem lesz módjuk érdemi mozgósításra a hadsereget, az ipart, a polgári védelmet, vagy bármi mást illetően.³⁹⁶ Ez természetesen ugyancsak meghatározta a háború megvívásának lehetséges módjait. Az 1960-as évek elején erre reagálva az USA-ban megjelent az úgynevezett „ellenerő” hadászata. Ennek lényege, hogy háború esetén elsősorban az ellenség atomcsapásmérő eszközeit (főleg a hadászatiakat) kell megsemmisíteni, nem pedig a városait és benne a polgári lakosságát. Ez azonban hamar tévútnak bizonyult, mert egyrészt az akkori viszonyok között és pláne a jövőre vonatkozóan nem volt a hatékonysága garantálható (az USA csapásmérő erők pontossága és létszáma, illetve a megsemmisítendő ellenséges fegyverek száma, széttelepítettsége/részleges felderítetlensége) és mert a szovjetek sohasem fogadták el azt.³⁹⁷ A fenti jelenségek figyelembe vételével a korszakban

³⁹⁴ Noha a fentiek szinte magától értetődőek akkor is és ma is, a korszakban mégis komoly politikai vádként használták a felek egymással szemben, kölcsönösen azt állítva, hogy a másik készül preventív csapásra. Lásd pl. Szokolovszkij 1964: 104-105.

³⁹⁵ Horváth-Kovács 2016: 49.

³⁹⁶ Ez alól a szovjet elképzelés szerint csak a nagy kiterjedésű, nem túl sűrűn lakott országok, mint amilyen pl. a Szovjetunió jelenthettek volna kivételt (lásd. pl. Horváth-Kovács 2016: 98.) E szerint a szovjetek az ötvenes évek végétől a kitelepítésben látták a lakosság védelmének egyedül hatékony módját, amihez persze nagy kiterjedésű lakatlan és tömegpusztító fegyverektől nem sújtott területek kellettek.). Ennek nyomán a korabeli elemzésekből kiolvasható, hogy Moszkvában a sűrűn lakott közép-, és nyugat-európai országok és az USA (ahol a lakosság zöme a két partvidéken összpontosult már akkor is) teljes vagy majdnem teljes megsemmisülésével számoltak. Ezzel szemben a ritkábban lakott szovjet területeken a lakosság nagyobb hányada élhette volna túl szerintük a nukleáris holocaustot.

³⁹⁷ Szokolovszkij 1964: 97-99.

is akárcsak korábban kidolgozásra kerültek az egyes államok és szövetségek politikai és katonai vezetése részéről az átfogó katonai doktrínák.

V. 1. Amerikai katonai doktrínák, szovjet katonai doktrínák.

Az USA esetében az 1956-1968 közötti időszakban két katonai doktrína volt alkalmazásban 1954-61, 1961-71 között. Ezek mellett röviden szólok az előzményről, az 1945-54 között érvényesülő doktrínáról is.

1945-54: A „hagyományos háború” doktrínája:

Ebben az időszakban az USA vezetése úgy ítélte meg, hogy az esetleges harmadik világháború a hagyományos erők szempontjából jórészt a második világháború befejező szakaszához hasonlóan folyna le. Fő hadászati csapásmérő erőnek az 1947-ben önálló haderőnemmé vált légierő (United States Air Force) stratégiai repülőerőit tekintették, amelyek immár atomfegyverekkel is fel voltak szerelve. Ezek mellett a flotta (US Navy) is rendelkezett kisebb hadászati szerepkörrel. A világháború utáni nagymértékű amerikai haderő-leszerelési kampány következtében az atomfőlény mellett az USA drasztikusan elmaradt a Szovjetunió mögött a szárazföldi csapatok létszámát és minőségét illetően.

1954-1961: A „tömeges elrettentés” doktrínája:

Ebben az időszakban a korábban is domináns atomcsapásmérő (hadászati) erők a katonai doktrína középpontjába kerültek (erre nem utolsósorban technikai okokból kerülhetett sor, mivel ekkorra az USA már ezres nagyságrendben rendelkezett atomtöltetekkel, ami elegendő volt ahhoz, hogy a fontosabb hadműveleti szintű feladatokat is ezekkel oldják meg. Ennek megfelelően a szovjet blokkból érkező agresszióra az USA illetve a NATO azonnal tömeges hadászati atomcsapásokkal reagált volna. Emellett a NATO doktrínája Nyugat-Európa védelmét az úgynevezett „Kard és Pajzs” elmélet alapján kivitelezte volna. Ennek lényege, hogy a NATO szárazföldi erői az úgynevezett „előretolt stratégia” keretében a Rajna bal partján védekeztek volna a szovjet és szövetséges csapatokkal szemben (ők voltak tehát a „Pajzs”), mialatt a szövetség nukleáris csapásmérő erői (a „Kard”) támadták az ellenség hadászati és harcászati célpontjait egyaránt. Az ezután az Amerikából beérkezett erősítések pedig megindították volna az ellentámadást.

1961-1971: A „rugalmas reagálás” doktrínája:

A hidegháború olyan válságai, mint pl. a magyar 1956 és az ezek nyomán is lezajlott elméleti modellezések azt mutatták, hogy a „tömeges elrettentés” (illetve tulajdonképpen tömeges megtorlás) túlságosan rugalmatlan, lényegében nem hagy más valós nyomásgyakorló eszközt a nyugati világ számára mint az atomháborút, vagy legfeljebb az azzal való fenyegetést. Ráadásul a szovjetek is egyre nagyobb számban gyártottak atombombákat, ezek hordozásához alkalmas bombázókat (az ötvenes években rendszerbe állított Tu-95 és M-4 szovjet stratégiai bombázók az északi sarkkörön átrepülve már képesek voltak elérni az USA-t) és mindenekelőtt 1957-ben rendszerbe állították az R-7 interkontinentális ballisztikus rakétát, amivel gyors és masszív csapást mérhettek az USA honi területeire is. Ennek következtében a USA/NATO már nem volt képes a keleti blokkot hatékonyan fenyegetni/visszariasztani egy tömeges atomtámadással, hisz az ellenfél hasonló erejű ellencsapást (sőt akár megelőző csapást) tudott mérni. Ennek következtében a hatvanas évek legelejére kikristályosodott az új elképzelés, mely szerint olyan katonai erőre van szükség amely képes rugalmasan, vagyis a politikai vezetés döntése alapján különböző szinteken keresztül, reagálni, az ellenfél tevékenységéhez igazítottan cselekedni. Ehhez mindenekelőtt a hagyományos haderőket kellett modernizálni és képessé tenni, hogy:

1. Akár atom, akár hagyományos háborúban hatékonyan harcoljanak.
2. A NATO „előretolt védelem” koncepciója keretében már a két világrendszer határán megállítsák a szovjet offenzívát (kb. 30 saját hadosztállal) és tartsák magukat az amerikai kontinensről beérkező erősítésig.
3. Az európai háború mellett, ha kell még egy nagy (Kína ellen Ázsiában) és egy kicsi (pl. Kuba) háborút is meg tudjanak vívni egyidejűleg (két és fél háború koncepciója).

Természetesen az atomfegyverek továbbra is a végső megsemmisítés fegyvereiként nagyon fontosak maradtak. A lehetséges háborúkat a fentieknek megfelelően a következőképpen tipizálták: általános (atomfegyverekkel is), korlátozott (helyi) és

hidegháború. A „rugalmas reagálás” doktrínáját az USA-ban 1961-ben, a NATO-ban csak 1967-ben fogadták el.³⁹⁸

A Szovjetunió katonai doktrínái ugyanebben az időszakban a következőképpen alakultak:

1945-1953: „A hagyományos világháború” doktrínája:

A második világháború után a szovjetek az amerikaiakhoz hasonlóan az éppen lezárt világégés tapasztalatait természetesen nagymértékben felhasználták. Ennek keretében (miután ők az USA-tól eltérően nem hajtottak végre drasztikus leszerelést) egy esetleges újabb összecsapásban elsősorban szárazföldi erőiket (leginkább a harckocsizó, a lövész és a tüzér csapatokat) tekintették a győzelem kivívása legfőbb eszközeinek. A légi erőt és kisebb mértékben a haditengerészetet ezek támogató erőiként fogták fel. Ami ezt a doktrínát különlegessé tette, az az volt, hogy lényegében nem számolt az atomfegyverrel úgy, mint ami alapvető befolyást gyakorolna a háború menetére, miután a Szovjetunió is kifejlesztette a maga nukleáris fegyvereit, lényegében azok is a szárazföldi csapatok harcát támogató eszközök lettek.

1953-1964:

A Sztálin halála utáni időszakba a Szovjetunióban lázas elméleti tevékenység kezdődött, miután világos volt, hogy az ideológiai korlátok megszűnése (Sztálinnak az atomfegyverről alkotott véleménye) megszűnésével a lehető leggyorsabban reagálni kell a hadviselés terén lezajlott változásokra. Ennek középpontjában két összefüggő technikai kérdés állt. Egyrészt újra kellett gondolni az atomfegyver szerepét mind a harcászat, mind a hadműveleti művészet, mind pedig a hadászat szintjén. Ezt az elméleti munkát számos hadgyakorlat tapasztalataival is alátámasztották. Másfelől ugyanebben az időszakban kezdtek nagyobb számban bevethetővé válni a rakétafegyverek. Utóbbiak leglátványosabb „bemutatója” természetesen a Szputnyik 1 felbukkanása volt. Ugyanakkor a hatvanas évek legelejére már valóban minden kategóriában sorozatban gyártottak rakétafegyvereket (úgy mint interkontinentális ballisztikus rakétákat, közepes hatótávolságú-, hadműveleti-harcászati-, harcászati rakétákat, irányított-, és nem irányított páncéltörő rakétákat, valamint légvédelmi-, repülőgép fedélzeti levegő-levegő-, és levegő-föld osztályú

³⁹⁸ Kőszegvári Tibor: *Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború időszakában*. Egyetemi jegyzet. ZMNE. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Kőszegvári 2000:) 6-7.

rakétákat), melyek ráadásul az új pártfőtitkárnak, Hruscsovnak afféle kedvenc fegyverei voltak (ekkor valóban úgy tűnhetett, hogy rakétákkal szinte minden katonai feladatot hatékonyabban és olcsóbban lehet majd megoldani, mint a hagyományos fegyverekkel, utóbb azonban ez következményeiben is súlyos tévedésnek bizonyult).

Az új fegyverek nyújtotta lehetőségeket kihasználva új doktrína fogalmazódott meg. Ennek keretében lényegében minden katonai feladatot (rakéta-) atomfegyverek bevetésével oldottak volna meg. Kulcsfontosságúvá vált a háború első időszaka, amikor még rendelkezésre állt az összes atomfegyver és hordozóeszköz. Mivel ezek az ellenség első csapása után jelentős károkat szenvedtek volna, drasztikusan csökkentve a saját válaszcsapás esélyét, katonai értelemben elengedhetetlen volt, hogy minimum az ellenséggel egy időben, de legalábbis annak atomtöltetei becsapódása előtt meg kell indítani a saját erők csapását. Katonailag persze a leghatékonyabb az ellenségre mért első csapás lett volna, ám ennek beismerését akkor egyik fél politikusai sem vállalták nyíltan. A hagyományos erők háttérbe szorultak, az erők összpontosítása hadműveleti-harcászati szinten is elsősorban a rakéta-atomcsapások összpontosítását jelentette volna. A hagyományos erők a tömegpusztító fegyverek hatása miatt mind támadásban, mind védelemben a korábbinál sokkal nagyobb területen tevékenykedtek volna (a második világháborús sáv szélessége 10-15-szeresén).³⁹⁹ Egyébként az ellenség atomcsapásai elleni védelem is elsősorban a csapatok széttelepítésével volt azonos.

Ebbe a rendszerbe az 1955-ben megalapított Varsói Szerződés szövetséges csapatai oly módon illeszkedtek bele, hogy egyszerűen besorolták őket az egyes irányokban tevékenykedő szovjet frontok alárendeltségébe.

1964-1985:

Akár csak az USA-ban a Szovjetunióban is az idő előrehaladtával, számos kétség merült fel az atomfegyverek mindenhol való alkalmazásával/alkalmazhatóságával kapcsolatban. A hatvanas évtized közepére számos elemzés mutatta ki, hogy a már meglevő atomfegyverek is képesek lennének a földi bioszféra megsemmisítésére. A helyi háborúk bizonyították, hogy –legalábbis ha közvetlenül csak legfeljebb az egyik szuperhatalom érintett– lehetséges modern háborúkat is végigvívni (politikai és katonai értelemben egyaránt)

³⁹⁹ Kőszegvári 2000: 22.

atomfegyverek bevetése nélkül. Végül természetesen az ellenfél „rugalmas reagálás” doktrínája is erős hatást gyakorolt a szovjet katonai gondolkodásra.

Ezek következtében a szovjet katonai doktrína úgy módosult, hogy fel kell készülni arra, hogy akár az európai fő hadszíntéren megvívott háború egyes szakaszait is lehetséges atomfegyverek bevetése nélkül megvívni. Konkrétan erre leginkább a háború kezdeti szakaszában lenne esély, amikor a szovjet hagyományos erők erőfölényüket kihasználva nem csupán áttörhetnék a NATO védelmét, de nagyjából 10-15 nap alatt hadászati méretű sikert érhetnének el megsemmisítve az európai NATO-erők zömét és elfoglalva a kontinens nagy részét. Minderre nem utolsósorban épp a NATO „rugalmas reagálás” doktrínája adott lehetőséget, hisz ennek értelmében egy szovjet támadás esetén akár hosszabb ideig is elmaradhatott volna az atomfegyverek bevetése és ez elvileg akár azt is lehetővé tette volna a Varsói Szerződés csapatai számára, hogy a harcászati, és a hadműveleti csapásmérő eszközök egy részét, még azok bevetése előtt elfoglalják/megsemmisítsék hagyományos erőkkel.⁴⁰⁰ Ebben a helyzetben azonban – szovjet értékelés szerint- az ellenség, a teljes vereséget elkerülendő mégiscsak bevetné az atomfegyvert, tehát a háború atomháborúvá alakulna (igaz ekkorra a VSZ csapatai már elfoglalták, vagy megsemmisítették a NATO Európában levő atomfegyvereinek jelentős részét).⁴⁰¹

A későbbi szovjet és amerikai katonai doktrínákra itt most nem térek ki, mivel azok egyrészt korszakunkon kívül érvényesültek, másrészt nem hoztak érdemi változást sem a felek gondolkodásában.

V. 2. A háború menete Európában a szovjetek elképzelése szerint.

Hogyan is nézett volna ki egy lehetséges harmadik világháború az európai főhadszíntéren a keleti tábor (vagyis lényegében a Szovjetunió) elképzelése szerint?

⁴⁰⁰ Dieter Krüger: Cold War Alliances' Strategic Thinking and Operational Planning. Some Comparative Considerations. In: *Past through Present on Military History at the Strategic, Operational and Tactical Level of War*. Heeresgeschichtlichen Museums, Wien 2013. (a továbbiakban: Krüger 2013:) 220.

⁴⁰¹ Kőszegvári 2000: 23.

A háborút, mint már hangsúlyoztuk masszív atomcsapások vezették volna be. A szovjetek több hullámban prognosztizálták az USA/NATO csapásokat.⁴⁰² Az első csapás első hullámát a hadászati interkontinentális rakéták, a közepes hatótávolságú rakéták (Thor Nagy-Britanniából, Jupiter Olasz-, és Törökországból), a hadászati bombázóerők egy része (50-60%, de esetleg csak a készülségi erők), illetve a tengeralattjárókról indítható (főleg Polaris) rakéták jelentették. Ennek a (fő) csapásnak az elsődleges célpontja maga a Szovjetunió lett volna. A második hullám a harcászati és a haditengerészeti légielő gépeiből állt volna, ezek a VSZ határaitól mintegy maximum 1000 km mélységig hatoltak volna be, tehát ezek mérték volna főleg a csapást a kisebb szocialista országokra. A harmadik hullám lett volna az USA honi területeiről induló stratégiai bombázók támadása. Az hullámok tevékenységét minél pontosabban összehangolták volna, pl. amikor az első hullám rakétái becsapódnak a második hullám vadászbombázói akkor lépik át a VSZ légvédelmének határát, és ezzel egy időben indulnak meg a szárazföldi hadműveletek is. A második csapás az első után 13-15 órával indulna, ennyi időt igényel ugyanis az első csapás hatásának felderítése és kiértékelése, az új célpontok meghatározása, valamint a bombázógépek felkészítése (a hadászati rakéták 100%-át az első csapásban használnák fel). Magyarországra a Honvédelmi Tanács 1963. április 5.-i ülésén előterjesztettek szerint mintegy 300 repülőgép és szárnyas rakéta mérne csapást, mintegy 40-50 atomtöltettel.⁴⁰³ A magyar honi légvédelem akkori képességei csak a közepes magasságon támadó gépek elleni eredményes harcot tették lehetővé, sem a nagy magasságban támadó (igaz ezek zömmel nem is magyar célokat támadtak volna, hanem csupán átrepültek volna hazánk fölött a Szovjetunió irányába)⁴⁰⁴, sem a földközeli magasságban repülő gépek ellen nem tudtak volna hatékonyan fellépni.

Az első csapás második hullámával egy időben tehát megindulna a szárazföldi támadás is. Európában három hadszínteret különböztettek meg; az északnyugati, a nyugati és a délnyugati. A főerők mindkét részről a Közép- és Nyugat-Európa nagy részét magába foglaló nyugati hadszíntéren (alapvetően a két Németország határán) vonultak fel. Nem könnyű egzakt módon elkülöníteni egymástól a három hadszíntéren a különböző

⁴⁰² Horváth-Kovács 2016: 52-54.

⁴⁰³ MOL XIX-A-98. fond. 8. doboz 41. kötet. 3/150/1963.

⁴⁰⁴ Ezen gépek leküzdése nem is tartozott a magyar légvédelem feladatai közé, a szovjetek sem várták el.

időszakokban bevetésre szánt erőket. A VSZ részéről itt voltak a Szovjet Hadsereg Németországban állomásozó Nyugati Hadseregcsoportja kb. 20 szárazföldi hadosztállal és 20 repülőezreddel. Ezek kisebb részt az északnyugati, zömmel a nyugati hadszíntéren harcoltak volna. Ezt egészítette ki a keletnémet Nemzeti Néphadsereg 4-6 hadosztálya és Csehszlovák Néphadsereg erői egy része, illetve a Lengyel Néphadsereg, amely részben az északnyugati, részben a nyugati hadszíntéren került volna bevetésre. A Magyar Néphadsereg (és esetleg a Csehszlovák Néphadsereg egy része) a délnyugati hadszíntér olasz irányában, illetve egy részével Dél-Németországban került volna bevetésre a hazánkban állomásozó szovjet Déli Hadseregcsoport erőivel (egy részével), valamint egy román tábori hadsereggel egyetemben. Ez 6 magyar (1963-tól) 5-6 román és legalább 4-5 szovjet hadosztályt jelentett volna. Délen a balkáni irányban bolgár⁴⁰⁵ és szovjet erők harcolhattak volna a török-görög csoportosítással.⁴⁰⁶

Ezzel szemben NATO részről békében jóval kisebb erők álltak. Egy 1960 körüli magyar hírszerzési anyagban⁴⁰⁷ a NATO észak-európai csoportosításába 3 gyalogos hadosztály (1-1 norvég, dán és NSZK), 450 harckocsi, ugyanennyi tüzérségi löveg, 490 repülőgép és 12 atomtöltet tartozott. A közép-európai csoportosításba két hadseregcsoport; az Északi-, és a Középső. Az északi (brit, német, kanadai, holland és belga erők) 7,5 gyalogos-, 3 páncélos hadosztály, 2320 hk., 1550 löveg, 1420 repülőgép és 58 atomtöltettel bírt. A középső hadseregcsoport alárendeltségébe (USA, NSZK, francia és luxemburgi erők) 7,3 gyalogos-, 4 páncélos hadosztály, 2880 hk., 2510 löveg, 1630 repülőgép, 230 atomtöltet. A dél-európai csoportosításban az Olasz Hadsereg 6 gyalogos és 2 páncélos hadosztály, 1300 hk., 2000 löveg, 385 repülőgép (ebből 25db amerikai), 12 atomtöltet (ebből 4 amerikai). A dél-európai hadszíntéren 16 gyalogos (11 török és 5 görög), 1 (török) páncélos hadosztály, 1300 hk., 2490 löveg, 525 repülő (ebből 50 amerikai), 8 atomtöltet. Mindösszesen 41 gyalogos, 10 páncélos hadosztály, 8250 hk., 10550 löveg, 4450 repülőgép, 370 atomtöltet.⁴⁰⁸ Ezek a számok csak a NATO-nak felajánlott csapatokat tartalmazzák, amihez

⁴⁰⁵ A bolgár hadsereg 1969-ben 12 szárazföldi hadosztályt számlált. (Jordan Baev: The Organizational and Doctrinal Evolution of the Warsaw Pact (1955 – 1969) <http://www.coldwar.hu/> a letöltés ideje: 2018.03.27.)

⁴⁰⁶ Ehrenberger 2006: 300. (Térképvázlat a Magyar Népköztársaság területén végrehajtott 1970. július 1-9.-i hadijátékhoz, amin a balkáni irány is szerepel.)

⁴⁰⁷ HL MN 1895-1909/78 mikrofilm

⁴⁰⁸ Uo.

háború esetén hozzáadódhattak volna az egyes államok hadseregeinek nem NATO-alárendeltségű, illetve tartalék hadosztályai is. Fontos hangsúlyozni, hogy a fenti számok csak hozzávetőleges adatoknak tekinthetők, nem csak azért mert egy-másfél évtized alatt is sokat változtak, de természetesen a korszakban is folyamatos dezinformációs akciók alanyai voltak, nem csak a saját erők számáról lehetett érdemes az ellenséget dezinformálni, de az ellenség erőiről a saját politikai vezetést is a minél nagyobb költségvetési források elnyerése érdekében.

Az európai *szárazföldi háború* egyik lehetséges változata a következő volt egy 1961. májusában, az NDK-ban lefolytatott gyakorlat Grecksó marsall általi értékelése szerint:⁴⁰⁹

Az NSZK-ban elhelyezkedő NATO erők 19 szárazföldi hadosztállal, 205 db atomfegyver kilövésére alkalmas berendezéssel, 400 atomtöltettel, 1200 repülőgéppel rendelkeznek, amit komoly haditengerészeti erők egészítenek ki. Ezzel szemben a VSZ 26 hadosztállal, 140 kilövő berendezéssel, 380 töltettel, 1000 repülőgéppel rendelkezik (és az ellenfelénél valamivel gyengébb haditengerészeti csoportosítással). Akárcsak hadászati szinten, úgy itt is igen fontos a váratlanság, mint tényező. Ha az ellenség (a NATO) képes rejtetten előkészülni a háborúra és még az első csapása is sikeres, akkor összesített létszámbeli hátránya ellenére is helyi erőfölényt képes létrehozni és a siker reményében kezdhet támadást. A két NATO-hadseregcsoporthoz az Északi 5 hadtestbe szervezett 15 hadosztállal kezdi meg a harcot. Az első lépcsőjében 3 hadtest 9 hadosztállal a Neuruppen-Walcz-Kalinyingrád irányába méri a főcsapást, illetve részeivel Poznan-Varsó irányába. A hadseregcsoporthoz második lépcsőjét 2 hadtest alkotja 6 hadosztállal. A Központi hadseregcsoporthoz főcsapása eközben (2 hadtest 7 hadosztállal) a Drezda-Poznan irányban bontakozik ki, miközben részeivel Prága és Varsó irányába mér kisegítő csapásokat.⁴¹⁰ A két hadseregcsoporthoz miután elérték a hadművelet ötödik napján a Łódz-Czeszochowa terepszakaszt a támadás továbbfolytatására 3 francia hadosztályt kapnak Algériából. Ezzel szemben a keletiek terveit úgy szólnak, hogy az ellenségre mért atom ellencsapás után támadásba lendülnek Lipcse-Osnabrück irányába azzal a céllal, hogy az ellenséget a Rajna mögé szorítsák vissza és a hadművelet 6-7. napján elérjék a Ruhr-vidéket.

⁴⁰⁹ Horváth-Kovács 2016: 58.

⁴¹⁰ Uo.

V. 3. A Magyar Néphadsereget is magába foglaló délnyugati irányban⁴¹¹, várható harcok.

Az 1956 utáni átmeneti időszakban tehát, miközben a MN belső feladatai mellett fokozatosan felkészült a külsők ellátására is (erre 1956 végétől nem volt képes!), ezt már egy a korábbiaknál szorosabb szövetségi kötelékbe ágyazva kellett elérnie. Megszűnt az a helyzet, hogy a MN háború esetén önálló frontot képezne, ehelyett –mint az alább következő forrásokban látni fogjuk- a hazánkban állomásozó szovjet (és más VSZ-) csapatokkal közös frontban egy tábori hadsereggel képviseltette volna magát. A gyakorlatban azonban 1961-ig a MN kötelékében a tábori hadsereg-parancsnokság nem létezett, így ennek a tényleges megszervezése lett a MN egyik legfontosabb feladata. Végül 1961. augusztusában a honvédelmi miniszter 0022/1961 és 0023/1961. számú parancsaival jött létre az 5. hadsereg.⁴¹² Ez volt az a csúciszerv, amely háború esetén a MN szárazföldi csapatainak főerejét volt hivatva vezetni. A tiszti kar 1957-58-tól csoportokban készült az új követelmények elsajátítására.⁴¹³ Ilyen fontos követelmények voltak az ABV-fegyverekkel (atom-, biológiai- és vegyi fegyverek) vívott harc, az idegen hadseregek ismerete, az új háborús forgatókönyvek (hadszintér ismerete, a MN 1 tábori hadsereggel a front első lépcsőjében vívott harcának problémái stb.) megismerése. A gyakorlásra és ellenőrzésre számos gyakorlatot vezettek le 1957-1962-ben, amelyek részben csapatgyakorlatok, nagyjából azonban parancsnoki- és törzsvezetési gyakorlatok voltak hadosztály és hadsereg szinten.⁴¹⁴ Ezek anyagait vizsgálva képet kaphatunk arról, hogy melyek voltak a korban az alapvető elképzelések egy esetleges háború lefolyásáról és benne a MN szerepéről. Az alább vizsgálandó források leírják a gyakorlat menetét a hadműveletek általános, elképzelt körülményeit és lefolyását nagy vonalakban. Megadnak egy hipotetikus forgatókönyvet a háború kitöréséről, a hadműveletek alakulásáról általánosságban. A foglalkozás lényege, hogy a résztvevők a megadott információk

⁴¹¹ A a Varsói Szerződésben a szovjet elveknek megfelelően a várható hadszíntereket „irány”-okra osztották, amelyek háborúban egy vagy több frontot foglaltak magukba. A délnyugati hadászati irány az NSZK déli-, és Olaszország északi részét illetve a Balkánt és Törökország egy részét foglalta magába. Ehrenberger 2006: 264.

⁴¹² HL MN VIII. 2. fond 1961T: 4. d./8. őe.

⁴¹³ Ilyen tiszti csoportokat szerveztek a MN fontosabb szervezeteinél, itt alább két ilyen is láthatunk.

⁴¹⁴ Okvách Imre: *A Magyar Hadsereg háborús haditervei 1948-1962.* In.: *Hadtörténelmi Közlemények* 119. évfolyam 1. szám (2006 március) (a továbbiakban: Okvách 2006:) 47-48.

figyelembevételével kidolgozzák a kapott feladatot, vagyis például, ha egy tiszti csoport azt a feladatot kapja, hogy mint hadsereg parancsnokság működjön, és dolgozza ki az „Összfégyvernemi hadsereg megközelítésből végrehajtott támadó hadműveletének megszervezése és vezetése a háború kezdeti időszakában, tömegpusztító fégyverek alkalmazásával” feladatot, akkor ehhez megadják az ellenség erejét, az eddigi hadműveletek lefolyását, a saját erők létszámát, a szomszédos szövetséges csapatok adatait stb. Vagyis egy eléggé részletes –természetesen hipotetikus, ám a valósághoz többé-kevésbé kötődő– képet arról, ahogyan egy háború lehetséges lefolyását elképzelték. Nem lehet eléggé hangsúlyozni az ezekben megjelenő adatok kritikus kezelésének fontosságát, hisz oktatási/számonkérési anyagok voltak. Az eleinte inkább elméleti jellegű gyakorlatok anyagai egyre gyakorlatiasabb formát öltöttek (ezt a MN főleg 1960 utáni anyagi fejlődése is segítette), vagyis a hadsereg meglevő eszközeinek, szervezeteinek alkalmazását gyakorolták, szemben az első évekkkel, amikor egy, a gyakorlatban nem létező, ideális felszereltségű hadsereg hadműveleteit vezették le, zömmel a MN-ben nem rendszeresített fégyverek bevetését szimulálták. Az említett gyakorlatokból/foglalkozásokból itt hármat vizsgálnék kicsit részletesebben, kiemelve a vizsgált kérdéskörünkkel kapcsolatban szerintem fontos részeket.

Az első a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök csoportjai részére 1958. 05. 12-16-án tartott foglalkozás.⁴¹⁵ Ebben az esetben tehát a HM és a Vezérkar tisztjeinek egy csoportja adott számot elméletben ismereteiről. A feladat „Összfégyvernemi hadsereg megközelítésből végrehajtott támadó hadműveletének megszervezése és vezetése a háború kezdeti időszakában, tömegpusztító fégyverek alkalmazásával”. Az alábbiakban röviden összefoglalom a gyakorlat leírását, mivel abból képet kaphatunk az elképzelt háborús szituációról, az ellenség létszámáról és összetételéről és a hadszínterről.

A nyugatiak részéről a 4. Hadseregcsoport vett részt a hadműveletekben: 3.NSZK hadsereg (a továbbiakban hds.) benne a 3., 4., 7., NSZK hadtest,(a továbbiakban hdt.), 6. USA hds. (12.USA-, 18. NSZK hdt., 3. USA önálló gyalogos hadosztály), 8. USA hds. (22. és 46. USA-, 8. francia hdt.), 14. USA hds. Hadműveleteik célja: a Duna-Balaton (12. USA hdt.)és a Duna-Mohács (8.fr.hdt.)szakasz biztosítása mellett a főcsapást a 8.hds mérí Dunaföldvár-Cegléd felé, együttműködve a 3.hds.-el amely Pozsony-Hatvan felé támad,

⁴¹⁵ HL MN 1304-1313/78 (mikrofilm)

céljuk a keletiek budapesti csoportosításának bekerítése, míg a 6.hds. arcból támadja a magyar fővárost. A 14. hds. a tartalék, ezt Budapest bekerítése után vetnék be Szolnok-Debrecen-Sztrij irányába, célja Magyarország kikapcsolása a háborúból. A keletiek részéről az 1. hds. (3., 8., 11., 14. gépkocsizó lövész hadosztály) és a 7. hdt (1., 2., gk. ho.) felvonul a határ biztosítására, miközben a hadszíntérért felelős frontparancsnokság a 2. Délnyugati Front (a szovjet terminológiában a front a hadseregcsoportnak felel meg, háború esetén a békében meglevő hadseregcsoportok – a Szovjetunió területén kívül állomásozó szovjet csapatok esetében– és a katonai körzetek –a Szovjetunió belül állomásozó csapatoknál– frontokká alakulnak) megkezdi csapásmérő erői (3., 4. hds., és 2.harcocsi-hds.) előrevonását a Dunántúlra és a Duna-Tisza közére, felkészül a támadásra. A támadás atom, légi és tüzérségi előkészítés után indul, főcsapást az 1. és 4. hds. méri az ellenség 6. hds ellen Mór-Szombathely-Gratz-Klagenfurt, kisegítő csapást a 3. hds. Dombóvár-Lenti felé. A hadművelet 6. napjára eléri az Alpokat (megakadályozva, hogy az ellenség az Alpokra támaszkodva tartós védelmet építsen ki a Bécs-Graz-Maribor terepszakaszon), majd a front második lépcső (2.harcocsi.hds.) harcbevételése után délnyugati irányban a főerők kijutnak Észak-Olaszországba.

Eddig a terv vonatkozó részének rövid leírása, természetesen a feladat címéből is látszik, hogy a foglalkozás lényege nem annyira ez volt, hanem az, hogy a gyakorlók hogyan szervezik meg a hadműveletben részt vevő saját tábori hadseregük harcát (ennek részletes értékelése természetesen szerepel is az iratban). Láthatjuk a téma minimális ismeretében is, hogy a fenti helyzetkép igen valószerűtlen. Túl nagy létszámban vannak jelen USA (a valóságban ekkor egész Európában nincs akkora amerikai szárazföldi erő, mint ami itt feltűnt!⁴¹⁶), NSZK (a Bundeswehrt csupán 3 éve alapították, két éve volt ott általános hadkötelezettség) erők, a francia csapatok létszáma is túlzásnak tűnik, nem mellékes, hogy a háború kezdetén a front magyar területen van, nem látunk olasz vagy osztrák csapatokat stb.. Mindezek a gyakorlat gyakorlás jellegét emelik ki: zömében magyar (jól ismert) földrajzi közegben, zömmel a tananyagban leginkább kiemelt ellenséges hadsereg (USA) ellen kell a feladatot megtervezni. Mégis véleményem szerint megjelenik néhány olyan elem, amely a későbbiekben is megmarad, ezért érdemes rájuk kitérni. Maga a feladat, mint láttuk támadó hadművelet, csakúgy, mint még jó ideig szinte mindig. Ennek oka, hogy a

⁴¹⁶ A már idézett forrás forrás 1960. körül mintegy 14 amerikai hadosztályt feltételez Európában. „Összesített kimutatás a NATO erőről”.HL MN 1895-1909/78 (mikrofilm).

szovjet vezetés, jól ismert második világháborús tapasztalataiból kiindulva ezt a formát tartotta a legkedvezőbbnek, amennyiben lehetőség van rá ezt igyekezett alkalmazni, legfeljebb szükség szerint rövidebb védelmi hadműveletek beiktatásával. Ezzel együtt a valóságban 1958 körül a MN gyengesége miatt akár valóban számolhattak a VSZ Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságán azzal, hogy Magyarországon a háború elején valamifajta védelmi-halogató harcokra kerülhet sor az erősítések beérkezéséig.⁴¹⁷ Megjelenik az –az egyébként kézenfekvő– tény is, hogy a magyar hadszíntéren háború esetén komoly erősítéseket kell küldeni. Szintén találkozni fogunk még azzal az igénnyel, hogy a VSZ-csapatoknak Ausztria keleti- és középső-, alacsonyabb fekvésű területeit a leggyorsabban el kell foglalni, az Alpok kulcsfontosságú közlekedési vonalaival együtt, megakadályozandó az ellenséges védelem itteni megkapaszkodását.

Az általam vizsgált következő foglalkozást 1960. 12. 5-10.-én tartották a HM tábornokai és vezető beosztású tisztjei számára.⁴¹⁸ A hadműveletek általános lefolyása és körülményei itt a következők:

Május 6.-án tömeges atomcsapások után a „Nyugatiak” támadást indítanak a közép-európai hadszíntéren, majd 8.-án a dél-Európai (ebbe tartozik Magyarország is). Utóbbi akciót a 3. olasz hds. (5 gyalogos-, 2 páncélos ho., stb. 35 db atomeszköz összesen 776 kilotonna hatóerővel) hajtja végre. A főcsapást a hadsereg 5. hdt.-e mérte Gyurgyevác-Nagyatád-Tamási-Dunaföldvár felé, kíséretű csapást a 4.hdt. Čakovec-Nagykanizsa-Balatonberény felé, míg a 6.hdt tartalékban maradt. A támadók elképzelése szerint a hadművelet 5-6. napján a 3.hds. erői elérik a Dunát, hídfőt foglalnak Dunaföldvárnál és felkészülnek a támadásra a Dunaföldvár-Kecskemét-Karcag és Dunaföldvár-Hódmezővásárhely általános irányokban. Ami a „Keletiek” ténykedését illeti, már május 5.-én harci riadót és rejtett mozgósítást rendeltek el a magyarországi csapataik számára és a 2. Délnyugati Front alárendeltségébe helyezték őket. Ezek az ellenség atomcsapására adott válasz-atomcsapás után védelemre rendezkedtek be a Wienerneustadt-Sopron-Tét-Tatabánya-Budapest, a Graz-Szombathely-Veszprém-Székesfehérvár és a Zágráb-Berzence-Tamási-Dunaföldvár irányok lezárására. Részletesebben az utóbbi irányt lezáró

⁴¹⁷ A téma egyik ismert kutatója, Horváth Miklós is arra a következtetésre jutott, hogy az ötvenes évek végén a MN védelmi hadműveletekre készült. Horváth-Kovács 2016: 70.

⁴¹⁸HL MN 1961T: 1. d./1 ö.e. 21-45.

1.hds. (4 ho. stb. 20 atomeszköz, 615 kilotonna hatóerővel) tevékenységét írja le a forrás. Összességében a hadművelet 3. napján a keleti ellenállás miatt a támadók védelembe mennek át, mire a keletiek megerősített 1.hds-e (a támadó hadműveletkor már 7 gépkocsizó lövész-1 hk.ho. stb.34db atomtöltet 701 kT) ellentámadást indít Tamási-Nagybajom-Bukovec-Varaždin-Ljubjana irányába. Közben a 2.Délnyugati Front 3. hds.-e kiegészítő csapást mér Városlőd-Jánosháza-Güssing-Vildon-Klagenfurt általános irányban, majd a Front beveti második lépcsőjét, amely kifejleszti a támadást a Ljubjana-Padova általános irányban.

Ennél a gyakorlatnál az előzőhöz képest több a valóságoshoz közelítő elem fordul elő. Az ellenfél a olasz hadsereg, amely a háború kezdetén a magyar határ túloldaláról, osztrák és jugoszláv területről kezdi műveleteit. Itt is látjuk, hogy milyen nagy jelentőségük van a frontszakaszra a hadműveletek 3.-4. napjától érkező erősítéseknek, vagyis a magyarországi erők csupán az ellenség lassításának, ha lehet feltartóztatásának feladatát látják el. Az ellentámadás célpontja szintén világos: Ausztria területéről kiindulva Észak-Olaszország felé. Nem mellékes, hiszen a hadszíntér jelentőségére, háborún belüli szerepére utal, hogy itt csupán a fő (közép-európai, azaz nagyjából németországi) hadszíntérhez képest két napos késéssel indulnak meg a hadműveletek. A gyakorlat, gyakorlat mivoltát itt is kiemeli, hogy a gyakorlóknak alapvetően 1 tábori hadsereg hadműveletével kell foglalkozniuk (ez összecseng azzal hogy, mint fentebb láttuk éppen ekkoriban volt napirenden a MN-en belül a tábori hadsereg létrehozása).

Az harmadik gyakorlat az 1962. április 9-16.-án, szovjet, magyar és román törzsek bevonásával levezetett „Duna” parancsnoki- és törzsvezetési gyakorlat (ehhez kapcsolódott egy szovjet és magyar csapatok részvételével végrehajtott csapatgyakorlat is). A gyakorlat jelentőségét mutatja, hogy azt megtekintette a magyar politikai vezetés, jelen voltak az EFE vezetői.⁴¹⁹ Először is lássuk röviden ennek a gyakorlatnak is általános körülményeit és lefolyását.⁴²⁰

⁴¹⁹ Okvách 2006:

⁴²⁰ „A.A. Grecsko a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió honvédelmi minisztere első helyettesének, a Varsói Szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokának beszámolója”. HL MN 1962/T-6. ö.e.: 472.-tól. A forrás értékét növeli, hogy nem csupán a gyakorlat leírását adja, de annak egyes mozzanatait értékeli is.

A „nyugati” fél április folyamán megkezdte a háború kirobbantásának előkészítését: rejtett mozgósítást hajtott végre; az US Air Force erői jelentős részét spanyol, görög, török és olasz repterekre csoportosítja, mindeközben Ausztria és Jugoszlávia semleges marad. A háborút megindító atomcsapásuk után a „nyugatiak” Dél Hadseregcsoportha (7 olasz hadosztály, 8 önálló dandár, plusz a Központi hadseregcsoporthól az NSZK 2. hadteste 5 hadosztállyal stb.) támadást indít azzal a céllal, hogy Ausztriát minél gyorsabban elfoglalva kijusson a magyar határra, majd tovább támadjon Budapest felé. Eközben a „keletiek” szintén harcászultségbe helyezték erőiket, a DHSCS törzse átalakult a Központi Front tábori parancsnokságává, légierője az 5. légi hadsereggé, a front alárendeltségébe átadták a 14. román és a 16. magyar hadsereget⁴²¹, beérkezett a 39. hadtest, a front rakéta és egyéb csapatai. A front támadásra kap parancsot és 15.-én estére ki kell jutnia a Regensburg-Salzburg-Graz terepszakaszra szétverve az ellenség Ausztriában levő erőit. A Front parancsnoka P.I. Batov hadseregtábornok ennek érdekében támadásra utasítja a 39.hdt.-t Grafenau, Rosenheim; a 14.hds.-t Linz, erői egy részével St. Pölten, a 16.hds.-t Szombathely, Klagenfurt felé. A fenti elhatározás Grecsko marsall értékelése szerint hibás volt, mivel a frontparancsnok az olasz 3. hds.-t vélvén a fő ellenségnek az ellen csoportosította erői zömét, figyelmen kívül hagyva az NSZK 2.hdt. 5 hadosztályát és magának Bécs városának a jelentőségét, mely utóbbinak elfoglalása az adott helyzetben lehetetlenné vált, az ellenség Bécs körzetéből indított ellencsapással vissza is szorította a 16.hds. erőit. Ezen döntő jelentőségű hiba egyik forrásaként a bíráló azt jelölte meg, hogy a front parancsnoksága nem vette figyelembe az olasz és NSZK csapatok közötti különbségeket, képességeiket egy színvonalon állónak. A fenti hibák és a nyomokban előállt helyzet miatt a gyakorlatvezetőség itt hadműveleti időugrást rendelt el és létrehozta a front csapatainak új hadműveleti felépítését, meghatározta az új helyzetet, mely szerint a nyugati csapatok Ausztria területén vereséget –és komoly veszteségeket– szenvedtek és harcolva vonulnak vissza. (Ezzel tehát , úgy tűnik, a gyakorlat első része teljes kudarccal zárult, kis túlzással az egészet újra kell kezdeni.) Az új helyzetben a front csapatai a müncheni irányba és a jugoszláv határ mentén Willah irányába támadnak tovább, céljuk a front főerőinek kijutását biztosítani a Lombardiai-síkságra a fontosabb hágók elfoglalásával. Ezt a feladatot „túlteljesítve” Batov tábornok szinte minden erejét az észak-

⁴²¹ A csapatok valós hadrendi számozásához a gyakorlaton 11-et hozzáadtak, így pl.: az itt említett 16. hds. a valóságban a MN 5. összefegyvernemi hds.-e.

olaszországi síkságra vezényli, minek következtében az északi szárny a müncheni irányban levő ellenséges erőkkel szemben vészesen meggyengül. Ebben a helyzetben ér véget a gyakorlat.

Mint látható, ez a gyakorlat teljesen más műfajba tartozik, mint a korábbi, a magyar Honvédelmi Minisztériumban „házon belül” megtartott gyakorlatok. Soknemzetiségű gyakorlatról lévén szó, az egész hadszíntér és az itt háború esetén bevetni szándékozott szövetséges csapatok helyzetéről is áttekintő képet ad. A gyakorlatban „bevetett” csapatok valóban léteztek, valódi parancsnokságaik képviselték őket, eltérően azon gyakorlatoktól ahol a HM és a Vezérkar különböző beosztású tisztjei kerültek a hadsereg-parancsnokság szerepkörébe. (A hatvanas évek elején már egyértelmű követelményként jelent meg a valóságoshoz lehető legközelebb álló helyzet beállítása.)⁴²² Az ellenfelekre vonatkozóan is összeállt az a triász, amely a későbbiekben (esetleg az NSZK déli részén levő amerikai csapatokkal kiegészülve) a MN fő ellenfeleit alkotta: az osztrák, olasz és nyugat-német fegyveres erők. Differenciált, elemző szemléletre vall az is, hogy különbséget tesznek az egyes ellenséges hadseregek harcértéke között.

Mindezek után a fenti gyakorlatokból kiindulva, azokat egyéb forrásokkal kiegészítve, az alábbiakban foglalhatjuk össze a legfontosabb ismereteket, amelyeket a MN potenciális háborús ellenfeleiről, szövetségeseiről és a hadszínterről nyerhetünk:

A MN által tehát egy esetleges háború elején vívott harcok színtere nagyjából nyugat-Magyarország- nyugat-Csehszlovákia- kelet- és közép-Ausztria- dél-Németország- észak-Olaszország térsége lett volna. Ezen belül két hadműveleti irány adódott; az ausztriai (északi határa kb. a Breclav- Basel vonal, déli határa a Dráva vonala és az osztrák-svájci határ vonaláig húzódott) és az észak-olaszországi (az előzőtől délre kb. a Szeged-Pula vonalig).⁴²³ Láttuk, az 1962 előtti anyagokban megjelent az az elképzelés, hogy a NATO csapatok esetleg nyugat-Magyarország területét a Duna vonaláig, esetleg még keletebbre is elfoglalhatják. Ennek háttérében, mint már utaltunk rá részint talán a magyar fegyveres erők akkor relatíve csekélyebb harcértéke állhatott, ami miatt szükséges lehetett volna az

⁴²² Lásd pl. Czinege Lajos honvédelmi miniszter megjegyzését a Honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök továbbképzési csoportja törzsfoglalkozásának anyagához (1962. január 8.-13.) Idézi Horváth Miklós. In.: Horváth-Kovács 2016: 76.

⁴²³ Uo. 72.

ellenséget védelmi harcok során lelassítani, majd megállítani, és csak ez után –az erősítések beérkezéssel– ellentámadásba átmenni (lásd: 1960-as parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat), részint pedig a korai gyakorlatok vonatkozó részei nem a várható eseményeket prognosztizáltak, csupán a gyakorlók adott felkészültségéhez idomították az elképzelt hadászati helyzetet. 1962-ben viszont már a harcok súlypontját az osztrák-magyar határtól nyugatra tervezték. Számoltak azzal a lehetőséggel, hogy egy konfliktusnak lennének bizonyos előjelei, amelyek –ha nem is hosszú– felkészülési időt biztosítanak a magyarországi VSZ-csapatok számára. Ilyen lett volna például, ha olasz és/vagy nyugat-német csapatok átlépik az osztrák határt, ami után még (teljes osztrák együttműködés esetén is) órákig tartott volna a magyar határ elérése. Egyik első cél lett volna a Bécsi-medence elfoglalása, még a NATO-csapatok megérkezése előtt. Eközben az ellenség lehető legnagyobb erőit kellett volna megsemmisíteni, majd pedig előretörni, vagy biztosítani a további előrenyomulás lehetőségét az NSZK déli és Olaszország északi területei felé.

Az ellenfelek meghatározásánál, mint már utaltam rá leginkább az 1960-as és 1962-es gyakorlatok szolgáltatnak jól használható adatokat. Ausztriát, bár elvileg semleges állam volt, mégis a VSZ vezetése egyértelműen a háborús ellenfelek közé sorolta. Ennek oka egyfelől egész egyszerűen földrajzi helyzete volt, hiszen a magyarországi VSZ-csoportosítás és annak hadászati célpontjai között helyezkedett el. Mindenképpen szükséges volt –különösen Olaszország háborúból való kikapcsolása érdekében-, hogy az osztrák állam területét a VSZ-csapatok használják. Másfelől az a tény, hogy Ausztria gazdasági-társadalmi berendezkedése egyértelműen nyugati típusú volt és jó nyugati kapcsolatot ápolt (pl. az NSZK-val amelyet, a szovjetek egyik legfontosabb európai ellenfelüknek tekintettek háború estén) ugyancsak a fenti meggyőződést erősítette Moszkvában. Magyar forrás szerint Ausztria fegyveres erői 1959-1960-ban a következőképpen épültek fel: 3 csoport (hdt.) törzs, 4-4 gyalogos-, és hegyivadász dandár., 1 önálló tüzér ezred, 4 önálló híradó- 2 hk.- és 1 felderítő zászlóalj.⁴²⁴ Összességében általában alárendelt szerepet játszottak.

A nyugat-német állam hadseregét, a Bundeswehrt a VSZ vezetése igen nagyra tartotta, úgy tekintettek rá, mint Európa egyik legjobb hadseregére, a „Duna” gyakorlat vezetőjének –

⁴²⁴ HL MN 1895-1909/78 (mikrofilm) 39.

mint láttuk– egyik legnagyobb hibája az volt, hogy nem értékelte a Bundeswehr erejét megfelelően. Már az 1960 előtti foglalkozások, gyakorlatok anyagában is megjelent, ami figyelembe véve akkori szervezettségi fokát, inkább csak elméleti jelentőségű lehetett. A Bundeswehr ereje mindazonáltal gyorsan nőtt, 1961-ben már –szovjet források szerint– több száz harckocsit, páncélozott szállító harcjárművet, különféle rendeltetésű rakétát (köztük ABV harci fejek hordozására alkalmasakat is), repülőgépet stb. szerzett be vagy rendelt meg az USA-tól, Nagy-Britanniától és Franciaországtól, illetve maga is részben gyártotta ezeket.⁴²⁵

Az olasz fegyveres erők délnyugat-magyarországi megjelenésével már az 1950-es években is számoltak, vagyis az 1956 utáni években ez számított a „legrégebbi” ellenfélnek.⁴²⁶ Összességében a szovjet katonai vezetés meglehetősen rossz véleménnyel volt katonai képességeit illetően. Ezt különösen jól illusztrálta a „Duna” gyakorlat. Viszonylag jól felszerelt, ám gyenge morálú, viszonylag elavult szervezetű hadseregnek tartották. Mégis jelentős ellenfélle emelte, hogy rendelkezett ABV-fegyverek célba juttatásához szükséges eszközökkel és egy masszív harcászati légierővel (részben saját gyártmányú G-91 könnyű támadó gépekkel). Magyar forrás szerint 1959-1960-ban szárazföldi erői 276 000 főt , légierője 51 000 főt, haditengerészete 47 000 főt, a „belső karhatalom és határőrség” 144 000 főt számlált. Rendelkezésre állt 1 hds., és 4 hadsereg-közvetlen hdt. törzs, 12 hadosztály. (benn 2 páncélos és 2 hegyi), 7 dandár., 29 önálló ezred, 33 ö. zászlóalj, 6 ö. osztály, a légierőnél 1 harcászati légi hadsereg, 7 repülő dandár., számos önálló repülőcsoport stb. több száz repülőgéppel.⁴²⁷ Az adott hadszíntéren –mint láttuk- 1 tábori hadserege megjelenésével számoltak (kb. 5-7 hadosztály.).

Az amerikai csapatok szervezésére, fegyverzetére és harcéljárásaira vonatkozó ismeretek a MN egész fennállása időszakában alapját képezték az „idegen hadseregek” tantárgynak, amelyet a különféle tisztképző és továbbképző intézményekben, tanfolyamokon oktattak. Mindazonáltal az általam vizsgált gyakorlatok anyagaiban, mint láttuk is, az amerikai szárazföldi erők alig, vagy egyáltalán nem tűntek fel. Lényegesen fontosabb volt az, hogy az USA hadászati csapásmérő eszközei a feltételezések szerint magyarországi célpontokat

⁴²⁵ Szokolovszkij 1964: 161.

⁴²⁶ Okváth, 1998.: 312.o.

⁴²⁷ HL MN 1895-1907/78 (mikrofilm) 21.-től

is támadhattak volna (pl. Polaris rakéták a Földközi-tengerről, a 6. flotta tengeralattjáróiról magyar városokra)⁴²⁸. Harcászati légierejük bevetése szintén szóba jöhetett.

Érdekesség, hogy a korabeli magyar forrásokban bár a hadműveletek egy része jugoszláv területen zajlana, ám nem találkozunk a Jugoszláv Néphadsereggel, várható reakciója, hadműveletei elemzésével (felhívja erre a figyelmet pl. Horváth Miklós. Lásd. Horváth-Kovács 2016: 76.-tól). Ezt nem magyarázza, legfeljebb árnyalja a képet, hogy ahogyan Ausztria esetében nagy valószínűséggel a NATO-val való együttműködést prognosztizálták, úgy Jugoszláviát a VSZ potenciális szövetségeseiként látták (akarták látni) Moszkvában.

Mint láttuk feladatait a MN nem egyedül, hanem egy szoros szövetségi rendszer keretében hajtotta végre. Legfontosabb a szovjet DHSCS volt. Ez, a korszakban –bár némileg változó összetételben- nagyjából a következő erőkből állt: szárazföldi erői 2-2 gépkocsizó-lövész és harckocsi-hadosztályt foglaltak magukban, utóbbiak afféle páncélozott ököl szerepét játszották volna (a MN-nek egy harckocsi-hadosztálya volt 1961-62-től); légierejük 1 vadászpilóta hadosztályt (3 ezred), 1-1 bombázó- és vadászbombázó ezredet, taktikai és hadműveleti felderítő századokat stb. számolt, olyan hatalmas légi csapásmérő kapacitással, amihez hasonlóval a magyar légierő csapatai történetük folyamán sohasem rendelkeztek.⁴²⁹ A MN és a DHSCS csapatai a hatvanas évek elejétől rendszeresen végeztek közös hadgyakorlatokat az együttműködés fejlesztésére. Láttuk, hogy az 1962-es gyakorlaton a DHSCS törzse alakult volna át a hadszíntér csapatai felett parancsnokló fronttá. Szovjet részről ezen kívül viszonylag gyors erősítés érkezhett volna a Kárpáti Katonai Körzet csapataitól, akikkel a MN szintén komoly munkakapcsolatot ápolt békeidőben is⁴³⁰.

A „Duna-62” gyakorlaton egy román hadseregtörzs is részt vett. Kb. akkora szárazföldi erőt vonultattak fel tehát (1 tábori hds.) mint amit a MN képviselt. (Ez az együttműködés a

⁴²⁸ Ez –igaz egy későbbi, 1965-ös gyakorlatban– számszerűen is megjelenik: HL MN 1969T:77. d/185. öe. (*MN VK I. Csfség., 1965.06.21-26-ig levezetett Front-HDS. hadijáték anyaga*) 9.sz. melléklet („a nyugatiak tömeges atomcsapása...”)

⁴²⁹ Vándor Károly: *Légierő Társbérletben II.kötet*. VPP Kiadó, 2010. (a továbbiakban: Vándor 2010:) 12.

⁴³⁰ Nem volt ritka a közös hadgyakorlat. Pl.: HL MN 1961T:1. d./1. öe. 315-326.o. *A 9. gépkocsizó lövészadosztály a Kijevi Katonai Körzet parancsnoki- és törzsvezetési gyakorlatán*.

hetvenes években, amikor politikai okokból a román csapatok egyre kevésbé vettek részt a VSZ gyakorlatain, nagyrészt elhalt⁴³¹.)

A szárazföldi harcok mellett légi háborúval, abban pedig a magyar, csehszlovák, román és szovjet légvédelem szoros együttműködésével számoltak.⁴³²

A későbbiekre vonatkozóan elmondható, hogy Duna-62 gyakorlat a MN számára messzire vezető tanulságokkal szolgált. Az értékelés szerint az ellenség csoportosítását kétszeri „nekifutásra” sem sikerült megsemmisíteni. A gyakorlat részletes elemzése rámutatott, hogy a MN akkori felépítése nem volt alkalmas egy háború megvívására. A Honvédelmi Minisztérium az előző évi létszámcsökkentés nyomán és szervezetének módosítása miatt, nem volt alkalmas a felső szintű vezetés feladatainak ellátására. Nem működött az a rendszer, hogy az egyes fegyvernemi főnökségek feladatainak jó részét az 5. hadsereghez delegálták, így azok egy részét vissza kellett építeni a HM-be. Egyúttal az is kiderült, hogy az 5. hadseregnek alá nem rendelt csapatok egy része nem maradhat közvetlen HM-alárendeltségben, hanem azok számára egy új sereget kellene szervezni (vagyis egy második hadsereget, vagy egy hadtestet; ez lett 1966-tól a 3. hadtest). Igen látványos és alapvető problémát vetett fel az a tény, hogy a parancsnoki- és törzsvezetési gyakorlathoz kapcsolt szovjet-magyar harcászati gyakorlaton részt vevő magyar hadosztályokat a többi hadosztálytól átvezényelt eszközökkel sikerült csak elfogadhatóan felfegyverezni (ez a jelenség később is visszaköszön pl. az 1968-as csehszlovákiai bevonulásnál!). Valószínűleg komoly hatása lehetett a gyakorlat azon tanulságának, hogy az ellenség – mindenekelőtt a nyugat-német erők– hatalmas erőt képvisel, elsősorban kiváló minőségi mutatói miatt, és ennek figyelmen kívül hagyása könnyen katasztrófához vezethet. Ennek következtében világossá vált, hogy az addigiaknál is nagyobb erőfeszítésekre kell felkészülni. Világosan megjelent a hadműveletek minden addiginál gyorsabb lefolyásának problémája: ha a Varsói Szerződés csapatai késlekednek, akkor a Bundeswehr ejtőernyős és gépesített csapatai előttük foglalják el a Bécsi-medencét és ezáltal ők kedvező, a saját csapatok viszont igen nehéz hadászati helyzetbe kerülnek, igen megnehezedik a támadó hadműveletek további folytatása az észak-olasz irányba.

⁴³¹ Okváth 2006:

⁴³² Ennek keretében például már 1962. januárjában Prágában a VSZ honvédelmi miniszterei elfogadták egy Egyesített Légvédelmi Parancsnokság létrehozása tervét (M.Szabó 2008: 45.)

Ez magyar szempontból azt a fontos, elvileg korábban is ismert tételt erősítette meg, hogy háború esetén nem lesz mód hosszabb mozgósításra, legalábbis az első csapásokat feltétlenül a már békében meglévő erőkkkel kell majd kivitelezni. Márpedig ez a magyar háborús felkészülés egyik legérzékenyebb pontját érintette. Hiszen a hidegháború egyetlen periódusában sem sikerült akárcsak megközelítően sem felhalmozni azt a hatalmas mennyiségű civil és katonai erőt és eszközt, amely háborúban szükséges lett volna (hangsúlyozom, hogy itt tehát nem csak a hadseregről de az iparról, mezőgazdaságról, a polgári védelmi rendszerekről stb. is szó van).⁴³³ Ez ráadásul nem csak a magyar gazdaság teljesítőképessége miatt volt így, de például az KGST országok közötti katonai (és persze civil) ipari koordináció gyakorlati hiányosságai miatt is. Például a magyar fél a hatvanas évek első felében panaszai sorával árasztotta el a VSZ vezetőit, mert a szövetséges országok nagy része nem volt képes (hajlandó?)⁴³⁴ időben –néha egyáltalán nem– leszállítani azokat a fegyvereket és technikai eszközöket, amelyek gyártása a KGST hadiipari koordinációs megállapodásai nyomán rájuk ki volt osztva: pl. a MN harckocsi csapatait nem lehetett feltölteni a lengyel és csehszlovák szállítások akadozása miatt, Románia végül egyáltalán nem szállította az egyébként létfontosságú páncélozott szállító harcjárműveket stb. (Igaz, hogy magyar részről sem mindig sikerült megfelelően teljesíteni a hasonló kötelezettségeket.)⁴³⁵ A legfelső döntéshozó szinteken ennek következtében megérett a felismerés: nem lehet a katonai szempontból egyébként indokolt, minimális fejlesztéseket sem száz százalékban végrehajtani. Legtöbbször erre úgy reagáltak, hogy a most elmaradó fejlesztéseket és beszerzéseket majd a következő ötéves tervben beiktatják, ám ez legtöbbször nem jelentett megoldást, hiszen öt év múlva már egészen más szükségletek merülhettek fel, de legjobb esetben is mennyiségileg addigra már jelentősen

⁴³³ Maguk a polgári védelmi erők sem voltak például azonnali készenlétűek, azokat is mozgósítás után kellett volna feltölteni! A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága egy 1966-os elemzése szerint, egy várható, a 8-9 legnagyobb magyar várost sújtó, összesen mintegy 3,8 Mt hatóerejű atomcsapás-sorozat után a polgári védelem nem lenne képes feladatai ellátására, részben saját veszteségei, részben az infrastruktúra rombolása miatt. Horváth-Kovács 2016: 93.

⁴³⁴ Épp a hatvanas években „nyílt ki” a harmadik világ mint fegyverzetet nagy számban felvevő piac a KGST kisebb tagállamai előtt is, ezért gyakran jobban megérte oda a legkorszerűbbnél egy vagy két generációval elavultabb fegyverzetet szállítani nagy mennyiségben, mintsem –általában szovjet– licencek alapján új fegyverek gyártásába beruházni. Germuska 2010:

⁴³⁵ Mindezekről részletesen Uo.

növelni kellett volna a tételt.⁴³⁶ Mindezek következtében a MN a hatvanas években számos olyan fegyverkategóriát nem kapott meg amely jelentősen befolyásolta hadászati képességeit (pl. páncélozott szállító járművet, helikoptert, csapattámogatásra alkalmas vadászbombázó repülőgépet, jelentősebb légi szállítási kapacitást stb.). A képet a MN számára még komorabbá teszi, ha végiggondoljuk, hogy a magyar csapatokat a fentiek fényében hegyes-, sőt részben magashegyi terepen tervezték bevetni. (A magyar tábori hadsereg a front első lépcsőjében harcolt volna, közelebbi feladata a megindulási körletétől –ami jó esetben kb. az osztrák-magyar határ lett volna– mintegy 200 km-re, távolabbi feladata 400-500 km-re levő terepszakaszok elfoglalása lett volna.) Márpedig véleményem szerint a tévedés igen csekély kockázatával állítható, hogy a MN ilyen körülmények között a feladatát nem tudta volna végrehajtani.⁴³⁷ A magyar katonai vezetés nem is mulasztotta el ennek felhasználásával propagandisztikusan „igazolni” a szovjet csapatok ittlétének „szükségességét”. (Bár ezt az „érvet” utólag természetesen aligha fogadhatjuk el, az érdekes kérdés lehet, hogy maga Moszkva mekkora részben katonai, és mekkora részben politikai okokból tartotta csapatait hazánkban a hidegháború egyes időszakaiban. Míg ugyanis köztudott, hogy a nyolcvanas évek második felében, –amikor a kivonulás egyre inkább elkerülhetetlenné vált– a csapatok ittlétének politikai hatása lett hangsúlyos. Ugyanakkor például az 1968-as csehszlovákiai bevonulásnál felvetődik, hogy a politikai törekvései mellett Moszkvát a Csehszlovákiában való állandó csapatállomásoztatás lehetősége is motiválta.)

A források szűkössége ugyanakkor nem csak a csapatok fegyverzetére, de szervezetére is hatással volt. Láttuk, hogy a teljes harcászati csapatszám fenntartása békeidőben, milyen fontos lett volna. Mivel azonban az akkori magyar politikai vezetés a történelmi tanulságokat figyelembe véve a lehető legalacsonyabb szinten kívánta tartani a katonai költségvetést és a hadsereg létszámát (amihez egyébként nem a mindig lojális magyar

⁴³⁶ Hogy érthető legyen mindez egy példával illusztrálnám: 1961 elején a szovjet vezetés szükségesnek tartotta, hogy hazánk legalább egy 30 gépből álló harcászati szállító helikopterezredet rendszeresítsen (HL MN VIII. 2. fond, 1961T/4.d./8.őe. In.: Ehrenberget 2006: 77.o.). Ez nem lett volna nagy tétel, ha ahhoz hasonlítjuk, hogy az 1965-ben megszervezett amerikai 1. Légi lovas hadosztály (1. Cavalry Division) egymaga 428 darab helikopterrel rendelkezett. (Army historical series. American military history. Center of military history United States Army. Washington D.C. 1989. 609.o.) Pénz hiányában azonban az ezredet csak az 1966-70-es tervidőszakra tudták beütemezni, és a 1970-es évek elején tudták megszervezni, márpedig ekkor (pl. a vietnámi háború tapasztalatai miatt) már 30 helikopter egy MN méretű hadseregnek messze nem volt elegendő. (HL MN VIII: 31. fond, 1966 T/ 23.d./1. őe. In.: Ehrenberget 2006: 129.).

⁴³⁷ Erre a következtetésre jutott Horváth Miklós is. Horváth-Kovács 2016: 75.

katonai felső vezetéssel, hanem a VSZ parancsnokságával, tehát a szovjetekkel kellett kemény „csatákat” vívnia) a néphadseregen belül már a hatvanas években egyre nagyobb mérvű keretesítés vált szükségessé és nem sikerült valóban bármikor harcba vethető csapatokat létrehozni és fenntartani. (Pl. 1968-ban a Csehszlovákia megszállásában részt vevő 8. gépkocsizó lövész hadosztály is kénytelen volt jelentősebb számú tartalékost behívni és a „Zala gyakorlat” megindítása előtt és számukra kiképzést és összekovácsolást tartani.)⁴³⁸

Összefoglalva tehát: milyen lett volna hazánk helyzete egy harmadik világháborúban? Az európai főhadszíntéren belül egy mellékirányban helyezkedett el, ám mégis több szempontból nagy fontossággal bírt volna a VSZ számára. Egyrészt fontos összeköttetési vonalak futottak rajta keresztül elsősorban szovjet-csehszlovák és román-csehszlovák viszonylatban. Innen kiindulva lehetett a legkönnyebben eljutni az Alpok-Adria-Pó-síkság térségbe, illetve mellékfrontot nyitni a csehszlovák-NSZK, és NDK-NSZK határon harcoló nyugat-németországi NATO csapatok ellen.

Viszonylag nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy Ausztria ténylegesen semleges marad-e, vagy kezdettől a NATO-val működik együtt. Osztrák semlegesség esetén ugyanis a magyar katonai vezetés úgy vélte, hogy a az ausztriai irányban a NATO 1-2 hadosztállyal megszállná a Passau-Insbruck térséget, biztosítandó a főerők München-Brno-Ostrava irányú támadását, és csak az erősítések beérkezése után indítana támadást a Linz-Bécs-Budapest főirányba 3-4 hadosztállyal, illetve az Insbruck-Graz-Szombathely kiegészítő irányba 1 ho.-al (ha közben VSZ-támadás indul, akkor találkozó ütközet lehet a Passau-Insbruck térségben).⁴³⁹ Az észak-olasz irányban a NATO-erők ekkor csak védekezésre szorítkoznának az olasz-osztrák és az olasz-jugoszláv határ mentén. Ha ezzel szemben Ausztria hadba lép a NATO mellett, akkor 6 NATO-hadosztály támadhat a München-Linz-Bécs irányba, amit az osztrákok a határ közelében berendezett védelemmel biztosítanak, majd a tartalék beérkezése után tovább támadnak a Bécs-Brno-Ostrava és a Bécs-Győr-Buapest irányba. Magyar értékelés szerint az észak-olasz irányban a NATO számára ekkor

⁴³⁸ Pataky 2008: 46.

⁴³⁹ A Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségének 1963. márciusi értékelése. Idézi: Horváth-Kovács 2016: 67-68.

is csak védekezés lenne lehetséges, igaz kissé előrébb, Klagenfurt-Graz térségében (ezzel a szovjetek nem értettek egyet, szerintük ebből az irányból is elképzelhető volt támadás).⁴⁴⁰

Légyvédelmi szempontból a Magyarországon kiépített léghárítás bizonyos fokú védelmet nyújthatott a SZU. nyugati körzetei számára (bár a hatvanas évek elején a szovjet vezetés hangsúlyozta, hogy nem várják el a MN-től, hogy háború esetén minden ellenséges átrepülést az ország légtérén megakadályozzon!)⁴⁴¹

Helyzetéből kifolyólag Magyarország területén igen jelentős háborús pusztításokkal számoltak: egy későbbi, 1965-ös parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat alkalmával több száz kilótonnától több megatonnáig terjedő hatóerejű atomcsapásokkal számoltak egyes magyarországi nagyvárosokra: Budapestre, Székesfehérvárra (itt volt az 5.hds. parancsnokság), Csapra, Miskolcra, Debrecenre (utóbbi háromra Polaris rakéták a 6. amerikai flotta tengeralattjáróiról a Földközi tengerről)⁴⁴² így elmondható, hogy egy III. világháború már a hatvanas évek közepén is beláthatatlan következményekkel járt volna a magyar lakosságra nézve. Erre itt csak néhány, véleményem szerint megvilágító erejű adatot idéznék. A fentebb már említett 1966-os PVOP-elemzés szerint az ország fontosabb városait ért 3,8 Mt csapás esetén azonnal mintegy 1 150 000 fős egészségügyi veszteség keletkezne, melyből mintegy 400 000 fő lenne a halottak száma.⁴⁴³ Magát a „hangulatot” pedig, ami a korszakban a témáról való gondolkodást jellemezte, jól érzékelteti, hogy 1960. november 11.-én az akkor még BM Légoltalom Országos Parancsnoksága szakértőivel tárgyaló szovjet testvérszervezet jelezte: ők már kijelöltek Ukrajnában egy területet ahová egy atomtámadás után a magyar lakosság életben maradó részét át lehet telepíteni, a lakhatatlanná váló országból!⁴⁴⁴

A fentiekben azt szerettem volna vázolni, hogy a magyar források révén is tudunk egyfajta képet kialakítani a hidegháború helyi frontjáról. A témában a Varsói Szerződés és a NATO

⁴⁴⁰ Uo.

⁴⁴¹ Uo. 74.

⁴⁴² HL MN 1969/T-77/185.ö.e

⁴⁴³ Horváth-Kovács 2016: 93.

⁴⁴⁴ Uo. 99.

egyéb országaira vonatkozó dokumentumok és különféle egyéb források elemzése és újabbak feltárása nemzetközi szinten jelenleg is zajlik.

VII. Összegzés

Az alábbiakban vázlatosan összefoglalom a dolgozatból levonható, szerintem legfontosabb következtetéseket.

Az előzmények ilyen, viszonylag rövid bemutatásából is remélhetőleg kiderült, hogy milyen nehéz volt az az örökség, amit az 1956 utáni hadsereg viselni volt kénytelen. A tömeghadsereg néhány év alatti létrehozása gyorsan túlterhelte a magyar gazdaságot. A gyors és szervesen fejlesztés, és az egyoldalú szovjet orientáció miatt a beszerzett, majd itthon legyártott fegyverek részben elavultak voltak, részben a hazai kapacitások, és a külföldi beszerzési lehetőségek aránytalanságai miatt nem segítették elő a korszakban modernnek tekinthető haderőn belüli struktúra létrejöttét. Így például a nagyszámú tüzérségi fegyver mellett, hiányoztak a harckocsik, a modern csapásmérő repülőgépek, a páncélozott szállító járművek stb., vagyis az „ötvenes években” a MN eleve elavult hadsereggént jött létre. Ebben nagy szerepe volt Moszkva saját háborús elképzeléseinek is, melyben a magyar haderőből minél gyorsabban egy olyan „segédcsapatot” kívántak létrehozni, melynél a Szovjetunióhoz való szövetségesi hűség a legfontosabb (ezt voltak hivatottak biztosítani a szovjet tanácsadók is), s amely háború esetén viszonylag egyszerű védő, vagy támadó műveletekkel leköti az ellenséget, a Szovjetunióból jövő erők megérkezéséig, lényegében második világháborús szintű szervezettel, fegyverzettel. Ennek a leegyszerűsített hadászati gondolkodásnak példája a déli határ menti statikus védelmi rendszer kiépítése. Ebbe a koncepcióba jól illeszkedett a politikailag megbízható(nak tartott), ám alacsony iskolázottságú munkás-paraszt fiatalok tömeges bevonása a tisztikarba. Hogy az ezzel a szemlélettel zajló hadseregfejlesztés zsákutca, azt 1956 bebizonyította, ahol a hadsereg *egységes egészként* nem bizonyult bevethetőnek.

Az újjászervezés során, mind a magyar állampárt, mind a szovjet katonai vezetés kontrollja megmaradt a MN fölött. A fejlesztés ugyanakkor már a magyar gazdaság egyensúlyára tekintettel folyt. A politikai vezetés és a hadsereg viszonyában az előbbi egyértelmű fölérendeltségét, amely ráadásul oly módon volt használva, hogy nem csupán egy „katonai kaszt”, de lényegében akár csak valamiféle katonai „lobby” létrejöttét is megakadályozta. A Varsói Szerződés bár lehetőséget biztosított a MN bizonyos mértékű felzárkózására a modern hadviselés anyagi és szervezeti feltételeihez, illetve elvileg biztosította a hazánkban állomásozó szovjet csapatok „támogatását” háború esetén, ám ugyanakkor –

ahogyan arra Nagy Imre is joggal felhívta a figyelmet– a szervezet elsődleges célja a szovjet hatalmi érdekek érvényesítése volt és maradt egész fennállása során, a hazánkban állomásozó Déli Hadseregcsoporthoz pedig béke lévén, megszálló maradt mindvégig –még ha viszonylag diszkrét is.

A hadsereg újjászervezése a szovjet koncepciók szerint zajlott: A csapatok elhelyezkedéséből látható, hogy az erők zöme a Dunától nyugatra összpontosult. Szó sem volt tehát valamiféle kiegyensúlyozott védelmi csoportosításról, helyette egy nyugati irányú támadó csoportosítás figyelhető meg a hadosztályok diszlokációjából.

A fegyverzet egyes elemeinek vizsgálata, világosan megmutatja, hogy a honvédség 1960/61-től viszonylag gyorsan és nagy tömegben kapott modern fegyvereket, igaz a fent jelzett diszlokációs diszharmóniára ráerősít, hogy ezen új fegyvereket elsősorban a dunántúli csapatok kapták, a keleten állomásozók sokáig elavult fegyvereket használtak (bár tény, hogy ezek számszerűen a haderő kisebb részét tették ki, legalábbis békében). Összességében azt mondanám, hogy a mindenkori kortárs hadseregekkel összehasonlítva, az akkori MN a rövid huszadik század korábbi békeidős magyar hadseregeihez képest – riválisaival és szövetségeseivel összehasonlítva– viszonylag jól felszereltnek volt mondható, bár néhány területen (páncélozott szállító harcjármű, vadászbombázó- és helikopterképesség) nagyon súlyos hiányosságokkal küzdött.

A tisztképzéssel kapcsolatban láthattuk, hogy létrejött egy hosszabb távon fennmaradni képes intézményi struktúra. Ugyanakkor tartalmát tekintve a képzés nem volt problémamentes. Visszatérő jelenséggé merülte fel a magasabb előképzettségű pályázók felvételének igénye, az oktatás színvonalának emelése, a politikailag megbízható (pl. a karhatalmi szolgálatban helyállt), ám képességeiket tekintve nem megfelelő hallgatók eltávolítása. Sőt az utóbbi kategóriába tulajdonképpen az Egyesített Tiszti Iskola tanárai, sőt parancsnokai egy része is besorolható, mint Bakonyi Sándor, vagy Pesti Endre, akik adott esetben „száműzve” lettek a katonai oktatásba. Az előljáró szervek is csak fokozatosan ismerték fel –különösen az ETI-nél– az alakiasság mellett az elméleti/pedagógiai ismeretek fontosságát. Ugyanakkor objektív problémák sora is nehezítette a helyzetet, –ezeket szintén láthattuk– az anyagi helyzet szűkösségétől, a csapatgyakorlat megszervezésének nehézségein át az elhelyezésből adódó problémákig, és a sort hosszan lehetne folytatni. Ezek fényében, úgy vélem levonható az a következtetés,

hogy bár egyénileg nagyon sok tanár, oktató, diák és hallgató tett/tehetett hatalmas erőfeszítéseket, és ért/érhetett el jelentős eredményeket, ám az magyar katonai tisztképzés egésze nem volt képes a korszakban kitörni, a középszerű minőségből.

A háborús koncepciók és azon belül a MN szerepének vizsgálatával láthatóvá vált, milyen hadászati helyzet alakult ki Európában, a hatvanas években. Az is világossá vált, hogy a magyar haderő ehhez a forradalom utáni években csak fokozatosan tudott alkalmazkodni, s az évtized középső harmadára kristályosodtak ki bevetésének belső és külső feltételei. Ez összefüggésben volt a hadsereg vezetése felkészültségének az anyagi ellátottságának bővülésével is. Az is világos, hogy Magyarország legkésőbb az 1960-as évek elejétől egy világháborúban minden bizonnyal olyan súlyos civil és katonai veszteségeket szenvedett volna, ami semmivel sem indokolható. Persze ezen kérdés reális megítéléséhez hangsúlyozni kell, hogy hadászati helyzetéből fakadóan, ez bármilyen politikai, külpolitikai orientáció esetén alapvetően ugyanígy lett volna (lásd. pl. Ausztria vagy Jugoszlávia helyzetét). A másik fontos tényező, hogy a hatvanas évek hadseregfejlesztésének eredményei azt is megmutatták, hogy még jó nemzetközi és hazai adottságok mellett sem lehetséges a hadsereget maradéktalanul felszerelni, sem mennyiségben sem minőségben, főleg, ha egyúttal a katonai kiadásokat a társadalmilag még elfogadható szinten kívánják tartani. Így ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a MN elé állított feladat arányban áll-e a képességekkel, lehetőségekkel, akkor a magam részéről nemmel válaszolnék.

Felhasznált Források és Irodalom

Levéltári Források

Hadtörténelmi Levéltár (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár, Hadtörténelmi Levéltár):

Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadseregi Különgyűjtemény (HL MN Kgy.):

A gyűjteményben számos tanulmány és kézirat található a Magyar Néphadseregről, ezek egy része kortárs, másik része későbbi keletkezésű, lényegében napjainkig. Az anyag színvonala változó, a több évtizede keletkezett írások egy részének természetesen a szemlélete is elavultnak tekinthető és vannak kifejezetten propagandisztikus művek is. Ugyanakkor kellő forráskritikával adataik nem egy esetben jól felhasználhatóak. Ezek közül a legfontosabbak az alábbiak voltak:

HL MN Kgy. A-II/a-17. (Patai 1988:) /Patai Endre: *AZ MN szervezetének fejlesztési tervei az 1961-1967. közötti időszakban, 1961. évi őszi átszervezés.* Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében./

HL MN Kgy. A-II/a-27/a. (Gaszó 2001:) Gaszó Imre ny. alez.: Táblázatos album a magyar hadsereg főbb szárazföldi harcoló csapatainak békehadrendjéről – az összefegyvernemi, a harcokcsizó és tüzércsapatok parancsnokainak megjelölésével 1945-től 1990-ig. 2001. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében..

HL MN Kgy. A-IV/b-2. 55. (Fuchs 1986:): Fuchs Béla: *AZ MN fegyverzeti eszközei fejlődésének történelmi áttekintése 1945-1980.*(Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében.

HL MN Kgy. A-IV/b-3a.(Baranyai-Fuchs 1986:) / Baranyai József–Fuchs Béla: *A hagyományos fegyverzet fejlesztésének története 1948-1980* Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. /

MN Kgy. A-VI/a-1.(Zágoni 1986): Zágoni Ernő: *AZ MN és a MSZMP kapcsolatának fejlődése és története 1945-1980.* 1986. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében.

HL MN Kgy A-V/a-2. (Bencze [1986]): /Bencze László: *A MN képzettségének, összetételének és társadalmi helyzetének elemzése az 1953-as statisztikai adatok alapján.* [1986] Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében

MN Kgy. A-V/b-1/b. (Juhász 1985): Juhász Sándor: *A tisztképzés fejlődése az ellenforradalom leverésétől a katonai főiskolák létrehozásáig; a földi fegyvernemek tisztjeinek képzése.* Budapest, 1985. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében

MN Kgy A-V/b-1/a (Benedek 1985): Benedek Gyula, *A Fegyvernemi Tiszti Iskolák Története II., A képzés története,* Bp., 1985. Kézirat Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében

HL MN Kgy A-V/e-1. (Kiss 1985:) Kiss Károly: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története.* 1985. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében.

MN Kgy. V/e-3b. (Benedek 1984:) Benedek Gyula: *A Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola története.* 1984. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében.

MN Kgy. A-V/e-16.(Kiss é.n.) : Kiss Géza: *A „II. Rákóczi Ferenc” Katonai Középiskola Története a tisztképzés szolgálatában.* Kézirat Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében

HL MN Kgy A-VI/a-2. (Háncs) Háncs Ernő: *A politikai tiszti apparátus kiépítése az Magyar Néphadseregben.* Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében.

HL MN Kgy A-VI/a-4. (Beréti 1988) Beréti László: *Az MSZMP honvédelmi politikája és a hadsereg újjászervezése 1956. nov. 4. és a VII. kongresszus közötti időben.* 1988. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében.

HL MN KGY-A-VI/a-11. (Horváth 1994:)Horváth Mihály: *A magyar hadsereg pártellenőrzése (1945-1959).* 1994. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében.

HL MN KGY-A-VI/a-11. (Horváth 1994:)Horváth Mihály: *A magyar hadsereg pártellenőrzése (1945-1959).* 1994. *Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjteményében.*

MN Kgy. C-213.: Ezen a jelzeten két általam felhasznált munka is található: 1., Csendes László–Gellért Tibor: *AZ MN vezető állománya /miniszterek, tábornokok, ezredesek 1945-1989.* 1990. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. és 2., Csendes László–Gellért Tibor: *Fél évszázad tábornokai /Tények, adatok/ 1945-1990.* Budapest, 1995. Kézirat a Hadtörténelmi Levéltár MN Különgyűjteményében. (A könnyebb azonosítás érdekében ezekre nem a mindkettőnél azonos levéltári jelzettel, hanem „Szerző év:” formátumban hivatkozok a disszertációban: Csendes-Gellért 1990:, illetve Csendes-Gellért 1995:)

Ezek mellett lényegében minden fontosabb katonai alakulat és intézmény esetében használtam ezt a forrástípust.

VIII.(országos katonai hatóságok) , IX.(katonai területi hatóságok, parancsnokságok és alakulatok), XII. (katonai tanintézetek, tanfolyamok, kiképzőtáborok) fond főcsoportok iratanyagai:

A fenti iratanyag minden esetben az 1945 utáni időszakra vonatkozik, és 1980-ig, illetve 1990-ig találhatóak iratok bennük.

Fontos, hogy a levéltárban levő néphadseregi iratanyagok folyamatosan rendezés alatt vannak, ennek így az általam korábban vizsgált iratok jelzetei ma már nem mindig ugyanazok, azonban természetesen az iratokhoz készült jegyzékekből a régi jelzet visszakereshető.

Az országos katonai hatóságok közül mindenekelőtt a HM Titkárság (VIII. 2. fond) anyagait forgattam igen nagy haszonnal. Itt a MN legtöbb stratégiai jelentőségű irata megtalálható (pl. hadgyakorlatok anyagai, a Varsói Szerződés központi katonai szerveivel folytatott levelezés, a MN fejlesztési koncepciói stb.).

A IX. fond főcsoportban a MN minden magasabb egységéről, szinte az összes egységéről és számos alegységéről vannak iratok. Itt azonban a tényleges felhasználhatóság, már változó volt (a legtöbb anyag zömében parancssorozatokból áll amelyek tulajdonképpen az alakulat bürokratikus működését rögzítik), ugyanakkor számos, máshonnan származó adat, részkérdés –például egy-egy parancsnokváltás időpontja– tisztázható, pontosítható volt ebből az anyagból.

A XII. fond főcsoport, vagyis a katonai tanintézetek anyagait a fentieknél viszonylag kisebb mértékben használtam fel, mivel itt elsősorban a megjelent szakirodalomra támaszkodtam. Ezért elsősorban a fontosabb dokumentumokat (pl. éwertékelések) néztem át.

A levéltár anyagait zömében eredetiben, részben mikrofilmen tanulmányoztam.

Ide kívánkozik annak megjegyzése, hogy mivel Ehrenberger Róbert szerkesztésében két kiváló forráskiadvány is megjelent (2001-ben az 1945-1956, 2006-ben az 1957-1972 közötti időszakra vonatkozóan) a HL-ben őrzött iratokból, sokszor praktikus okokból ezeket használtam az eredeti anyag helyett.

Néhány különösen fontos iratanyag jelzete:

HL MN 1304-1313/78: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg *HL MN 1304-1313/78* (mikrofilm)

HL MN 1895-1909/78 : Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg *1895-1909/78 (mikrofilm)*

HL MN 1961T:1. d./1 öe.: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg 1961T:1. d./1. őrzési egység 21-45.o. „*HM-csoport foglalkozásának értékelése*”

HL MN 1962T:4. d./ 6. öe.: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg 1962T:4. d./6. őrzési egység: *Magyar Néphadsereg Vezérkara Titkárság 1962. évi iratok (külföldi levelezés)*

HL MN 1969T:77. d./185. öe.: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg 1969T:77. d./185. öe. *Magyar Néphadsereg Vezérkar I. Csoportfőnökség., 1965.06.21-26-ig levezetett Front-HDS. hadijáték anyaga) 9.sz. melléklet („a nyugatiak tömeges atomcsapása...”)*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Itt egy fondot tanulmányoztam, amely a ***Honvédelmi Tanács/Honvédelmi Bizottság üléseinek anyagait tartalmazta: MNL OL XIX-A-98. fond.*** A teljes anyag (1952–1989) mintegy 300 dobozt ölel fel, az egyes dobozokon belül kötetekben szerepelnek az ülések iratai. Az anyag a hadsereg legfelső állami vezető szervének működésén keresztül kiválóan megmutatja, hogy mennyire volt „kézi vezérelt” a haderő. Megfigyelhető volt továbbá,

hogy a HT/HB általában hónapokkal a megvalósítás előtt minden fontosabb szélesen vett katonai jellegű kérdés megtárgyalt (és így bizonyos képet kaphatunk az eredetileg tervezett, de utóbb meg nem valósult fejlesztésekről is).

Szintén ide tartozik, hogy a levéltár online kereshetővé tette az egykori MSZMP testületeinek jegyzőkönyveit, amelyeket szintén felhasználtam: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek>

Sajtó

Népszabadság: A Magyar Szocialista Munkáspárt lapja 1957-1968. közötti számai (XV.-XXVI. évfolyam)

Néphadsereg: a Honvédelmi Minisztérium központi hetilapja. 1957-1968. közötti számai (X.-XXI. évfolyam)

Honvédségi Szemle: A Magyar Néphadsereg központi folyóirata. 1960-1968. közötti számai (XI.-XXII. évfolyam)

Felhasznált Irodalom

Forráskiadványok

Ehrenberger 2001: *A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945-1957.* Szerk.: Ehrenberger Róbert. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest, 2001.

Ehrenberger 2006: *„A dolgozó népet szolgálom.” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957-1972.* szerkesztette: Ehrenberger Róbert. TONYO-GRÁF Nyomdai és Grafikai Stúdió. Budapest, 2006.

Feitl (szerk.) 2003: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947.* Szerkesztette: Feitl István. Napvilág Kiadó. Budapest 2003.

Visszaemlékezések

Hegedüs 1988: Hegedüs András: *A történelem és a hatalom igézetében.* Kossuth Kiadó. Budapest, 1988.

Hodosán 1984: Hodosán Imre: *Cselédkönyvtől a tölgyfalombig.* Zrínyi, Budapest., 1984.

Kálazi 1989: Kálazi József: *Töretlen úton.* Zrínyi, Budapest 1989.

Kolozsvári 2001: Kolozsvári Sándor: *A dolgozó népet szolgáltam?* Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001.

Urbán 2000: Urbán Vilmos: *A haza fegyveres szolgálatában 1949-1990.* Bába, Szeged, 2000.

Uszta 1987: Uszta Gyula: *A jót akarni kell!* Zrínyi, Budapest., 1987.

Róka 1986: Róka Mihály: *Életemről, hivatásomról.* Zrínyi, Budapest., 1986.

Cikkek és tanulmányok

Balló 2005: Balló István: *Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum. [Budapest], 2005.

Békés 2003: Békés Csaba: Titkos válságkezeléstől a politikai koordinációig. Politikai egyeztetési mechanizmus a Varsói Szerződésben, 1954-1967. In.: *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából.* Szerkesztette: Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2003.

Germuska 2001: Germuska Pál: Szocialista iparosítás Magyarországon 1947-1953. In.: *Évkönyv 2001. Magyarország a jelenkorban.* Szerk.: Standeisky Éva-Körösi Zsuzsanna-Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2001.

Germuska 2003: Germuska Pál: A magyar hadiipar a hatvanas évek elején. In.: *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából.* Szerk.: Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2003.

Germuska 2003b: Germuska Pál: A közel-keleti magyar haditechnikai export kezdetei. In.: *Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban.* Szerk.: Standeisky Éva-Rainer M János. 1956-os Intézet. Budapest, 2003.

Germuska 2004 : Germuska Pál: A haditechnikai termelés és az Új Gazdasági Mechanizmus. In.: „*Hatvanas évek*” Magyarországon. *Tanulmányok*. Szerkesztette: Rainer M. János. 1956-os Intézet. Budapest, 2004.

Holló 1996: Holló József: Az 1945 utáni középfokú katonai képzés rendszere. In.: *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története: A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*. Szerk.: Lengyel Ferenc, Szántó Mihály. HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály. Budapest, 1996.

Horváth 2006: Horváth Miklós: *Fejezetek a Magyar Néphadsereg 1956. évi történetéből*. In.: *Hadtörténelmi Közlemények* 199. évfolyam 3. szám (2006 október).

Kiss 1981: Találkozóharc: tanulmánygyűjtemény. Válogatta: Nádor Tibor, Szerk.: Kiss Jenő. Zrínyi, Budapest, 1981.

Kiss 2008: Kiss Jenő: A katonai felső- és középszintű vezetés főbb jellemzői 1950-2007. In.: *Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség*. Szerk.: Holló József Ferenc, Lugosi József, Markó György. Budapest, Zrínyi, 2008.

Kővári 2009: Kővári László: *Bombázógyilkosok*. In. *Magyar Honvéd* 2009/9.

Krüger 2013: Dieter Krüger: Cold War Alliances' Strategic Thinking and Operational Planning. Some Comparative Considerations. In: *Past through Present on Military History at the Strategic, Operational and Tactical Level of War*. Heeresgeschichtlichen Museums, Wien 2013.

Okváth 1996: Okváth Imre, A magyar tisztikar a hidegháború időszakában. In.: A magyar katonai vezető- és tisztképzés története : A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, szerk. Lengyel Ferenc, Szántó Mihály, Budapest., HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 1996.

Okváth 2006: Okváth Imre: *A Magyar Hadsereg háborús haditervei 1948-1962*. In.: *Hadtörténelmi Közlemények* 119. évfolyam 1. szám (2006 március)

Oroszi 1996: Oroszi Antal, A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének összefoglalása. (1947-1996). In.: A magyar katonai vezető- és tisztképzés története : A millecentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, szerk. Lengyel Ferenc, Szántó Mihály, Budapest, HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 1996.

Pataki 1999: Pataki István: A szovjet csapatok létszáma és diszlokációja Magyarországon.. *Új Honvédségi Szemle* 1999/5. sz.

Schubert 2003: Schubert Katalin: Volt egyszer egy iskola...Néhány gondolat egy korszakról.In: *Új Honvédségi Szemle* (LVII.) 2003/8.

Szabó 1999: Szabó János: Modellváltás az erőszak pártállami legitimációjában. In.: *Restauráció vagy kiigazítás: a kádári represszió intézményesülése 1956-1962.* szerk. Huszár Tibor- Szabó János, Zrínyi Kiadó, 1999.

Sz Bíró 2009: Sz Bíró Zoltán: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról. In.: *História* 2009./ 5.–6. szám.

Turcsányi 2008 : Turcsányi Károly: Páncélozott haditechnikai eszközök 1945 után In.: *Hazánk dicsőségére : 160 éves a Magyar Honvédség.* Budapest., Zrínyi, 2008.

Varsányi 2007: Varsányi Mihály: *Emlékek a 74-esről.* In.: *Haditechnika* 2007

Monográfiák

Baráth 2017: Baráth Magdolna: *A szovjet tényező - Szovjet tanácsadók Magyarországon* Gondolat Kiadói Kör, 2017.

Békés 2006: Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

Berend 1999: Berend T. Iván: *Terelőúton: szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990.* Vince Kiadó. 1999.

Bombay-Gyarmati-Turcsányi 1999: Bombay László-Gyarmati József-Turcsányi Károly: *Harckocsik.* Zrínyi Kiadó. Budapest, [1999].

Borhi 2000: Borhi László: *A Vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőterben, 1945–1968.* Ister Kiadó, 2000.

Borhi 2005: Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. (a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956.)* Corvina. 2005.

Chant 2005: Chant, Chris: *Harcokcsik*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2005.

Csaba 1984: Csaba László: *Kelet-Európa a világgazdaságban. Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1984.

Csendes 1998: Csendes László: *Hadseregtörténet 1945-1998. Új Honvédségi Szemle Különkiadás*. 1998.

Fekete-M Szabó 2017a: Fekete István-M Szabó Miklós: *A Katonai Műszaki Főiskola Története 1967-1999*. Zrínyi. Budapest, 2017.

Fekete-M Szabó 2017b: Fekete István-M Szabó Miklós: *A katonai repülőszakemberképzés Szolnokon 1967-1996*. Zrínyi. Budapest, 2017.

Fischer 1992: Fischer Ferenc: *A megosztott világ (A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok.)* Ikva Kiadó, 1992.

Ford 2008: Ford, Roger: *A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig*. Hajja. Debrecen, 2008.

Földes 1995: Földes Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében 1945-1947*. IKVA. Budapest, 1995.

Gál-Benedek 1984: Gál István-Dr. Benedek Gyula: *A Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola története 1949-1984*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1984.

Germuska 2010: Germuska Pál: *Vörös Arzenál: Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között*. 1956-os Intézet, Argumentum Kiadó. Budapest, 2010.

Germuska 2014: Germuska Pál: *A Magyar Középgépipar. A hadiipari és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Argumentum Kiadó. 2014.

Gutheil 1966: Gutheil Jenő: *A tisztképzés rendszere és a felsőfokú tisztképzés alapvető kérdései a Magyar Néphadsereg fejlődésének tükrében* (kandidátusi értekezés). h.n., 1966. (Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény A-V/b-6.)

Győri 2009: Győri János: *A magyar katonai repülés krónikája 1945-2008.* Zrínyi. Budapest, 2009.

Györkei-Horváth 2001: *Szovjet katonai intervenció 1956.* Szerk.: Györkei Jenő-Horváth Miklós, H & T Kiadó. Budapest, 2001.

Halberstadt 2003: Halberstadt, Hans: *Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig.* Hajja Book Kft. 2003.

Hogg [1999]: Hogg, Ian Vernon: *Az izraeli hadigépezet: katonák, fegyverek, háborúk.* Holló és Társa Könyvkiadó. [Kaposvár], [1999].

Horváth 2003: Horváth Miklós: *1956 Hadikrónikája,* Bp., Akadémiai Kiadó, 2003.

Horváth (szerk.) 2018: *Magyarország Hadtörténete IV. 1919-től napjainkig.* Szerkesztette: Horváth Miklós. Zrínyi Kiadó, 2018.

Horváth-Kovács 2016: Horváth Miklós-Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika történetéből.* Zrínyi Budapest, 2016.

Horváth-Tulipán 2006: Horváth Miklós–Tulipán Éva: *Keresztutak, Magyar Néphadsereg 1956.* H&T Kiadó. Budapest, 2006.

Huszár 2003: Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza II. kötet. 1957.november-1989 június.* Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó. Budapest, 2003.

Huszár-Szabó 1999: *Restauráció vagy kiigazítás: a kádári represszió intézményesülése 1956-1962.* szerk. Huszár Tibor- Szabó János, Zrínyi Kiadó, 1999.

Iván 1999: Iván Dezső: *A magyar katonai repülés története 1956-1980.* HM. Budapest, 1999.

Jorgensen-Mann 2001: Jorgensen, Christer-Mann, Chris: *Harckocsi-hadviselés: a harckocsik szerepe a háborúkban 1914-2000.* Hajja. Debrecen, 2001.

J Nagy 2010: J. Nagy László: *Az algériai háború 1954-1962.* Universitas Szeged. Szeged, 2010.

Kahler-M Kiss 2003: Kahler Frigyes-M Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk.” Tíz év után a sortüzekről. Kairosz Kiadó. 2003.

Kalmár 2014: Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában*. Osiris. 2014.

Kenyeres 2010: Kenyeres Dénes: *Mi-8 típusú közepes szállító helikopterek a magyar haderőben 1969-2009*. Kecskemét-Szentkirályszabadja-Szolnok. Szerzői Kiadás. 2010.

Kis 1995: Kis András: *A Magyar Honvédség újjászervezése*. Zrínyi. Budapest, 1995.

Köszegvári 2000: Köszegvári Tibor: *Katonai stratégiák és doktrínák a hidegháború időszakában*. Egyetemi jegyzet. ZMNE. Budapest, 2000.

Kuti 1987: Kuti György: *Páncélosok korunk háborúiban*. Zrínyi. Budapest, 1987.

Martinkó 1998: Martinkó József, *Cőgerek és Katkósok. A katonai középiskolák története, Budapest.*, Petit Real Könyvkiadó, 1998.

M Szabó 2004: M Szabó Miklós: *A Magyar katonai felsőoktatás története 1947-1956*. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2004.

M Szabó 2007: M. Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Története 1955-1960*. Budapest., Zrínyi Kiadó, 2007.

M Szabó 2008: M Szabó Miklós: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Története 1961-1969*. Budapest., Zrínyi, 2008.

M Szabó 2008b: M Szabó Miklós: *A Katonai akadémiák 1947-1996*. In: *A magyar katonai felsőoktatás 200 éve*. Szerk.: Ács Tibor–Csikány Tamás. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 2008. 97.-104.

M Szabó 2010 : M. Szabó Miklós: *Szupertitkos alakulat - Az MN 1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár története (1963-1991)*. [Budapest.], Zrínyi, 2010.

M Szabó 2017: M Szabó Miklós: *A Kossuth Lajos Katonai Főiskola Története 1967-1996*. Zrínyi. Budapest, 2017.

McNab 2002: Chris McNab: *Az AK-47-es*. Debrecen, Hajja,2002.

Messenger 1995: Charles Messenger: *A háború évszázada*. Alexandra. Pécs, 1995

Mucs 1981: Mucs Sándor: *Flottillások. A Dunai Katonai Flottilla Története 1945-1980.* Zrínyi., Budapest, 1981.

Myatt 1993 : Frederick Myatt: *Korszerű kézfegyverek.* Budapest. Zrínyi, 1993.

Odom 1998: Willian E. Odom: *The Collapse of the Soviet Military.* Yale University Press. New Haven ; London, 1998.

Okváth 1998: Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956.* Aquila. Budapest, 1998.

Oroszi 2005 I és II: Oroszi Antal: *Az Egyesített Tiszti Iskola története, 1957-1967, I-II,* Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2005.

Pálfy-Novák 1974: Pálfy József-Novák Zoltán: *Atlanti Paktum 1949-1974.* Zrínyi Kiadó. Budapest, 1974.

Pataky 2008: Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges : a Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában.* [Budapest], Rastafari BT, 2008.

Pölöskei, Gergely, Izsák 1997:Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos: 20. századi magyar történelem 1900-1994. Korona Kiadó. Budapest, 1997.

Rainer M. 2011: Rainer M. János: *Bevezetés a Kádárizmusba.* 1956-os Intézet, L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2011.

Rauchensteiner é.n: Manfred Rauchensteiner: *Zwischen den Blocken. NATO, Warschauer Pakt und Österreich.* Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar.

Romsics 1999: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris. 1999.

Rottman 1987: Gordon L. Rottman: *Warsaw Pact Ground forces.* Colour plates by Ron Volstand. Osprey Publishing, London. 1987.

Sárközi 1987 I. és II.: A Magyar Néphadsereg alapvető katonai szervezeteinek fejlődése (1956. november 4.-től 1980. végéig): *Első rész:* A Magyar Néphadsereg helyzete az 1956-os ellenforradalmi események előtt, 1956. november 4.-től és az 1967-1960. években, részvétel a fegyveres karhatalomban, az újjászervezés és a szervezeti fejlesztés alapjainak megteremtése. Készítette: Sárközi Illés nyá. ezds. 1987. *Második rész:* A Magyar

Néphadsereg mennyiségi és minőségi továbbfejlesztésének célja, következményei, a fejlesztést befolyásoló tényezők. (1961-1965 között). Készítette: Sárközi Illés nyá. ezds. 1987. (HL MN 1979: 2630. d./ 4737. őe.)

Simon 1985: Jeffrey Simon: Warsaw Pact forces. Problems of Command and Control. Westview Press, 1985.

Szabó – M Szabó 2008 : Szabó József -M. Szabó Miklós: *A magyar katonai repülés története 1938–2008.* Budapest., Zrínyi, 2008.

Szani 1996: Szani Ferenc: A szolnoki Repülőtisztai Főiskola története (1949–1991), In.:*A magyar katonai vezető- és tisztképzés története : A millicentenárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyag., szerk. Lengyel Ferenc, Szántó Mihály, Budapest, HM Oktatási és Tudományszervező Főosztály, 1996.*

Szani 1999: Szani Ferenc: *Néphadsereg 1957-1989,* Budapest., Honvéd Kiadó, 1999.

Szokolovszkij 1964: V. D. Szokolovszkij: *Hadászat.* Budapest., Zrínyi Katonai Kiadó, 1964.

Vándor 2010: Vándor Károly: *Légierő Társbérletben II.kötet.* VPP Kiadó, 2010.

Zágoni 1975: *A Vörös Zászló Renddel kitüntetett Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1950-1975.* A szerkesztőbizottság elnöke Dr. Zágoni Ernő ezredes. Budapest, 1975. (HL MN KGy. A-VI/e-7).